

MIEHEN MITTA JA NAISEN PAIKKA -
SUOMALAISEN FRAASISTON LEKSIKAALINEN
SUKUPUOLITTUNEISUUS JA MIES- JA NAISKUVA

Hanna Virtakangas
Maisterintutkielma
Suomen kieli
Kieli- ja viestintätieteiden
laitos
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2024

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Tekijä Hanna Virtakangas	
Työn nimi <i>Miehen mitta ja naisen paikka</i> – Suomalaisen fraasiston leksikaalinen sukupuolittuneisuus ja mies- ja naiskuva	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Maisterintutkielma
Aika Syksy 2024	Sivumäärä 53 + liite
Tiivistelmä <p>Tämä tutkimus paikkaa aukkoa lingvistisen sukupuolentutkimuksen kentällä tarkastelemalla ensimmäistä kertaa suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuutta ja fraasiston rakentamaa mies- ja naiskuvaa. Aineisto on peräisin yli 4 000 fraasia sisältävästä fraasinaakirjasta (SSIS), ja sitä analysoidaan teemoittelun sekä fraasien kirjaimellisten ja kuvallisten merkitysten tarkastelun kautta. Tutkimuskysymyksiä ovat:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Paljonko leksikaalisesti sukupuolittuneita fraaseja aineistolähde sisältää?2. Millaisia leksikaalisia sukupuoliviittauksia fraasit sisältävät?3. Miten mies- ja naisviitteiset fraasit ja sanat eroavat toisistaan?4. Millaista mies- ja naiskuvaa fraasit rakentavat? <p>Aineisto koostuu 117 fraasista, joissa ilmenee neljä leksikaalisen sukupuolittuneisuuden luokkaa: geneeriset miestä ja naista tarkoittavat sanat, sukulaisuussuhdesanat, sukupuolittuneet tittelit ja sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet (vieras- ja suomenkieliset). Tutkimus paljastaa, että 71,5 % aineiston fraaseista on leksikaalisesti miesviitteisiä.</p> <p>Aineiston mieskuva painottaa menestymistä, osaamista, aktiivista toimijuutta ja auktoritaarisuutta. Pienemmässä määrin mieheyteen liitetään myös miesten keskeinen yhteisöllisyys, väkivaltaisuus, isyys ja raha-asioiden hallitseminen. Aineiston naiskuva sen sijaan korostaa äitiyttä ja hoivaavuutta, ja pienemmässä määrin sijoittaa naisen työelämän ulkopuolelle ja auktoriteettiasemassa miehen alapuolelle.</p> <p>Tutkimuksen tulosten pohjalta voidaan päätellä, että suomalainen fraasisto on leksikaalisesti sukupuolittunutta ja että se heijastaa vanhanaikaista mies- ja naiskuvaa, joka ei ole yhteensopiva tämänhetkisen suomalaisen yhteiskunnan ja sen arvojen kanssa.</p>	
Asiasanat fraasit; sukupuolentutkimus; sukupuoliroolit; sukupuolittuminen	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

TAULUKOT

TAULUKKO 1	Esimerkkejä stereotyyppisistä maskuliinisista ja feminiinisistä piirteistä.....	12
TAULUKKO 2	Aineiston leksikaalisen sukupuolittuneisuuden luokat.	23
TAULUKKO 3	Fraasien lukumäärä ja jakautuminen leksikaalisten sukupuoliviittausten luokkiin.....	27
TAULUKKO 4	Aineistossa esiintyvien mies- ja naisviitteisten sanojen esiintymämäärät (kpl).	29
TAULUKKO 5	Aineistossa esiintyvien mies- ja naisviitteisten sanojen esiintymämäärät (%).	29
TAULUKKO 6	Fraaseissa esiintyvät mies- ja naisviitteiset sanat.....	31

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimusasetelma	2
1.2	Aiempi tutkimus	4
2	SUKUPUOLI OSANA IHMISYYTTÄ JA KIELTÄ	7
2.1	Lyhyesti sukupuolentutkimuksesta	8
2.2	Kieli ja sukupuoli	13
2.3	Suomen kielen sukupuolittuneisuus	16
3	AINEISTO JA ANALYYSIMENETELMÄ	19
3.1	Aineistolähde	19
3.2	Aineiston keruu ja rajaus	20
3.3	Menetelmä	24
4	FRAASIEN LEKSIKAALINEN SUKUPUOLITTUNEISUUS	26
5	FRAASISTON MIES- JA NAISKUVA	34
5.1	Mieskuva	35
5.2	Naiskuva	39
6	PÄÄTÄNTÖ	42
	LÄHTEET	47

LIITE: Aineisto luokiteltuna

1 JOHDANTO

Suomen kieli mielletään usein sukupuolineutraaliksi kieleksi, sillä se ei sisällä kielipiopillista sukua tai sukupuolittuneita persoonapronomineja (Engelberg 2002: 111–112; Tyysteri 2011: 166; Rossi 2010: 21). Todellisuudessa myös suomen kielessä esiintyy sukupuolia eriarvoistavia piirteitä (Engelberg 2016: 10; Tainio 2006: 1), sillä esimerkiksi vain naissukupuolta ilmaistaan sukupuolittuneilla johtimilla (*-tAr*, *-kkO*) (Laakso 2005: 110), leksikaalisesti maskuliinisia ammattinimikkeitä käytetään naisista (Engelberg 1998) mutta feminiinisiä ei miehistä (esim. *lentoemäntä* > *stuertti*, *karjakko* > *karjanhoitaja*) (Engelberg 2002: 114–116) ja geneeristen feminiini-ilmausten määrä on lähes olematon maskuliinisen geneerisyyden rinnalla (Engelberg 2016: 20). Suomen kieli onkin todettu tutkimuksissa mieskeskeiseksi (mm. Engelberg 2016; Tyysteri 2011; Karlsson 1974), eli miesten kokemus maailmasta esitetään eräänlaisena normina ja prototyyppinä, josta naiset ja naisten kokemukset ovat poikkeama (Bem 1993: 41), mikä ilmenee naisten kielellisenä poikkeavuutena miehistä (Pauwels 1998: 34). Sukupuoli näkyy suomen kielessä myös leksikaalisena sukupuolisuutena (esim. *mies*, *äiti*, *herra*) (mm. Engelberg 2002; 2018), mies- ja naisviitteisen sanaston asymmetrisenä määränä ja sävytteisyytenä (mm. Karlsson 1974), piilosukupuolisuutena (Engelberg 2016) ja *mies*- ja *nais*-etuliitteiden käytön määrällisinä ja sävyllisinä eroina (Karppinen 2002).

Suomen kielen sukupuolittuneisuus on ollut viime aikoina esillä ennen kaikkea sukupuolittuneiden ammattinimikkeiden kautta. Tällaisia ovat esimerkiksi *talonmies*, *lentoemäntä* ja paljon kansaa puhuttanut *esimies*. (Ks. mm. Engelberg 1998; Väisänen 2023.) Esimerkiksi Aamulehden (2017) toimituksen päätös siirtyä käyttämään kirjoituksissaan vain sukupuolineutraaleja tehtävänimikkeitä sai tuolloin suurta mediahuomiota sekä positiivista ja negatiivista palautetta (Engelberg 2018: 11). Muutamaa vuotta myöhemmin työnhakusivusto Duunitori muokkasi hakukonettaan niin, että se tunnistaa sukupuolittuneet tehtävänimikkeet ja ehdottaa työpaikkailmoitusta kirjoittavalle työnantajalle sukupuolineutraalia vaihtoehtoa (Glad 2019). Huomio suomen kielen sukupuolittuneisuuteen ja epätasa-arvoisiin piirteisiin näyttääkin lisääntyneen hiljalleen. Kielen käyttöä on yritetty ohjata sukupuolineutraalimpaan suuntaan, mikä havainnollistuu esimerkiksi Euroopan neuvoston (1990) suosituksena

välttää seksististä kieltä sekä Suomen kielen lautakunnan (2007) kannanottona sukupuolesta riippumattoman kielenkäytön puolesta.

1.1 Tutkimusasetelma

Tämä tutkimus pyrkii kartoittamaan, kuinka sukupuoli ilmenee suomalaisessa fraasistossa. Kattavan yleiskuvan saamiseksi aineistoni (117 fraasia) on kerätty fraasisanakirjasta *Suurella sydämellä ihan sikana – Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja* (myöhemmin SSIS), joka on uusin laaja suomalainen fraasisanakirja. Teos on Pirkko Muikku-Wernerin, Jarmo Jantusen ja Ossi Kokon toimittama kokonaisuus vuodelta 2008 ja sisältää lähes 4 000 fraasia. Tarkastelen aihetta aineistolähtöisesti sekä määrällisestä että laadullisesta näkökulmasta: laadullinen tutkimusote mahdollistaa fraasiston rakentaman mies- ja naiskuvan tarkastelun, kun taas määrällinen analyysi paljastaa numeerista tietoa, joka osaltaan myös tukee laadullista analyysiä. Tutkimukseni on ottanut vaikutteita sisällön erittelystä ja sisällönanalyysistä, mutta pohjautuu ennen kaikkea teemoitteluun ja lingvistiseen sanojen merkitysten analyysiin. Tutkimuskysymyksiäni ovat:

1. Paljonko leksikaalisesti sukupuolittuneita fraaseja aineistolähde sisältää?
2. Millaisia leksikaalisia sukupuoliviittauksia fraasit sisältävät?
3. Miten mies- ja naisviitteiset fraasit ja sanat eroavat toisistaan?
4. Millaista mies- ja naiskuvaa fraasit rakentavat?

Tutkielman taustalla vallitsee sosiokonstruktionistinen viitekehys, jonka mukaan todellisuus rakentuu kielellisesti ja sosiaalisesti (Hacking 2009; Burr 2003; Ger-gen 2009). Ihminen konstruoi todellisuutta kielen avulla, ja täten myös käsitystämme sukupuolesta (Burr 2003: 6–8). Kieli heijastaa arvoja ja asenteita (Litosseliti 2006: 15; Jule 2008: 30), joten suomalaista fraasistoa tarkastelemalla voidaan havainnoida yhteiskunnassa vallitsevia sukupuoliasenteita. On kuitenkin hyvä huomata, että kieli ei aina anna ajantasaista kuvaa yhteiskunnallisesta asenneilmapiiristä, sillä toisinaan kulttuuri muuttuu nopeammin kuin yhteiskunta (Tyysteri 2011: 175). Tutkielma asetuu lingvistisen sukupuolentutkimuksen kentälle, ja sille olennaisia käsitteitä ovat *sukupuoli* sekä *sukupuoliroolit* ja *-stereotyyppiä*. Tutkimukseni merkityksellisyyttä puoltaa sen ajankohtaisuus, yhteiskunnallinen merkittävyys ja kyky paikata tutkimuskentän aukkoa. Sen tarkoitus on nostaa huomiota fraasien rakentamaan sukupuolikäsitykseen ja konkretisoida kielen sukupuolirooleja rakentavaa ja ylläpitävää voimaa.

Tutkimuksen kannalta on oleellista määritellä, mitä **fraasi** tarkoittaa. Pelkisteyimmillään fraasit ovat kielen epäitsenäisiä elementtejä, jotka mukautuvat lauseyhteyteensä (Kuusi 1978: v; Apo & Kinnunen 2001: 51) ja sisältävät vähintään kaksi

erilleen kirjoitettavaa sanaa (Virtanen 2016 [1991]: 226). Fraasit ovat usein kielikuvalaisia eli idiomaattisia, eli toisin sanoen niiden merkitys on kuvaannollinen, ei sananmukainen (Lauhakangas 2013: 10; Kari 1993: 6). Fraasin käsite ei kuitenkaan ole täysin yksiselitteinen, vaan rajankäynti sen ja lähikäsitteiden välillä on paikoin horjuvaa (SSIS: 9; Kari 1993: 10). Esimerkiksi folkloristiikan määritelmän mukaan fraasit eli puheenparret ovat sananparsia eli yleisiä sanontoja, joihin kuuluvat fraasien lisäksi sananlaskut ja sutkaukset (Virtanen 2016 [1991]: 224; Apo & Kinnunen 2001: 51). Sanakirjoja (esim. Kielitoimiston sanakirja) tutkimalla fraasien lähikäsitteiksi paljastuvat muun muassa *idiomit*, *sutkaukset*, *lentävät lauseet*, *iskusanat*, *kaskut* ja *aforismit*.

Monien sanontojen alkuperä on unohtunut ja vaikea jäljittää (Lauhakangas 2015: 6; SSIS: 6), mutta usein ne ovat peräisin Raamatusta, kirjallisuudesta, vanhoista sananparsista (Virkkunen 1981: 5–6) sekä yhteisistä kokemuksista ja huvittavista sattumuksista (Lauhakangas 2015: 6). Niihin on tallentunut sekä todellisia että fiktiivisiä historian tapahtumia ja henkilöitä (mts. 47). Suomalaisista fraaseista osa on peräisin muista kielistä (Virtanen 2016 [1991]: 226), mikä näkyy myös tämän tutkielman aineistossa muun muassa viittauksina vieraiden kulttuurien mytologiaan ja historiaan. Fraasit heijastavat usein aikakautensa arvoja ja asenteita, kuten sitä, mikä on hyväksyttyä käytöstä ja mikä ei (Virtanen 2016 [1991]: 226; Kuusi 1994: 130; SSIS: 7) sekä luovat ja ylläpitävät stereotyyppisiä sukupuolikäsityksiä (Engelberg 2018: 65), minkä vuoksi niiden kautta on mielekästä tarkastella yhteiskunnallista suhtautumista miehiin ja naisiin. Fraaseja tarkastellessa on kuitenkin hyvä muistaa, että sanonnat eivät ole kiiven hakattuja, vaan voivat niin muuttua kuin poistua käytöstä ajan saatossa (Grönros 2007).

Tämän tutkielman *fraasin* määritelmä vastaa SSIS:n määritelmää, koska en ole nähnyt mielekkääksi haastaa aineistolähteen tekijöiden tulkintaa. SSIS käsittää *fraasin*, *idiomin*, *sanonnan* ja *puheenparren* keskenään synonyymisiksi. Sen näkemyksen mukaan fraasit ovat yleisnimikkeitä kuvallisesti käytetyille tai jonkin kuvallisen aineksen sisältämille sanonnoille. Kuvallisella käytöllä tarkoitetaan, että fraasin merkitys on jokin muu kuin sen sananmukainen merkitys (vrt. idiomi). SSIS:n merkittävin poikkeus yleisestä fraasin määritelmästä on, että teos sisältää jonkin verran myös yksittäisiä idiomaattisia sanoja (vs. kahden tai useamman sanan sanaliitot), joita on käytetty fraasinomaisesti. (SSIS: 9–10.) Tällaisia ovat esimerkiksi *tuhkimotarina*, *kadunmies* ja *ylä-mummo*. Koska fraasien merkitys on hyvin kontekstisidonnainen (Apo & Kinnunen 2001: 51; Kari 1993: 5, 9) ja vaikka aineistolähde antaakin aitoja esimerkkejä fraasien käyttöyhteyksistä (SSIS: 11), tarkastelen tässä tutkielmassa fraaseja pääasiassa kontekstittä tutkielman laajuuden hallitsemiseksi.

1.2 Aiempi tutkimus

Kuten jo todettua, suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuutta ei ole aiemmin tutkittu. Lähimmäksi aiheen tutkimusta sijoittuvat suomen kielen sananlaskujen ja sanakirjojen mies- ja naiskuvan tutkimukset. Suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuudesta osataan ennen tätä tutkimusta sanoa lähinnä, että se sisältää paljon geneeristä maskuliinisuutta (ks. mm. Grönros 2007; Engelberg 2018: 65) ja että idiomit ja fraasit kuvaavat yleensä miehiä positiivisemmassa valossa kuin naisia (Engelberg 2002: 114).

Fraasien sukupuolittuneisuuden tutkimus vaikuttaa harvinaiselta myös kansainvälisellä tutkimuskentällä. Lähimmäksi omaa tutkimustani sijoittuu Wiechan (2013) korpusavusteinen tutkimus, joka tarkastelee naisten ja miesten representaatiota englanninkielisissä idiomeissa. Wiecha käyttää aineistonaan kolmea sanakirjaa, erittelee leksikaalista sukupuolisuutta sekä määrällisestä että laadullisesta näkökulmasta ja tarkastelee idiomien sävyä. Tutkimus paljastaa muun muassa, että miesviitteiset idiomit ovat runsaasti naisviitteisiä yleisempiä ja että leksikaalisesti feminiinisiä idiomeja käytetään harvemmin miehistä kuin leksikaalisesti maskuliinisia naisista. Lisäksi miesviitteiset idiomit ovat keskimääräisesti konnotaatioltaan huomattavasti naisviitteisiä idiomeja positiivisempia, ja naisviitteiset idiomit ovat harvoin sävyllään neutraaleja toisin kuin miesviitteiset idiomit, vaan kantavat mukanaan joko negatiivista tai positiivista painolastia. (Mts. 97–100.)

Koska fraasiston sukupuolittuneisuuden tarkastelu vaikuttaa harvinaiselta myös englannin kielen tasolla, mainitsen toisena kansainvälisenä esimerkkinä Hen ja Zhangin (2018) tutkimuksen, vaikkei se vaikutakaan täysin tieteellisesti uskottavalta, sillä raportista jää epäselväksi tutkimuksen tarkempi toteutustapa ja se, miten saatuihin tutkimustuloksiin on päädytty. Kaksikon tutkimus tarkastelee feministisestä näkökulmasta sitä, millaisia seksistisiä piirteitä englanninkielisissä idiomeissa ja sananlaskuissa esiintyy, ja tutkimuksen tuloksista ilmenee, että englanninkielinen sananparsisto sisältää naisen arvoa alentavia piirteitä (suhteessa mieheen), naisen älykkyyden ja luonteen vähättelyä sekä naisen seksuaalisuuden tuomitsemista (mts. 425–427).

Koska fraaseja ei vaikuttaisi olevan juurikaan tarkasteltu sukupuolten näkökulmasta niin Suomessa kuin kansainvälisestikään, näen perustelluksi suhteuttaa tutkimukseni tuloksia sananlaskujen mies- ja naiskuvasta tehtyihin tutkimuksiin. Valintaa tukee myös fraasien ja sananlaskujen molempien kuulumisen sananparsiston eli yleisten sanontojen tekstilajin piiriin (Virtanen 2016 [1991]: 224; Apo & Kinnunen 2001: 51). Lisäksi suhteutan tämän tutkimuksen tuloksia kotimaisten sanakirjojen mies- ja naiskuvan tutkimukseen, koska tutkimusaineistoni on peräisin (fraasi)sanakirjasta. Esittelen tutkimuksia sen mukaan kuin ne ovat oleellisia oman tutkimukseni ja sen tulosten kannalta.

Suomalaisten sanakirjojen mies- ja naiskuvaa ovat tarkastelleet ainakin Huupponen (2021), Mantila (1998), Siiroinen (1988) ja kenties ensimmäisenä Suomessa Karlsson (1974). Nykysuomen sanakirjaa tutkineet Siiroinen (1988) ja Karlsson (1974) huomasivat, että sanakirja kuvaa miehiä kolme kertaa naisia laajemmin ja naisia selkeästi negatiivisemmin kuin miehiä. Verrattaessa Siiroisen (1988) ja Karlssonin (1974) tuloksia Mantilan (1998) tutkimustuloksiin vaikuttaisi siltä, että sana-artikkelien ja sanakirjan mieskuvan sävyssä tapahtui muutos siirryttäessä Nykysuomen sanakirjasta Perussanakirjaan, jonka mieskuva paljastui hyvin kielteiseksi ja vanhanaikaiseksi. Suomalaisten sanakirjojen mieskuvan tarkastelua jatkoi Huupponen (2021) tutkimalla Kielitoimiston sanakirjaa (myöhemmin KS), joka paljastuu sekin sävyllään kielteiseksi. KS asettaa miehille monenlaisia odotuksia maskuliinisuutensa saavuttamiseksi vaahtien heiltä muun muassa aktiivisuutta, kyvykkyyttä ja miesten välistä kilpailullisuutta (mts. 91). Huupponen tutkielman aineistosta löytyy useita fraaseja, jotka esiintyvät myös tässä tutkielmassa, kuten *miestä väkevämpää, mennyttä miestä ja naistenmies*.

Sanakirjojen mies- ja naiskuvaa ovat sivunneet myös Grönros (2007) ja Tyysteri (2011). Grönros (2007) on tutkinut sukupuolineutraalin kielenkäytön ja sanakirjantekijän näkökulmista Nykysuomen sanakirjan, Perussanakirjan ja Kielitoimiston sanakirjan *mies-* ja *nainen-*alkuisia ja *-loppuisia* sanoja ja niiden muutosta sanakirjasta toiseen. Tutkimus paljastaa, että esimerkiksi *mies-*päätteisen ammattinimikkeistön geneerinen maskuliinisuus on vähentynyt kohti uudempia sanakirjoja. Myös Tyysteri (2011) vertasi tutkimuksessaan Nykysuomen sanakirjaa Kielitoimiston sanakirjaan ja huomasi, että molemmista löytyy enemmän *nais-* kuin *mies-*alkuisia yhdyssubstantiiveja, minkä hän tulkitsee tarkoittavan, että näennäisesti sukupuolineutraalit henkilöviitteiset sanat mielletään ensisijaisesti miestarkoitteiksi eli piilomaskuliiniksi, koska naisen sukupuolta koetaan tarpeellisemmaksi korostaa kielellisesti.

Suomalaisten sananlaskujen mies- tai naiskuvaa ovat tutkineet ainakin Kuusi (1954; 1994), Övermark (2015) ja Stark (2014). Kuusi (1954: 91–94) on jo uransa alkutai-paleella huomannut, että suomalaisen sananlaskuston näkökulma on varsin miehinen ja että talonpoikaisyhteisöjen elämää kuvaavien sananlaskujen mieskuvassa korostuu muun muassa ahkeran työskentelyn, säästäväisyyden ja sisukkuuden ihailu. Kuusi (1994: 156) on myöhemmin tarkastellut myös suomalaisten ja ambomaalaisten sananlaskujen naiskuvaa ja huomannut, että suomalaiset sananlaskut kuvaavat naisia yleisesti ottaen negatiivisemmin, ambomaalaiset positiivisemmin. Hänen aineistonsa sananlaskut ottavat kantaa tyttölapsen arvoon (suhteessa poikalapseen), naisen arvoon synnyttäjänä, äidin arvoon lapsilleen, vaimon arvoon kodintekijänä ja partnerina, naisen arvoon ”miehisissä” rooleissa sekä naisen ihmis- ja itseisarvoon suhteessa mieheen (mts. 149). Kuusi huomioi muun muassa, että suomalaiselle sananlaskustolle on tyypillistä asettaa miehet ja naiset vastakkain sekä kuvata naisen roolia äitinä positiivisella sävyllä (mts. 156–157).

Övermarkin (2015) tutkimus tarkastelee naisen arvostusta *Suomen kansan sananparsikirjassa* (1995). Tutkimuksen mukaan sukupuoliviitteisistä sananparsista kaksi kolmasosaa on miesviitteisiä, ja naisia arvotetaan selkeästi negatiivisemmin kuin miehiä. Lisäksi aineistosta ilmenee naimattoman naisen suurempi arvostus, ja yhdeksi naisen tärkeimmistä ominaisuuksista määrittyy (poika)lapsen synnyttäminen talon jatkajaksi. (mts. 35–38.) Toisin kuin Kuusen (1994: 156) tutkimuksessa, jossa naisen rooli äitinä on selkeästi sävyiltään positiivinen, Övermarkin (2015: 40) tutkimuksessa äitiyttä kuvataan pääasiassa neutraalisti, ja silloin kun äitiyteen liittyy jokin sävy, se on useammin negatiivinen kuin positiivinen.

Starkin (2014) tutkimus tarkastelee talonpoikaissananlaskuista heijastuvaa miehen ideaalia eli sitä, millaisia ominaisuuksia ihanteelliseen mieheyteen liitetään. Sananlaskuissa miehen arvo nähdään sidonnaisena fyysiseen työkykyyn, ja työteliäisyyttä ihannoidaan. Mieheyteen liitetään esimerkiksi sellaisia ominaisuuksia kuin vähäpuheisuus ja toden puhuminen sekä odotukset menestymisestä ja tienaamisesta. (Mts. 75–82.) Siinä missä miehet nähdään ”perheen päänä” ja naisia ylempi-arvoisina, miehiltä ei kuitenkaan odoteta täydellisyyttä, vaan inhimilliset virheet ja epäonnistuminen sallitaan (mts. 80).

Suomalaisten sananlaskujen mies- ja naiskuvan tutkimusta on sivunnut myös Engelberg (2002: 124–125), joka on huomannut, että suomalaisissa sananlaskuissa miehet vaikuttavat arvostelemaan naisia enemmän kuin naiset miehiä. Sananlaskujen miehisen näkökulman korostumiseen on kiinnittänyt huomiota sekä Kuusi (1954: 91) että Lauhakangas (2013: 126–128), joka on havainnut suomalaisten sananlaskujen suhtautuvan positiivisemmin poika- kuin tyttölapseen ja sisältävän jopa naisvihan elementtejä.

Siinä missä fraasien sukupuolittuneisuutta vaikuttaisi olevan tutkittu varsin vähän jopa kansainvälisellä tasolla, muunkielisten sananlaskujen mies- ja naiskuvan tutkimus on runsaampaa. Tutkimuksia useiden eri kielten sananlaskujen sukupuolirepresentaatioista on löydettävissä, mutta kielirepertuaariltaan kattavin löytämäni kansainvälinen tutkimus on Mineke Schipperin (2010) teos *Never marry a woman with big feet – women in proverbs from around the world*, joka tarkastelee, kuinka naisia kuvataan sananlaskuissa ympäri maailman, ja koostaa yli 15 000 sananlaskua yli 240 kielestä (mts. 18). Vaikka tutkimus keskittyy naiskuvan tarkasteluun, kertoo se samalla myös paljon vallitsevasta mieskuvasta (mts. 14). Yksiä tutkimuksen olennaisimpia havaintoja on sananlaskuston mies- ja naiskuvan ristiriitaisuus: miehet ovat samaan aikaan sekä naisia alistavia tyranneja että henkisesti epävarmoja ja pelokkaita, kun taas naiset ovat samanaikaisesti sekä uhreja että erittäin vaikutusvaltaisia ja voimakkaita hahmoja (mts. 304). Tämä ristiriitaisuus ilmenee muun muassa korostamalla, etteivät naiset ole älykkäitä, mutta silloin kun he ovat, he ovat vaarallisia (mts. 232–233).

2 SUKUPUOLI OSANA IHMISYYTTÄ JA KIELTÄ

Tässä luvussa avaan tutkielmani teoreettista viitekehystä. Kerron lyhyesti sukupuolentutkimuksesta ja sosiaalisesta konstruktionismista siinä määrin kuin se on oman tutkielmani kannalta olennaista, ja avaan oleellista käsitteistöä.

Tutkielman taustalla vallitsee sosiaalisen konstruktionismin teoria. **Sosiaalinen konstruktionismi** tarkastelee asioita todellisuuden sosiaalisen rakentumisen näkökulmasta. Se kyseenalaistaa ajatuksen jonkin asian – kuten sukupuolen – luonnollisuudesta. (Hacking 2009; Burr 2003; Gergen 2009). Sosiaalisen konstruktionismin mukaan tieto ei ole todellisuuden suora johdannainen, vaan se on aina epäobjektiivista, sillä se on suodattunut ihmisten näkökulmien kautta (Burr 2003: 6–8). Rakennamme siis todellisuutta ihmisten kesken, ja käsityksemme maailmasta perustuu tulkintoihin, ei asioiden todelliseen luonteeseen. Sosiaalisen konstruktionismin tarkoitus ei kuitenkaan ole täysin hylätä todellisuutta sellaisenaan kuin se nykyisin nähdään, vaan haastaa käsitykset siitä, mikä on totta, järkevää tai oikein. (Gergen 2009: 3–5.)

Sosiaalikonstruktionistinen näkemys on tutkielmani kannalta oleellinen, koska sen mukaan nykyisin vallitseva sukupuolikäsitys ei ole väistämätön, vaan sosiaalisen rakentumisen tulosta. Toisin sanoen ihminen on sukupuolen käsitteen ja määritelmän taustalla; niihin ovat vaikuttaneet historia ja sosiaaliset voimat, jotka olisivat hyvin voineet johtaa toisenlaiseen lopputulokseen. (Hacking 2009: 20–21.) Olisimme yhtä hyvin voineet luoda todellisuuden, jossa sukupuolia on enemmän kuin kaksi (Gergen 2009: 5). Sosiaalinen konstruktionismi ei kuitenkaan ole niinkään kiinnostunut siitä *kuka* sanoo, vaan siitä, *mitä* miehistä, naisista, tytöistä ja pojista sanotaan (Sunderland & Litosseliti 2008: 4).

Kieli on keskeisessä roolissa konstruktionistisessa ajattelutavassa. Se on sosiaalinen ilmiö, jonka avulla – ja jonka rajoitteiden puitteissa – ihminen rakentaa todellisuutta; se antaa työkalut ajatteluun ja siten todellisuuden käsittelyyn ja konstruoimiseen. (Gergen 2009: 33; Burr 2003: 8.) Kielen avulla ihminen ilmaisee itseään ja konstruoi omaa identiteettiään, ja sitä tarkastelemalla pystytään tarkastelemaan sosiaalisia

ilmiöitä. (Burr 2003: 53–56.) Sosiaalinen todellisuus rakentuu ihmisten välisessä kanssakäymisessä, joka tapahtuu merkittävässä määrin kielen kautta (mts. 4). Perimme vanhat kielelliset traditiot, jotka mahdollistavat sosiaalisen kanssakäynnin ja todellisuudesta neuvottelun, mutta toisaalta kieli rajoittaa ja kontrolloi sitä, miten ymmärrämme maailman ja konstruoimme sitä. (Gergen 2009: 33.) Tämä konkretisoituu esimerkiksi sanastollisena vastakohtaisuutena (esim. hyvä-paha, ylhäällä-alhaalla, mies-nainen), mikä on yksi kielen ominaisuus ja osaltaan ylläpitää binääristä todellisuuskäsitystä esimerkiksi sukupuolten kaksijakoisuudesta (mts. 36). Poststrukturalistisen käsityksen mukaan kielen kantamat merkitykset eivät kuitenkaan ole pysyviä. Tämä tarkoittaa myös sitä, että kieli on avain muutokseen. Kieltä ohjaamalla on muun muassa yritetty puuttua sukupuolten väliseen lingvistiseen epätasa-arvoisuuteen – seksistiseen kieleen tai kielen mieskeskeisyyteen (Pauwels 1998: 9) – esimerkiksi erilaisten kielenkäytön ohjeiden ja suositusten kautta (ks. mm. Euroopan neuvosto 1990; Suomen kielen lautakunta 2007; UNESCO 1999).

Sosiaalisen konstruktionismin viitekehys näkyy tutkielmassani oletuksena, että sukupuoli on ihmisen konstruoima kokonaisuus ja että sukupuolta konstruoidaan kielen kautta. Näin ollen suomalainen fraasisto heijastaa – sekä ylläpitää – sukupuolta sosiaalisena ilmiönä sekä yhteiskunnallisia sukupuoliasenteita ja -ideologioita, joita saadaan nostettua esiin fraasistoa tarkastelemalla.

2.1 Lyhyesti sukupuolentutkimuksesta

Sukupuoli on keskeisessä roolissa tarkastellessamme itseämme ja maailmaa, ja siitä on tullut niin olennainen osa uskomuksiamme, tekojamme ja instituutioitamme, että se näyttäytyy meille luonnollisena (Eckert & McConnell-Ginet 2013: 1). Se näkyy jatkuvana osana arkeamme esimerkiksi koulussa, mediassa, taiteessa, vaatetuksessa, julkisilla paikoilla ja vessassa käydessä (mts. 21). Sukupuoli on tapa luokitella ja siten muuttaa maailmaa käsitettävämmäksi (Vilkkä 2010: 25). Se on ideologiaa, sopimuksia, jatkuvaa neuvottelua sekä konflikteja ja politiikkaa (Rossi 2003: 12). Sukupuoli onkin osa-alue, jolla usein kulminoituvat ihmisoikeuskysymykset ja -ongelmat (Connell & Pearse 2015: Preface).

Sukupuolentutkimuksesta on muodostunut kattokäsite kaikelle tutkimukselle, jonka keskiössä on sukupuoli. Se on kriittistä monitieteistä tutkimusta, johon lukeutuvat muun muassa nais- ja miestutkimus, queer- ja transtutkimus sekä seksuaalisuuden tutkimus. (mm. Juvonen, Rossi & Saresma 2010: 11–12; HY 2024; UTU 2024.) Sukupuolentutkimus on kiinnostunut eriarvoisuutta tuottavista tekijöistä (Juvonen ym. 2010: 11). Sen tutkimuskohteita ovat muun muassa sukupuolen ilmeneminen, rakentuminen ja seuraukset sekä sukupuolten väliset suhteet ja yhteiskunnalliset

valtarakenteet (mm. JYU 2024). Nykyisen sukupuolentutkimuksen kentällä vallitsee yhteisymmärrys siitä, että ”sukupuoli ja seksuaalisuus muuttuvat ajassa ja paikassa sitä mukaa kuin käsitykset niistä muuttuvat” (Rossi 2010: 23). Sukupuolen konstruktiio ei siis ole universaali (Connell 2000: 10; Rossi 2003: 12). Vaikka sukupuolentutkimuksella onkin vahva historiallinen kytkös feministiseen tutkimukseen ja naistutkimukseen (Juvonen ym. 2010: 11), joita motivoi halu yhteiskunnalliseen muutokseen (Liljeström 2004: 15), sukupuolentutkimus ei välttämättä ole pyrkimykseltään poliittista (Litosseliti 2006: 22; Sunderland 2006: 58).

Sukupuoli hahmotetaan tyypillisesti kahtiajakoisen vastakkainasettelun kautta (mies–nainen), mikä perustuu miesten ja naisten fyysisiin eroihin (Rossi 2010: 23), vaikka viime aikoina erityisesti nuorten aikuisten keskuudessa on yleistymässä käsitys sukupuolesta jatkumona (Lips 2018: 15). **Binäärinen sukupuolikäsitys** tarkoittaa, että sukupuolia ajatellaan olevan vain kaksi: mies ja nainen (mm. Jule 2008: 5; Ylitapio-Mäntylä 2012: 20; THL 2023). Todellisuudessa sukupuoli on kuitenkin monimuotoinen ilmiö, joka voi ilmetä hyvin erilaisin tavoin, sillä biologisen ominaisuuden lisäksi se on myös ”juridinen, sosiaalinen sekä psyykinen ja aistinen kokemus” (Vilkka 2010: 17).

Sukupuolentutkimuksen kentällä toistuu usein eronteko biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välillä (engl. *sex vs. gender*) (mm. Rossi 2010: 22; Jule 2008: 4–5; Litosseliti 2006: 10). **Biologinen sukupuoli** muodostuu kolmesta tekijästä: geneettisestä, anatomisesta ja hormonaalisesta sukupuolesta. Geneettinen sukupuoli viittaa sukupuolikromosomeihin, jotka syntyvä lapsi saa äidin munasolun ja isän siittiön kautta, ja anatominen sukupuoli viittaa ihmisen sisäisiin ja ulkoisiin sukupuolielimiin. Hormonaalinen sukupuoli puolestaan tarkoittaa ihmisen hormonituotantoa; naisilla on enemmän estrogeenia kuin miehillä, ja miehillä on enemmän testosteronia kuin naisilla. (Vilkka 2010: 17–18.) Geneettisestä näkökulmasta biologisia sukupuolisuuksia voi olla kolme: mies-, nais- ja intersukupuolisuus (Suomen Lääkäriliitto 2021).

Sosiaalinen sukupuoli kuvaa sukupuolta sosiokulttuurisesta näkökulmasta. Keskiössä on näkökulma siitä, miten biologiaa järjestetään sosiaalisesti ja miten sukupuolikäsityksiä uusinnetaan (mm. Rossi 2010: 22, 27). Sosiaalinen sukupuoli tarkoittaa kulttuurisidonnaisia oletuksia ja rooleja, jotka liitetään feminiinisyyteen ja maskuliinisuuteen. Biologinen sukupuoli ei automaattisesti tarkoita, että biologinen mies olisi käytökseltään, olemukseltaan tai ulkonäöltään maskuliininen, tai biologinen nainen feminiininen. (Lips 2018: 2; Vilkka 2010: 19.) Sosiaalisen sukupuolen taipumus onkin liioitella miesten ja naisten biologista eroavaisuutta (Eckert & McConnell-Ginet 2013: 2). Sosiaalinen sukupuoli on iso osa ihmisen identiteettiä ja vaikuttaa siihen, miten ihminen käyttäytyy (Jule 2008: 4). Se määrittyy kokemuksen ja käyttäytymisen kautta, kuten puhetavasta, eleistä, ilmeistä ja pukeutumisesta (Vilkka 2010: 19). Sosiaalisen sukupuolen olemassaoloa puoltaa fakta sukupuoliroolien epäuniversaaliudesta, sillä

jos sosiaalinen sukupuoli vastaisi biologista sukupuolta, olisivat sukupuoliroolit samanlaisia ympäri maailman ja läpi historian (Jule 2008: 6).

Sosiaalinen sukupuoli ei ole binäärinen, millaisena biologinen sukupuoli tyypillisesti nähdään, vaan ihminen omaksuu ja omistaa piirteitä, jotka voidaan tulkita kontekstista riippuen enemmän feminiinisiksi tai maskuliinisiksi. Sosiaalinen sukupuoli rakentuu nimensä mukaisesti sosiaalisesti. (Jule 2008: 5.) Se ei ole jotain, mitä omistamme syntymästämme asti, vaan se on Westin ja Zimmermanin (1987) sanoin jotain mitä "teemme" (engl. *doing gender*) ja Butlerin (1990) sanoin jotain mitä "esitämme" (engl. *performing gender*) (Eckert & McConnell-Ginet 2013: 1). Sosiaalinen sukupuolittuminen alkaa usein jo ennen lapsen syntymää, sillä heti kun sukupuoli on tiedossa, saattaa se vaikuttaa esimerkiksi siihen, minkä värisiä vaatteita tai millaisia leluja lapselle ostetaan. Biologisen sukupuolen määrittäminen aloittaa siis sosiaalisen sukupuolistumisen prosessin jo ennen kuin lapsi pystyy sitä itse tuottamaan, ja vasta vanhetessaan lapsi alkaa oppia ja omaksua, kuinka olla tyttö tai poika. (Eckert & McConnell-Ginet 2013: 8.) Sosiaaliseen sukupuoleen assimiloituminen tapahtuu pienestä pitäen havainnoimalla maailmaa ja muiden käyttäytymistä (Ylitapio-Mäntylä 2012: 16). Sukupuoli ei kuitenkaan ole vain kasvatuksen tulos, vaan se nousee myös lapsesta itsestään (Huuska & Karvinen 2012: 34).

Alan kirjallisuuden perusteella vaikuttaisi siltä, että sosiaalinen sukupuoli on vahvasti sidoksissa sellaisiin käsitteisiin kuin sukupuolistereotyypiat ja -roolit sekä feminiinisyys ja maskuliinisuus. Esimerkiksi Hyyppä (1995: 18) on käyttänyt termiä sukupuolirooli synonyyminä sosiaaliselle sukupuolelle.

Sukupuolistereotyypiat ovat miehistä ja naisista tehtyjä, monesti tiedostamattomia ja kaavamaisia yleistyksiä, jotka korostavat miesten ja naisten eroja (Horelli & Saari 2002: 52–53). Ne voivat olla joko yksilöllisiä tai yhteisön kesken jaettuja (Juvonen 2016: 44). Sukupuolistereotyypiat heijastavat sitä, millaiset puhutavat, ilmeet ja eleet sekä halut ja tarpeet nähdään miehille ja naisille sopiviksi (Vilkka 2010: 111). Sukupuolistereotyypiat kumpuavat muun muassa ruumiinrakenteesta, käyttäytymisestä ja sosiaalisista suhteista (Hyyppä 1995: 18), ja niitä tuottaa muun muassa biologiaan perustuva binäärinen sukupuolijako miehiin ja naisiin (Ylitapio-Mäntylä 2012: 20).

Sukupuolistereotyypiat voivat olla joko kuvailevia tai ohjaavia: kuvailevuudella viitataan käsitykseen siitä, millaisia miesten ja naisten uskotaan olevan, kun taas ohjaavuudella tarkoitetaan asenteita siitä, millaisia miesten ja naisten tulisi olla. (Juvonen 2016: 44; Lips 2018: 53.) Stereotyypiat voivat olla positiivisia tai negatiivisia, paikansa pitäviä tai pitämättömiä (Pilcher & Whelehan 2017: 159). Niin miehet kuin naisetkin saavat osakseen sekä negatiivisia että positiivisia stereotyyppioita (Rudman & Glick 2008: 78), mutta tietyn asian arvostelu voi kohdistua voimakkaammin toiseen sukupuoleen, kuten naisiin odotus laihuudesta (Lips 2018: 54). Sukupuolistereotyyppioille on tyypillistä, että yleensä se, mikä nähdään naisen heikkoutena, nähdään

miehen vahvuutena – ja toisin päin (Rudman & Glick 2008: 79). Stereotyyppisten oletusten rikkoutuminen herättää monesti ihmisissä yllätyksen ja vihamielisyyden tunteita (Juvonen 2016: 44), minkä vuoksi sukupuolistereotyyppisiin sopimattomat henkilöt kohtaavat usein sosiaalista leimautumista ja negatiivisia asenteita (Rudman & Glick 2008: 78).

Sukupuoliroolit ovat sukupuolistereotyyppien konkreettisia ilmentymiä, jotka ohjaavat ihmisen käyttäytymistä. Ne eivät ole ihmisen synnynnäisiä ominaisuuksia vaan yhteiskunnan sosiaalisia rakenteita. (Horelli & Saari 2022: 52–53.) Sukupuoliroolit ovat eräänlaisia käyttäytymismalleja, joita liitetään miehiin ja naisiin (Jule 2008: 91). Usein sukupuoliroolit ovat tiedostamattomia (mts. 26), ja niiden noudattamisesta palataan sosiaalisesti (Juvonen 2016: 45). Sukupuolirooleihin opitaan hyvin varhaisella iällä ihmis- ja kulttuurikontaktin kautta. Täyteen varmuuteen tai yksimielisyyteen ei kuitenkaan olla päästy siitä, missä määrin sukupuoliroolit ovat ihmisen biologinen ominaisuus ja missä määrin sosiaalisesti opittua. (Jule 2008: 5–6.) Osallistuessamme sukupuolen tuottamiseen noudattamalla sukupuolirooleja ja -stereotyyppioita tulemme myös vahvistaneeksi niitä samalla (Eckert & McConnell-Ginet 2013: 21). Vaikka sukupuoliroolit ovat hyvin pinttyneitä (Juvonen 2016: 46), ne eivät kuitenkaan ole pysyviä, vaan muuttuvat hitaasti yhteiskunnan muutoksen mukana (Lips 2018: 52). Sukupuoliroolit ohjaavat elämänvalintoja (Jule 2008: 3) ja edistävät epätasa-arvoa rajoittamalla ihmisen potentiaalinen hyödyntämistä esimerkiksi jakamalla työelämän alat ja ammatit joko miehille tai naisille sopivammiksi (Horelli & Saari 2022: 52–53).

Maskuliinisuus ja feminiinisyys ovat ihmisten tuottamia merkitysrakenteita, jotka heijastavat ideologisia asenteita sukupuolista (Jokinen 2010: 129). Miesten oletetaan yleensä käyttäytyvän maskuliinisesti ja naisten feminiinisesti (mm. Jule 2008: 5; Goddard & Patterson 2000: 1–2). Puhutaan siis sosiaalisesta naiseudesta ja mieheydestä (Sipilä 1998: 29). Maskuliinisuus ja feminiinisyys näyttäytyvät tekoina, ilmeinä ja eleinä, jotka tulkitaan kulttuurikohtaisesti miehiseksi tai naiselliseksi (Ylitapio-Mäntylä 2012: 24). Maskuliinisuutta tuotetaan aina käsi kädessä feminiinisyysien kanssa (Connell 2000: 40), ja ne rakentuvat erona toisiinsa sekä suhteessa toisiin miehiin tai naisiin (Jokinen 2003: 240). Koska maskuliinisuus – ja näin ollen myös feminiinisyys – ovat sosiaalisia konstruktioita, jotka eivät ole sidoksissa biologiseen sukupuoleen, voidaan naisiin liittää maskuliinisia piirteitä ja miehiin feminiinisiä (Connell 2000: 29). Jokinen (2010: 129) kuvaa maskuliinisuutta eräänlaiseksi miehen ideaaliksi, joten feminiinisyys on tällöin vastavuoroisesti naisen ideaali. Hän näkee feminiinisuuden ja maskuliinisuuden jatkumona, jonka ääripäihin käsitteet asettuvat; mitä enemmän omistaa maskuliinisia tai feminiinisiä piirteitä, sitä lähempänä on joko naiseutta tai mieheyttä. Ominaisuudet eivät kuitenkaan ole keskenään tasa-arvoisia, vaan esimerkiksi Hyypän (1995: 27) näkemyksen mukaan feminiiniset ominaisuudet ovat ei-haluttomia ja sävyiltään kielteisempiä kuin maskuliiniset. Kukaan ei voi myöskään

omistaa kaikkia yhteiskunnassa vallitsevia maskuliinisia tai feminiinisiä piirteitä, sillä ne ovat keskenään ristiriitaisia (Sipilä 1998: 37).

Taulukko 1 demonstroi, millaisia piirteitä maskuliinisuuteen ja feminiinisyteen – miehiin ja naisiin – yleensä liitetään. Taulukossa korostuvat osittain maskuliinisuuden ja feminiinisuuden vastakohtaisuus. Maskuliinisinä piirteinä pidetään esimerkiksi tunteiden kontrollointia (vrt. feminiininen emotionaalisuus), itsenäisyyttä (vrt. feminiininen yhteisöllisyys) ja dominoivuutta (vrt. feminiininen alistuvuus).

TAULUKKO 1 Esimerkkejä stereotyyppisistä maskuliinisista ja feminiinisistä piirteistä.

Maskuliinisia piirteitä	Feminiinisiä piirteitä
tunteiden kontrolli / tunteettomuus ^{1, 2, 3, 5, 8}	emotionaalisuus / (yli)tunteellisuus ^{1, 2, 3, 5, 8}
itsenäisyys / riippumattomuus ^{1, 2, 5, 6}	yhteisöllisyys / riippuvaisuus ^{1, 2, 5, 6}
hallitsevuus / dominoivuus ^{1, 2, 4, 5, 6, 7}	alistuvuus / sopeutuvaisuus ^{4, 5, 6}
toiminnallisuus / aktiivisuus ^{1, 5, 6}	passiivisuus ^{5, 6, 8}
itsekeskeisyys ⁵	empaattisuus ^{1, 2, 4, 5}
(fyysinen) voimakkuus ^{1, 4, 6, 7, 8}	(fyysinen) heikkous / hauraus ^{2, 4, 6, 8}
vähäpuheliaisuus ³	puheliaisuus ^{3, 6}
rationaalisuus / analyttisyys / käytännöllisyys ^{1, 3, 5, 7, 8}	irrationaalisuus ⁸
suoruus ⁸	epäsuoruus ⁸
kilpailuhenkisyys ⁸	yhteistyökeskeisyys ⁸
uskaliaisuus ⁸	arkuus ⁸
epäsiveellisyys / seksinhakuisuus ^{3, 8}	seksuaalinen uskollisuus / ihmishuhdekeskeisyys ^{3, 8}
määrätietoisuus / jämäkkyys ^{2, 4}	avuliaisuus ^{4, 5, 6}
aggressiivisuus ^{3, 6, 8}	hoivaavuus / huolehtivaisuus ^{3, 4, 6, 8}
kunnianhimoisuus ²	ystävällisyys / hyväntahtoisuus / kiltteys / lempeys ^{2, 4, 8}
ylimielisyys ²	johdateltavissa olevuus / kuuliaisuus ³
vallanhakuisuus ⁶	joustavuus ⁴
johtajuus ⁴	

¹ Jokinen 2010: 128–129

² Rudman & Glick 2008: 78

³ Connell & Pearse 2015: luku 3

⁴ Lips 2018: 12–13, 58

⁵ Wahlström 2003: 138

⁶ Hyyppä 1995: 25–26, 31

⁷ Jokinen 2000: 2010

⁸ Eckert & McConnell-Ginet 2013: 23

Vaikka erottelu biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välillä onkin saanut paljon kannatusta, monet ovat myös nostaneet esiin sen ongelmallisuutta. Muun muassa biologisen sukupuolen käsittely on jäänyt sosiaalisen sukupuolen jalkoihin, ja lisäksi biologinen sukupuoli on nähty usein luonnollisena ja objektiivisena, ei ideologisena konstruktiona, joka on syntynyt ihmisten suodattaman näkökulman kautta (Rossi 2010: 24, 28; ks. myös Butler 1990: 7). Biologinen ja sosiaalinen sukupuoli eivät myöskään ole täysin erotettavissa toisistaan, vaan biologiset ominaisuudet muovaavat sosiaalisia oletuksia feminiinisydestä ja maskuliinisuudesta. Esimerkiksi naisten kyky synnyttää lapsia assosioituu feminiinisyteen ja miesten fyysinen vahvuus maskuliinisuuteen. Jatkuvaa keskustelua käydään lisäksi siitä, missä määrin biologinen ja sosiaalinen sukupuoli ovat sidoksissa toisiinsa (ns. luonto vastaan kasvatus -väittely), eli

kuinka paljon biologinen sukupuoli vaikuttaa käyttäytymiseen ja kuinka paljon on kulttuurin ja kasvatuksen aikaansaannosta. (Lips 2018: 2–3.)

Hyödynnän tämän tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä stereotyyppistä binääristä sukupuolikäsitystä, sillä havaintojeni perusteella suomalainen fraasisto vaikuttaisi heijastavan sitä. Tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole todentaa tätä käsitystä tai ottaa siihen kantaa, vaan se on ainoastaan väline suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuuden tarkastelussa. Kaikki lingvistinen sukupuolentutkimus ei kuitenkaan yleisestä käytöstään huolimatta pohjaa tähän viitekehykseen, vaan esimerkiksi queer-fennistiikka keskittyy binäärisen sukupuolikäsityksen haastamiseen (ks. Jantunen & Surkka 2022). Tutkijana tiedostan biologisen ja sosiaalisen sukupuolen käsitteiden ongelmat, mutta tutkielmani tarkoitus ei ole ottaa kantaa niiden toimivuuteen, vaan käyttää niitä viitekehyksellisenä tukena analyysille. Hyödynnän ennen kaikkea sosiaalisen sukupuolen käsitettä, sillä puhuessani tutkielmassa fraasiston mies- ja naiskuvasta, viitataan sillä sosiaalisesti luotuun sukupuolikäsitykseen, sukupuolistereotypioihin ja -rooleihin sekä siihen, mikä kulttuurisesti koetaan maskuliiniseksi ja mikä feminiiniseksi.

2.2 Kieli ja sukupuoli

Kieli ei ole vain kommunikointia varten, vaan sen avulla rakennamme sosiaalista identiteettiämme ja ylläpidämme sosiaalisia suhteita (Jule 2008: 15). Se on sosiaalista toimintaa (Hellinger & Bußmann 2015: 18), joka luo ja ylläpitää sosiaalisia sukupuoli-jakoja (Jule 2008: 5; Goddard & Patterson 2000: 38) ja sosiaalisia valtasuhteita (Litosseliti 2006: 9; Hellinger & Bußmann 2015: 18). Kielessä näkyvät ja elävät erilaiset käsitykset, oletukset ja odotukset sukupuolista (Litosseliti 2006: 15; Karlsson 1974: 25; Jule 2008: 30), mutta toisaalta niitä voidaan myös yrittää muuntaa kieltä muuttamalla (Jule 2008: 15–16). Kieli kertoo, millaista elämä on ollut ja mikä kaikki on ollut arjen keskiössä (Mantila 1998: 15). Sukupuolesta neuvotellaan kielen avulla, mikä näkyy esimerkiksi kiteytyneissä ilmauksissa, kuten sananlaskuissa, idiomeissa ja metaforissa (Hellinger & Bußmann 2015: 16), näin ollen myös fraaseissa. Kieli ei aina kuvaa senhetkisiä yhteiskunnallisia asenteita, vaan yhteiskunnalliset muutokset voivat heijastua kieleen viiveellä (Tyysteri 2011: 175).

Kielen ja sukupuolen tutkimus on noussut sosiolingvistiikan kentältä, yhdistynyt voimakkaasti feministiseen kielentutkimukseen ja laajentunut siitä edelleen sukupuolentutkimukseen (Baxter 2008: ix). Se on monitieteinen tutkimusala (Eckert & McConnell-Ginet 2013: 49; Litosseliti 2006: 2), jota tehdään monesti sosiolingvistiikan, diskurssianalyysin, keskusteluanalyysin, pragmatiikan ja lingvistisen antropologian näkökulmista (Mills & Mullany 2011: 1) sekä moninaisista teoreettisista ja

metodologisista lähtökohdista (Sunderland & Litosseliti 2008: 1). Kielen ja sukupuolen tutkimus on yleistynyt 1970-luvulta alkaen (mm. Engelberg 2016: 13), ja 1990-luvulta lähtien tutkimuskentällä on vallinnut käsitys kielen sukupuolta tuottavasta performatiivisesta voimasta, eli kieli ei vain heijasta sukupuolta, vaan sitä myös tuotetaan kielen avulla (Jule 2008: 15; ks. Butler 1990).

Kielen ja sukupuolen tutkimus paljastaa, miten sukupuolta representoidaan ja konstruoidaan kielen avulla (Jule 2008: 4), kuinka miehet ja naiset käyttävät kieltä ja mitä kielellä sanotaan miehistä ja naisista (Litosseliti 2006: 2). Esimerkiksi feministinen kielentutkimus on kiinnostunut kielellisen seksismin tutkimisesta, kuten geneerisestä maskuliinisuudesta, sukupuolittuneista persoonapronomineista ja tavasta kuvata sukupuolia epäsymmetrisesti (esim. naisia ulkonäön ja perheroolin kautta, miehiä aktiivisina tekijöinä) (Jule 2008: 13–14). Seksistisellä kielellä tarkoitetaan syrjivää kieltä, joka väheksyy, sulkee pois tai loukkaa miehiä tai naisia, yleisemmin naisia (Hellinger 2006: 265). Litosseliti (2006: 24) sekä Goddard ja Patterson (2000: 73) väittävät, että kieli ei ole koskaan neutraalia, koska sitä voidaan käyttää epätasa-arvoistaen, mutta toisaalta Cameron (2014: 235) huomauttaa, että kieli itsessään ei ole seksististä, vaan sen käyttäjien käytös.

Hellsinger ja Bußmann (2001–2003a; 2015) listaavat neljä tapaa, joilla sukupuoli voi näkyä kielessä: kieliopillisena, leksikaalisena, referentiaalisena ja sosiaalisena sukupuolena. **Kieliopillinen suku** tarkoittaa nominien morfosyntaktista ominaisuutta jakautua eri sukuihin, useimmiten feminiiniin ja maskuliiniin (Hellinger & Bußmann 2015: 6–7). Nominin suvulla on vaikutusta esimerkiksi artikkelin, pronominin ja verbin muotoon (Hellinger 2006: 265). Esimerkiksi saksan kielessä esiintyy kolme kieliopillista sukua: maskuliini, feminiini ja neutri (Hellinger & Bußmann 2003b: 143). Kieliopillisen suvun sisältävissä kielissä maskuliinimuoto on yleensä päätteetön, ja feminiinimuoto rakennetaan erillispäättein sen pohjalta. Tämä tekee feminiinimuodosta tunnusmerkkisen suhteessa maskuliinimuotoon. (Karlsson 1974: 26.) Suomen kielessä ei ole kieliopillista sukua eli genusta (mm. Engelberg 2016: 10; Rossi 2010: 21). Vaikka genuksettomat kielet näennäisesti antavat enemmän mahdollisuuksia tasa-arvoisempaan kielenkäyttöön, näyttäisi toisaalta siltä, että piilosukupuolisuuden haastaminen on niissä vaikeampaa kuin genuksellisissa kielissä (Hellinger & Bußmann 2015: 20).

Leksikaalinen sukupuoli tarkoittaa sanoja, joiden semanttinen merkitys kohdistuu joko nais- tai miessukupuoleen. Tällaisia ovat esimerkiksi sukulaisuussuhdesanat, kuten *äiti* ja *sisko*. (Hellinger & Bußmann 2015: 7–8.) Leksikaalista sukupuolta esiintyy niin kieliopillisen suvun sisältävissä kuin sisältämättömissäkin kielissä. Sana voi kantaa tai olla kantamatta merkkiä leksikaalisesta sukupuolesta. (Hellinger 2006: 266.) Esimerkiksi suomen kielen *sisko*-sana ei kanna näkyvää merkkiä leksikaalisesta sukupuolestaan, mutta *laulajatar* kantaa sukupuolittunutta *tAr*-johdinta. Tämän tutkielman aineisto on rajattu leksikaalisen sukupuolisuuden perusteella.

Referentiaalinen sukupuoli identifioi tarkoitteen mieheksi, naiseksi tai sukupuoleltaan määrittelemättömäksi. Kieliopillinen suku sekä leksikaalinen ja referentiaalinen sukupuoli eivät kulje aina käsi kädessä. Esimerkiksi idiomaattisten sanojen ja ilmaisujen yhteydessä referentiaalinen sukupuoli saattaa olla eri kuin sen leksikaalinen sukupuoli. Esimerkki tästä on geneerinen maskuliinisuus. Geneeriset maskuliinilmaukset viittaavat leksikaalisesti vain miehiin, mutta niitä käytetään viittamaan myös naisiin ja ihmisiin yleisesti. Vaikka tällaisten sanojen ja ilmaisujen leksikaalinen sukupuolisuus on merkityksellisesti neutraalistunut, kantavat ne kuitenkin mukanaan tiettyä sukupuolittavaa painolastia. (Hellinger & Bußmann 2015: 7–10.) Geneerinen maskuliinisuus, josta käytetään myös termejä yleispätevä ja yleistävä maskuliinisuus, on yksi kielellisen mieskeskeisyyden ilmentymä (Engelberg 2016: 14). Suomen kielessä referentiaalinen sukupuoli ilmenee leksikaalisen sukupuolen, yhdyssanojen ja johdosten kautta (Engelberg 2002: 112).

Sosiaalinen sukupuoli tarkoittaa, että jokin ihmisviitteinen sana koetaan mies- tai naisviitteiseksi, vaikka se on muodoltaan näennäisesti sukupuolineutraali. Sosiaalinen sukupuoli kuvastaa yhteiskunnassa vallitsevia sukupuolirooleja eli stereotyyppisiä oletuksia siitä, mikä katsotaan miehille ja naisille sopivaksi tai tyypilliseksi. (Hellinger & Bußmann 2015: 10–11.) Sosiaalista sukupuolta kutsutaan myös piilosukupuoleksi (mm. Engelberg 2018: 18). **Piilosukupuolisuus** selittyy usein kielenulkoisesta todellisuudesta, ja siihen vaikuttaa mennyt ja vallitseva sukupuolijakauma. Piilosukupuolisuutta tuottaa muun muassa sukupuolen mukaan eriytynyt toiminta, kuten ammatit ja tietyt harrastukset. Esimerkiksi sairaanhoitajan ammatti konnotoituu naissukupuoleen sukupuolineutraalista sanamuodostaan huolimatta. (Engelberg 2016: 21.) Jos kyseisistä oletuksista poiketaan, koetaan usein tarvetta korostaa sitä myös sanata-solla. Näin ollen, jos kulttuurinen oletus on esimerkiksi, että suurin osa lääkäreistä on miehiä ja opettajat naisia, ilmenee tarve usein tarpeetta korostaa poikkeavaa sukupuolijakaumaa sanoilla *naislääkäri* ja *miesopettaja*. (Hellinger & Bußmann 2015: 11.)

Hellinger ja Bußmann (2001–2003a: 19, 2015: 19) toteavat lähes 50 kieltä kattavien artikkelikokoelmien pohjalta, että ihmiseen viitataan kielessä kuin kielessä yleensä maskuliinisilla tai miestä tarkoittavilla ilmaisuilla. Tämä kuvaa kielten mieskeskeistä eli androsentristä maailmankuvaa, jossa mies esitetään normina (Pauwels 1998: 9). Mieskeskeisyys tarkoittaa miessukupuolen ja miesten kokemusten asettamista universaaliksi standardiksi, josta naissukupuoli ja naisten kokemukset ovat poikkeama. Tästä naisten poikkeamasta puhutaan sukupuolentutkimuksessa käsitteellä *toiseus* (engl. *other*). (Bem 1993: 41.) Nainen on kielessä joko näkymätön tai hän esiintyy kielellisenä poikkeamana miehestä (mts. 24). Usein puhutaan miehen tunnusmerkittömyydestä ja naisen tunnusmerkisyydestä (esim. Bem 1993: 2; Hellinger & Bußmann 2015: 12; Engelberg 2010: 167; Litosseliti 2006: 13). Kielen mieskeskeisyys ilmenee esimerkiksi *nais-* ja *mies-*etuliitteiden epäsuhtaisena käyttönä (Engelberg 2016: 26) sekä

siten, että feminiiniset muodot usein johdetaan maskuliinisista muodoista (esim. *author* > *authoress*; *näyttelijä* > *näyttelijätär*) (Engelberg 2010: 168).

2.3 Suomen kielen sukupuolittuneisuus

Suomen kieli mielletään monesti sukupuolineutraaliksi kieleksi, koska se ei sisällä kielipiillistä sukua eli genusta ja koska sen pronominit eivät ole sukupuolittuneita. Todellisuudessa kuitenkin myös suomen kielessä esiintyy sukupuolittuneita ja epätasaa arvoa tuottavia aineksia. (Mm. Engelberg 2016: 10; Tainio 2006: 1.) Mies on suomen kielessä sekä morfologisesti että semanttisesti tunnusmerkitön ihmisen prototyyppi (Karlsson 1974: 30–32; ks. myös Engelberg 2016; Tyysteri 2011). Tämä kertoo suomen kielen andosentrisyydestä. Mieskeskeisyys genuksettomassa kielessä voi jopa lisätä naisen kielellistä leksikaalis-semanttista näkymättömyyttä (Engelberg 2002: 128), sillä sukupuolen esiintuominen ei ole mahdollista samassa määrin kuin kielipiillisen suvun sisältävissä kielissä (Engelberg 2016: 60).

Suomen kielen sukupuolittuneisuus näkyy sanastoa tarkastelemalla (ks. esim. Engelberg 2018). Suomen kieli sisältää runsaasti leksikaalisesti sukupuolittuneita sanoja, jotka yleensä kuuluvat sukulaissuhdesanastoon (Engelberg 2002: 113). Esimerkiksi *nainen*, *äiti* ja *sisko* ovat leksikaalisesti sukupuolittuneita sanoja. Leksikaalinen sukupuoli periytyy kielessä eteenpäin johdosten (esim. *isä* > *isäntä*) ja yhdyssanojen (esim. *emäntä* > *lentoemäntä*) kautta (Laakso 2005: 107–108.) Suomen kielestä löytyy myös sukupuolittuneita titteleitä, kuten *herra*, *rouva* ja *neiti*, jotka kuitenkin ovat harvinaistuneet muissa kuin erittäin kohteliaissa käyttöyhteyksissä (Engelberg 2002: 113). Sukupuolittuneisuus voi ilmetä myös sanaston sävyssä, kuten Karlsson (1974: 32) havaitsi huomattavasti suomalaisen sanaston sisältävän enemmän naisiin kuin miehiin kohdistuvia negatiivissävytteisiä sanoja (esim. *akka*, *ämmä*, *naikkonen*, *muija*) ja että naisia luokitellaan tarkempiin alaryhmiin kuin miehiä esimerkiksi avioituneisuutensa (*neiti*, *rouva*, *vaimo*) ja seksuaalisen koskemattomuutensa (*impi*, *neitsyt*) kautta. Saman ilmiön on huomannut Engelberg (2002: 127). Myös Jussila ja Länsimäki (1994: ix) havaitsivat seksisanakirjaa työstäessään, että seksuaalisesti aktiivista naista kuvataan huomattavasti negatiivisemmin kuin seksuaalisesti aktiivista miestä, jota usein jopa ihailaan. Naisviitteisiä sanoja esiintyy seksisanakirjassa myös yli kolme kertaa enemmän kuin miesviitteisiä.

Sukupuolten asymmetrisyys ilmenee suomen kielessä myös päätteiden kautta, sillä suomen kielessä esiintyy vain feminiinisiä päätteitä, ei lainkaan maskuliinisia. Suomen kielestä löytyy kaksi feminiinistä suffiksia *-tAr* ja *-kkO* (esim. *laulajatar*, *venakko*) sekä käytöstä pois jääneet, ruotsin kielestä lainatut *-(i)nnA* ja *-skA* (esim. *tohtorinna*, *pastorska*). Pääte *-kkO* ei assosioitu yhtä feminiiniseksi kuin *tAr*-pääte, koska sitä

käytetään myös sukupuolineutraaleissa johdoksissa (esim. *älykkö*) sekä ei-ihmisviitteissä kollektiivisanoissa (esim. *lammikko*). Sen sijaan *mies-* ja *nais-*etuliitte ovat molemmat käytössä. (Laakso 2005: 110–115.) Johdin *-tAr* on koettu osittain syrjiväksi, mikä lienee vaikuttanut sen käytön vähentymiseen. Sen sijaan se on korvaantunut *nais-*etuliitteen käytön kasvulla. (Karppinen 2002.)

Miessukupuolen valta-asema näkyy suomen kielessä niin ikään geneerisen maskuliinisuuden kautta (Engelberg 2016: 59). Geneerinen feminiinisyys on suomen kielessä huomattavasti geneeristä maskuliinisuutta harvinaisempaa (mts. 20) niin kuin maailman kielissä yleensäkin (Hellinger & Bußmann 2015: 9). Geneerinen maskuliinisuus ja feminiinisyys eroavat toisistaan myös laadullisesti, sillä geneeriset feminiini-ilmaukset kuvaavat useimmiten polveutumissuhteita (Karlsson 1974: 27; Engelberg 2018: 80), eivätkä ne yleensä ole geneeristen maskuliini-ilmaisujen tapaan ihmisviitteisiä (Engelberg 2002: 115). Suomen kielessä geneerisiä feminiini-ilmauksia ovat esimerkiksi *morsiuspari*, *mummola* ja *sisarukset* sekä *emo-*, *emä-* ja *tytär-*alkuiset yhdyssanat (Engelberg 2018: 80), kuten *emolevy*, *emäalus* ja *tytär-yhtiö*.

Geneerinen maskuliinisuus ilmenee suomen kielessä yhdyssanoissa, sanaliitoissa, johdoksissa, sananlaskuissa ja idiomeissa. Kaikki geneerisesti maskuliiniset ilmaisut eivät kuitenkaan ole henkilöviitteisiä (esim. *isänmaa*, *lumiukko*). (Engelberg 2016: 15.) Geneerinen maskuliinisuus näkyy selkeästi esimerkiksi suomen kielen ammattinimikkeistössä, jossa esiintyy runsaasti *mies-*loppuisia nimikkeitä (ks. Engelberg 1998). Sukupuolineutraaliuden sijaan *mies-*päätteiset ammattinimikkeet tulkitaan useammin viittaavan miehiin kuin naisiin (mts. 85), ja leksikaalisesti naisviitteisiä ammatti- ja tehtävänimikkeitä ei käytetä miehistä, vaan tilalle keksitään uusi nimike (esim. *lentoemäntä* > *stuertti*; *karjakko* > *karjanhoitaja*) (Engelberg 2002: 114–115), mikä kertoo feminiinisten nimikkeiden sukupuolisuuden epägeneerisyydestä (Engelberg 1998: 79). Huomionarvoista on, että leksikaalisesti sukupuolineutraalien ammattinimikkeiden käyttö on yleistynyt viime vuosina (Väisänen 2023: 50).

Geneeristen maskuliini-ilmausten oletetaan usein olevan merkitykseltään sukupuolineutraaleja eli viittaavan niin miehiin kuin naisiin (Engelberg 2016: 16; Engelberg 2010: 167), mutta ilmausten sukupuolineutraalius on kyseenalaistettu, sillä ilmiö ei toimi kaksisuuntaisesti: geneerisillä feminiini-ilmauksilla ei yleensä viitata miehiin, eli ne ovat vähemmän yleistäviä kuin geneeriset maskuliini-ilmaukset (Laakso 2005: 124; Hellinger & Bußmann 2015: 10; ks. myös Engelberg 2016; Karppinen 2002). Tutkimusten mukaan geneeriset maskuliini-ilmaukset (esim. *lakimies* vs. *juristi*) tulkitaan herkemmin miesviitteisiksi kuin sanojen sukupuolineutraalit tai -symmetriset vastineet. Eritoten miehet tulkitsevat naisia useammin geneeristen maskuliini-ilmausten viittaavan miehiin, kun taas naiset kokevat ne sukupuolineutraalimmiksi. (Engelberg 2016: 59.) *Mies-*sanan geneerisyys näyttääkin kaventuneen – toisin sanoen se koetaan sukupuolineutraaliuden sijaan selkeästi miesviitteisemmäksi – mikä ilmenee muun

muassa tarpeena esittää mies- ja naisviitteiset muodot rinnakkain (esim. *virkamiehet ja -naiset*) (Engelberg 2016: 16) sekä haluna muuttaa geneerismaskuliinisia idiomeja naisvariantteiksi (esim. *muina miehinä > muina naisina*) (Karppinen 2002; Grönros 2007).

Suomen kielen sukupuolittuneisuus ilmenee myös piilosukupuolisuutena (ks. mm. Engelberg 2002; 2016). Piilosukupuolisuutta tuottavat muun muassa töiden ja erilaisten aktiviteettien jakautuminen sukupuolen mukaan, sukupuolistereotypiat, kulttuurinen ihmiskuva sekä sukupuolten eriarvoisuus (Engelberg 2018: 33). Ilmiö on havaittavissa esimerkiksi niissä ammattinimikkeissä, jotka ovat näennäisesti sukupuolineutraaleja, mutta jotka mies- tai naisvaltaisten tarkoitejoukkojensa vuoksi konotoituvat feminiinisiksi tai maskuliinisiksi (Engelberg 2016: 10). Esimerkiksi *sairaanhoidaja* on piilofeminiininen ja *seppä* piilomaskuliininen, vaikka sanat ovatkin määrittellisesti sukupuolineutraaleja (Engelberg 2018: 18). Aina tarkoitejoukkojen mies- tai naisvaltaisuus ei kuitenkaan yksinomaan selitä piilosukupuolisuutta, vaan perimmäinen syy löytyy yhteiskunnallisista arvoista ja asenteista (Tyysteri 2011: 174). Esimerkiksi *ihminen*, *tyypillinen suomalainen* ja *hän*-pronomini tulkitaan useammin mieheen kuin naiseen viittaaviksi (Engelberg 2016: 59), mikä heijastaa miehen asemaa kielellisenä prototyyppinä (Engelberg 2010: 167).

Piilosukupuolisuus voi paljastua leksikaalisen epäsymmetrisyyden kautta: suomen kielessä esiintyy sana *naisihminen* muttei *miesihmistä*, mikä kertoo *ihminen*-sanana piilosukupuolittuneisuudesta (Engelberg 2002: 123–124). Piilosukupuolisuus johtaa usein tarpeettomaan *nais-* ja *mies-*etuliitteiden käyttöön (Engelberg 2016: 22), sillä kielenkäyttäjät kokevat tarvetta korostaa poikkeavaa sukupuoliesiintymää, kuten *naiskirurgi* tai *mies(sairaanhoidaja)* (Hellinger & Bußmann 2015: 11). Engelberg (2016: 26) on kritisoinut liitteiden runsasta käyttöä, sillä se luo hänen mielestään kuvaa naisesta epätyypillisenä ihmisenä. Naisviitteisten liitteiden käyttö kantaakin monissa kielissä negatiivista konnotaatiota (Hellinger & Bußmann 2015: 12), ja myös Grönrosin (2007) mukaan suomen kielen *nais-*alkuiset sanat ilmaisevat usein ennakkoluuloja ja asenteita.

Oma tutkimukseni laajentaa suomen kielen sukupuolittuneisuuden tutkimusta kohdistamalla tarkastelun aiemmin tutkimattomaan osa-alueeseen eli fraaseihin. Tutkimuksen tarkoituksena on kartoittaa, miten ja kuinka tasapuolisesti mies- ja naisukupuoli näkyy suomalaisessa fraasistossa. Tarkastelun kohteeksi ovat rajautuneet fraasit, joissa sukupuoli ilmenee leksikaalisella tasolla (ks. luku 3.2).

3 AINEISTO JA ANALYYSIMENETELMÄ

Tässä luvussa esittelen aineistolähteeni, avaan aineiston keruun ja rajauksen prosessia sekä kerron tarkemmin analyysimenetelmästäni. Aineistoani pääsee tarkastelemaan liitteestä 1, jossa se on luokiteltu tässä luvussa esiteltyjen leksikaalisten sukupuoliviit- tausten perusteella (ks. taulukko 2).

3.1 Aineistolähde

Tutkielmani aineistolähteenä toimii Pirkko Muikku-Wernerin, Jarmo Jantusen ja Ossi Kokon (2008) teos *Suurella sydämellä ihan sikana – Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja* (myöhemmin SSIS). Teos sisältää lähes 4 000 fraasia ja on uusin suomalainen fraasisa- nakirja. Ainoat vanhemmat fraasisanakirjat ovat Sakari Virkkusen (1974; 1975; 1981) käsialaa ja sisältävät kukin yli 5 000 fraasia. Virkkusen fraasisanakirjoista keskimmäi- nen on täydennetty painos ensimmäisestä ja viimeinen uudistettu painos kahdesta edellisestä. Koska SSIS sisältää suurimmaksi osaksi idiomeja, on syytä mainita mer- kittävänä edeltäjänä myös Erkki Karin (1993) *Naulan kantaan – Nykysuomen idiomisa- nakirja*, joka sisältää noin 9 000 idiomia selityksineen. Myös pienempiä fraasiteoksia on julkaistu, joskaan ei sanakirjamuodossa, ja ne ovat useammin kulkeneet *sanonta-* ja *sananparsi-*käsitteillä ja keskittyneet fraasien alkuperän selvittämiseen (ks. mm. Lau- hakangas 2013, 2015; Parkkinen 2005).

SSIS eroaa aiemmista fraasisanakirjoista siinä, että se pyrkii kuvaamaan fraaseja todellisessa käyttöympäristössään aitojen ja erityylisten yleis- ja puhekielisten teksti- esimerkkien kautta, sekä siinä, ettei se pyri selvittämään fraasien alkuperää (SSIS: 6– 8). Ainoa taustatieto, mitä fraaseista tarjotaan, on mahdollinen tekstilajimerkintä (esim. urheilutekstit) ja tyyliäsvymerkintä (esim. arkinen, halventava, vanhentunut) sekä erisnimiä sisältävissä fraaseissa taustoitus siitä, keneen nimi viittaa, jos se on tiedossa (mts. 15). Tekstiesimerkit ovat peräisin teksteistä, joista ne on poimittukin: Suomen

kielen tekstipankista (nykyinen Kielipankki), sanoma- ja aikakauslehdistä sekä muista viestimistä (mts. 11). SSIS:llä on uniikki tavoite palvella äidinkielisten kielenkäyttäjien lisäksi myös kielenoppijoita, sillä fraasit usein käyttäytyvät kuvallisuutensa vuoksi kielenopiskelijoiden näkökulmasta arvaamattomasti (mts. 8). Virkkusen fraasisanakirjojen tapaan SSIS on deskriptiivinen sanakirja, eli sen tarkoitus on kuvata fraasien esiintymistä nykykielessä, ei ohjeistaa niiden käytössä (mts. 6).

SSIS koostuu nykykielessä aktiivisessa käytössä olevista sanonnoista (SSIS: 5). Koska paino on nykysuomen yleiskielessä, moni fraaseista ei ole esiintynyt vanhemmissa fraasisanakirjoissa (vrt. Virkkunen 1974; 1975; 1981). Mukaan on kuitenkin mahdunut myös vanhempia fraaseja edellyttäen, että ne ovat edelleen olleet aktiivisessa käytössä sanakirjaa työstettäessä (SSIS: 5). Kaiken kaikkiaan SSIS koostuu jotain kuvallista ainesta sisältävistä sanaliitoista ja sanonnoista – kiteytyneistä sanayhtymistä. Käytännössä valtaosa fraaseista on idiomeja, mutta sanakirjaan on sisällytetty myös muutamia fraasin tavoin käytettäviä yksittäisiä sanoja, kuten *hartiapankki*, *oljenkorsi* ja *tuppisuu*. Myös Virkkunen (1974: Lukijalle) sisällytti kyseisiä muoti- ja iskusanoja fraasisanakirjojihinsa, sillä ne ilmaisevat fraasien tapaan jonkin asian, jonka ilmaisemiseen muuten tarvittaisiin pidempi selitys. Sananlaskut, lentävät lauseet ja aforismit puuttuvat SSIS:stä kokonaan, koska ne eivät ole fraaseja ja koska niitä käsitellään laajasti muissa teoksissa. (mts. 9–10.)

Laskiessani aineiston määrällisiä tuloksia olen noudattanut SSIS:n fraasiartikkelijakoa, koska en ole nähnyt sen haastamista mielekkääksi tai perustelluksi. SSIS on pyrkinyt esittämään samanmerkityksiset ja muodoltaan toisiaan muistuttavat fraasit yhtenä fraasiartikkelina vinoviivaa apuna käyttäen, jos kyseessä on vaihtoehtoinen tapa käyttää samaa fraasia, esimerkiksi *pudota/tippua/jäädä kuin eno veneestä*. Jos vaihtoehtoisia muotoja on lukuisia, fraasiartikkeli on jaettu kahtia tai jätetty fraasin vaihteleva sana mainitsematta. (SSIS: 13.) Lähdeviittaukset SSIS:ään olen toteuttanut liitteen kautta, jossa fraasin lihavoitu sana viittaa siihen hakusanaan, jolla fraasi esiintyy sanakirjassa.

3.2 Aineiston keruu ja rajaus

Jotta aineiston koostaminen oli mahdollista, täytyi ensin määritellä, mitä tarkoitan fraasien sukupuolittuneisuudella tai sukupuoliviihteisyydellä. Lopullinen päätös syntyi aineistolähteen ensimmäisen läpikäymisen jälkeen, jolloin pois rajautuivat ensimmäisenä piilosukupuoliset fraasit eli fraasit, jotka eivät sisällä sanaa, jonka kieliyhteisö liittää eksplisiittisesti joko mies- tai naissukupuoleen. Näistä myöhemmin lisää taulukossa 2. Alkuperäinen tarkoitukseni oli sisällyttää myös piilosukupuoliset fraasit aineistoon, mutta toisinnettavissa olevan aineistonrajausten löytäminen osoittautui

mahdottomaksi; siinä missä itse saatan kokea jonkin fraasin esimerkiksi piilomaskuliiniseksi, joku toinen saattaa kokea sukupuolineutraaliksi tai jopa piilofeminiiniseksi. Koska tavoitteeni on luoda mahdollisimman objektiivinen katsaus suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuudesta, en halunnut sisällyttää aineistooni fraaseja vain oman subjektiivisen näkökulmani perusteella.

Piilosukupuolisuuden karsimisen mukana aineistosta rajautuivat pois muun muassa fraasit, jotka sisälsivät yhteiskunnallisesti sukupuolittuneen ammattinimikkeen tai tittelin. Tällaisiksi voisi lukea esimerkiksi voimakkaasti sukupuolittuneen *paavin* ja *apostolin*, ja nykykontekstissa tätä hieman lievemmin sukupuolittuneiksi *seppän* ja *laivan kapteenin*. Tämänkaltaiset ammattinimikkeet ja tittelit eivät ole leksikaalisesti vaan sosiaalisesti sukupuolittuneita (ks. luku 2.1), mitä heijastaa muun muassa se, ettei sanoille ole vastakkaista sukupuolta tarkoittavaa vastinetta (vrt. *kuningas-kuningatar*, *lentoemäntä-stuertti*). Samaa logiikkaa noudattaen pois rajautuivat myös vaatekappaleiden nimen sisältävät fraasit. Vaikka esimerkiksi *mekko*, *henkselit* ja *kalsarit* ovat voimakkaasti sosiaalisesti sukupuolittuneita vaatekappaleita, ilman kyselyn toteuttamista olisi ollut mahdoton vetää objektiivista rajaa siihen, missä menee sukupuolittuneen ja ei-sukupuolittuneen raja (esim. *hattu*, *housut*). Pois rajautuivat piilosukupuolisuutensa vuoksi myös sukunimen sisältävät fraasit, vaikka varmassa tiedossa olisikin, keneen aitoon tai fiktiiviseen henkilöön ne viittaavat (esim. *pikkuhitleri* > Adolf Hitler, *Molotovin/molotovin koktaili* > Vjatšeslav Molotov). Sukunimen sisältävien fraasien mukaan ottamisen aineistoon olisi periaatteessa voinut perustella niiden selkeillä henkilöviittauksilla, mutta koska aineiston rajausperusteeksi valikoitui leksikaalinen sukupuolisuus, myös ne karsiutuivat pois.

Piilosukupuolisten fraasien karsiutumisen jälkeen aineistosta sulkeutuivat pois leksikaaliset sukupuoliviittaukset, jotka esiintyivät fraasin selitteessä. Tämä rajaus sulki aineistosta pois paljon selkeästi merkitykseltään sukupuolittuneita fraaseja, kuten *olla pieniin päin* 'olla raskaana', *taskubiljardi* 'miehen suorittama omien sukupuolielimien hyväily' ja *tohvelisankari* 'avioliitossa alistuva, kaikkeen myöntävä aviomies'. Joidenkin fraasien selitteissä kerrotaankin, jos fraasilla yleensä viitataan miehiin tai naisiin (esim. *parempi puolisko* 'puoliso, yleensä vaimo'). Vaikka huomiointi fraasien rakentamaa mies- ja naiskuvaa tarkastellessani fraasin kuvallisen merkityksen, koin aineiston rajauksessa järkevimmäksi keskittää huomion itse fraaseihin, en niiden selitteisiin. Vaikka fraasin selitteessä esiintyisikin leksikaalisesti sukupuolittunut sana, ei se tee fraasista itsestään leksikaalisesti sukupuolittunutta. Kyse on siis jälleen piilosukupuolisuudesta. Lisäksi selitteiden mukaanotto olisi jossain määrin vääristänyt tutkimuksen tuloksia, sillä selitteet ovat SSIS:n toimittajien tuottamia ja siten heidän näkökulmansa kautta suodattuneita. Jos olisin systemaattisesti sisällyttänyt aineistoon selitteissäkin olevat leksikaaliset sukupuoliviittaukset, olisin joutunut ottaa mukaan myös niinkin sukupuolineutraalin ja ei-henkilöviitteisen fraasin kuin *maassa*

maan tavalla ('vieraan on hyvä noudattaa isännän tai isäntämaan tapakulttuuria ja toimintamalleja'), koska sen selitteessä esiintyy *isäntä*-sana.

Seuraavaksi aineistosta sulkeutuivat pois kaikki fraasit, jotka sisälsivät jonkin sukupuolittuneen eläinkunnan sanan, kuten *kana*, *härkä* ja *pässi* (mm. *sokea kana*, *heittää häränpyllyä*, *selvää pässinlihaa*). Eläinkuntaviitteiset fraasit eivät pääasiassa mielestäni rakenna mies- ja naiskuvaa, joten niiden sisällyttäminen aineistoon tuntui epäloogiselta. Näin ollen rajausperusteeksi muodostui leksikaalinen ihmisviitteisyys. Tämä vuorollaan sulki pois esimerkiksi fraasin *seireenin laulu* ('vaarallinen houkutin'), sillä kyse on taruolennosta, vaikkakin selkeästi sukupuolittuneesta sellaisesta. Huomautan kuitenkin, että tarkastellessani leksikaalista ja ihmisviitteistä sukupuolittuneisuutta en ottanut huomioon fraasin merkitystä tai viittauskohdetta. Esimerkiksi fraasi *rouva/Rouva Fortuna/fortuna* viittaa roomalaisen mytologian sattuman ja onnen jumalattareen eli ei ihmiseen, mutta *rouva* yksittäisenä sanana on ensisijaisesti ihmisviitteinen ja vieraskielinen *Fortuna* nimenä feminiininen, joten fraasi sisältyi aineistoon. Ihmisviitteisyyden rajausperiaatteella aineistosta rajautuivat pois myös *Jumala*-sanan sisältävät fraasit, vaikka isokirjaiminen *Jumala*-sana onkin periaatteessa sukupuolittunut erisnimi, jolla viitataan kristinuskon Jumalaan. Ihmisviitteisyyden ja piilosukupuolittomuuden rajausperuste karsi aineistosta pois myös biologiseen sukupuoleen viittaavat sanat ja fraasit, kuten *paavin pallit* ja *kohdusta hautaan*.

Lopullinen aineistoni koostuu siis fraaseista, joiden rakenteessa esiintyy jokin ihmisviitteinen ja leksikaalisesti sukupuolittunut sana. Yksinkertaistamisen nimissä puhun jatkossa vain leksikaalisesti sukupuolittuneista fraaseista. Koska leksikaalinen sukupuoliviittaus ei aina esiinny itsenäisenä, erillisenä sanana, vaan se voi ilmetä niin ikään yhdyssanan osana tai sukupuolittuneena päätteinä (Laakso 2005: 107–108), aineistoni sisältää myös fraaseja, joiden leksikaalinen sukupuoliviittaus sijoittuu yhdyssanan osaan, esim. *asevelihinta* ja *ylämunno*. Samaan tapaan olisin ottanut mukaan fraasit, joissa esiintyy jokin leksikaalisesti sukupuolittunut pääte, kuten *-tAr*, mutta tällaisia sanoja ei esiintynyt aineistolähteessä ainuttakaan. Mitä leksikaaliseen sukupuolisuuteen tulee, huomautan myös, että kaikki aineistoon sisällytetyt fraasit eivät muodostaan huolimatta välttämättä ole alkujaan leksikaalisia sukupuoliviittauksia. Esimerkiksi *ottaa vaarin/vaari* on todennäköisesti tullut suomen kieleen ruotsin *var*-sanasta, jolla ei ole yhteyttä merkitykseen 'isoisä' (Länsimäki 2007). Koska fraasien alkuperä on usein epäselvä (SSIS: 6), aineistonrajaus ei huomioi fraasien alkuperää vaan sisällyttää mukaan kaikki muodollisesti leksikaaliset sukupuoliviittaukset, jollaisena kielenpuhujat ne todennäköisesti näkee.

Aineiston lopulliseksi määräksi muodostui 117 fraasia. Aineiston pohjalta syntyi neljä eri luokkaa, joihin fraasien sukupuoliviitteisyys voidaan jakaa ja joita alla oleva taulukko 2 havainnollistaa. Fraasien jakautuminen näihin luokkiin ei ollut täysin yksiselitteistä, mutta avaan luokitteluperiaatteitani tarkemmin analyysiluvussa 4.

Luokkien nimeämisessä olen soveltanut pienessä määrin Mantilan (1998: 17–18) samantapaista luokittelua.

TAULUKKO 2 Aineiston leksikaalisen sukupuolittuneisuuden luokat.

Leksikaalisten sukupuoliviittausten luokat
1. Geneeriset miestä tai naista tarkoittavat sanat
2. Sukulaisuussuhdesanat
3. Sukupuolittuneet tittelit
4. Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet
4a. Suomenkieliset
4b. Vieraskieliset

Luokkien 1–3 sukupuolittuneisuutta kuvaa sanaston vastaparaisuus, eli sanasta löytyy sekä miestä että naista ilmaiseva vastine, kun ainoa henkilöitä erottava tekijä on sukupuoli. Luokkaan 1 kuuluvat sellaiset fraasit, jotka sisältävät jonkin geneerisen mies- tai naismerkityksisen, ei sosiaalista roolia kuvaavan sanan, kuten *mies–nainen*, *ukko–akka* ja *tyttö–poika*. Sukulaisuussuhdesanojen alle luokkaan 2 puolestaan sijoittuvat perhe- ja sukulaisrooleihin viittaavat sanat, kuten *isä–äiti*, *veli–sisko* ja *setä/eno–täti*. Luokka 3 sisältää yhteiskunnalliseen asemaan liittyvät mies- ja naismerkityksiset sanat ja tittelit, kuten *kuningas–kuningatar*, *keisari–keisarinna* ja *herra–rouva*.

Luokkaan 4 kuuluvat sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet, jotka analysoijasta riippuen voisivat olla tulkittavissa enemmän piiloisesti kuin leksikaalisesti sukupuolittuneiksi sanoiksi. Perustelen kuitenkin nimien mukaan ottamista aineistossa esiintyvien nimien selkeällä sukupuolittuneisuudella. Suomalaiset etunimet ovat pääasiassa sukupuolittuneita, sillä Etu- ja sukunimilaki (2017/946 § 2) vaatii käyttämään lapsen biologiselle sukupuolelle vakiintunutta nimeä. Laki tuntee kuitenkin myös poikkeuksia, minkä vuoksi maassamme esiintyy myös joitakin etunimiä, joita on annettu sekä tytöille että pojille (ks. esim. Nimipäivät.fi 2023). Tarkistin aineistoa kerätessäni kaikkien aineistossa esiintyvien etunimien sukupuolittuneisuuden Digi- ja väestöviraston (2023) Nimipalvelusta, jonka kautta pääsee tarkastelemaan, kuinka usein mitään nimeä esiintyy miehillä ja naisilla. Kaikki aineistossani esiintyvät etunimet olivat selkeästi sukupuolittuneita, sillä nimien sukupuolijakauma kallistui jokaisen nimen kohdalla kokonaan tai lähes täysin joko miehen tai naisen nimeksi. Koska aineistoni fraaseissa esiintyvien suomalaisten etunimien sukupuolittuneisuus oli selvää, päädyin sisällyttämään kyseiset fraasit aineistooni.

Toisin kuin suomalaiset etunimet, suomalaiset lempinimimäiset kutsumanimet eivät kaikki ole yksiselitteisen sukupuolittuneita, kuten *Marski*, jolla fraasissa *Marskin ryyppy* viitataan Carl Gustaf Emil Mannerheimiin. Päädyin sisällyttämään aineistoon sellaiset lempinimimäiset erisnimet kuin *Ellu* ja käänöslainat *Tuhkimo* ja *Ruusunen*, koska ne mielestäni kantavat niin voimakasta yleissivistyksellistä ja kieli-intuitiivista

painolastia, että valtaosa kielenkäyttäjistä kokisi nimet leksikaalisesti sukupuolittuneiksi.

Vieraskielisten etu- ja kutsumanimien poisjättämistä aineistosta voisi argumentoida sillä, että ne eivät välttämättä ole yhtä yksiselitteisesti sukupuolittuneita kuin suomalaiset nimet, vaan nimi saattaa kulttuurikohtaisesti esiintyä sekä miehillä että naisilla. Ilman laajaa yleissivistystä suomalainen ei välttämättä myöskään tunnista, viitataanko nimellä mieheen vai naiseen. Siinä missä monien fraasien alkuperä on unohtunut aikojen saatossa (SSIS: 6), SSIS:ssä esiintyvien vieraskielisten etu- ja kutsumanimien henkilöviittaukset ovat säilyneet tiedossa, sillä SSIS:n tekijät tarjoavat tiedon kyseisten fraasien yhteydessä. Päädyin sisällyttämään aineistoon vieraskieliset etunimet (*Akilles, Damokles, Juudas, Kain, Midas, Pandora, Pyrrhos, Salomon ja Muhammed*), koska ne ovat pääasiassa kulttuurihistoriallisesti ja yleissivistyksellisesti niin tunnettuja ja niin selkeästi sukupuolittuneita. Vieraskielisten etu- ja kutsumanimien sukupuolittuneisuuden varmistamisessa hyödynsin kuitenkin varmuuden vuoksi Gender API- ja Namsor-verkkopalveluja, jotka kertovat, onko nimi maskuliininen vai feminiininen.

SSIS:n ja aineistoni fraaseissa esiintyy kolmea erilaista esitystapaa etu- ja kutsumanimille: pienikirjaiminen muoto, isokirjaiminen muoto sekä vinoviivainen, molemmat alkukirjaimen koot huomioiva muoto (esim. *tehdä eetvarttia/eedvarttia/etua, kuin Liisa Ihmemaassa, Ahdin/ahdin valtakunta*). Tämä vaihtelu kertoo sanan muuttumisesta yleisnimeksi, mikä tapahtuu, kun sana etäännyy alkuperäisestä tarkoitteestaan eli erisnimestä (SSIS: 13.) Huolimatta etu- tai kutsumanimen alkukirjaimen koosta, olen sisällyttänyt ne kaikki aineistoon, sillä erisnimet ovat yleensä helposti erotettavissa yleisnimestä ja siten kontekstista irrallaan kuultuina assosioituvat ensisijaisesti erisnimiksi (esim. *mustamaija/ maija, kahteen pekkaan*).

3.3 Menetelmä

Laadullinen (kvalitatiivinen) ja määrällinen (kvantitatiivinen) tutkimus nähdään usein toistensa poissulkevinä vastakohtina (mm. Alasuutari 2011: 32; Tuomi & Sarajärvi 2018: 72), mutta Alasuutarin (2011: 32) tapaan miellän ne ennemminkin jatkumoksi, sillä mikään tutkimus on harvoin puhtaan laadullinen tai määrällinen, vaan se sisältää jossain määrin molempien tutkimussuuntauksien piirteitä. Tarkasteltaessa jatkumoa, jossa määrällinen tutkimus sijoittuu toiseen ääripäähän ja laadullinen tutkimus toiseen, oma tutkielmani painottuu laadullisen tutkimuksen puolelle, vaikka siinä käsitelläänkin kenties tavallista enemmän numeerista tietoa ja vaikka yksi tutkimuskysymyksistäni hakeekin vastausta määrälliseen kysymykseen. Määrällisestä tutkimuksesta poiketen en kuitenkaan ole harjoittamassa syvällistä tilastollista analyysyä,

vaan numerojen käsittely liikkuu hyvin pinnallisella tasolla. Koska myös laadullisessa tutkimuksessa voidaan käyttää kvantifioinnin keinoja (mm. Eskola & Suoranta 2008: 13, 164), miellän tutkimukseni ennen kaikkea laadulliseksi tutkimukseksi.

Laadullinen tutkimus valikoitui tutkielmani menetelmäsuuntaukseksi, sillä se pyrkii ymmärtämään ja kuvaamaan ilmiötä (mm. Kananen 2011: 18), omassa tapauksessani suomalaisen fraasiston leksikaalista sukupuolittuneisuutta ja sen heijastamaa mies- ja naiskuvaa. Yleistysten tekeminen on määrällisen tutkimuksen ominaisuus (mts. 17), minkä vuoksi hyödynnän tutkimuksessani pienessä määrin myös määrällistä analyysiä, jotta voin tehdä varovaista yleistystä suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuudesta. Yleistettävyyttä puoltaa myös aineistolähteeni laajuus. Olenkin lähestynyt tutkimustavoitettani aineistolähtöisen analyysin kautta (vrt. teorialähtöinen analyysi). Käytännössä tämä tarkoittaa, että tutkimukseni tulokset kumpuavat aineistosta käsin, ja tavoite on, etteivät omat ennakko-olettamukseni tai jo olemassa olevat teoriat tai havainnot ohjaa tulkintaani (mm. Tuomi & Sarajärvi 2018: 108; Eskola & Suoranta 2008: 19). Aineistolähtöisen analyysin käyttö on perusteltua esimerkiksi silloin, kun halutaan tietoa ilmiöstä, jota ei ole aiemmin tarkasteltu (Eskola & Suoranta 2008: 19), minkä vuoksi se istuu hyvin oman tutkielmani menetelmäkehukseen.

Tutkielmani analyysimenetelmä on ottanut vaikutteita sisällönanalyysistä ja sisällön erittelystä, mutta pohjautuu ennen kaikkea lingvistiseen sanojen merkitysten analysointiin. Tuomen ja Sarajärven (2018: 119) tapaan tulkitseen sisällön erittelystä tarkoitettavan aineiston sisällön kvantitatiivista tarkastelua, esiintymien määrien laske- mista, kun taas sisällönanalyysillä viitataan aineiston sanalliseen analyysiin ja kuvaukseen. Analyysiosion selkeyttämiseksi olen päätenyt jakamaan sen kahtia: luvun 4 määrällispainotteiseen osioon, joka vastaa kahteen ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni leksikaalisesti sukupuolittuneiden fraasien määrästä ja niiden leksikaalisista piirteistä, ja luvun 5 laadulliseen osioon, jossa tarkastelen fraasien rakentamaa mies- ja naiskuvaa. Kolmatta tutkimuskysymystä tarkastellaan molemmissa analyysiluvuissa.

Hyödynnän aineiston järjestämisessä ja analyysissä sisällönanalyysille tyypillistä luokittelua, teemoittelua ja tyypittelyä. Luokittelu on yksinkertainen tapa järjestää aineistoa, ja sen avulla muodostetaan aineistosta luokkia ja lasketaan esiintymismääriä (Tuomi & Sarajärvi 2018: 105). Teemoittelu on luokittelun kaltaista, mutta painopiste on enemmän siinä, mitä teemoista on sanottu (mp.). Teemoittelun käyttö havainnollistuu tutkielmassani parhaiten mies- ja naiskuvan analyysissä, sillä kartoitan aineiston avulla, millaisia ominaisuuksia mieheyteen ja naiseuteen fraasien perusteella liitetään. Tyypittely sen sijaan on teemoittelua seuraava vaihe, jossa löydettyjen teemojen pohjalta muodostetaan yleistys (mts. 107); oman tutkimukseni tapauksessa yleistys siitä, millaisia miehet ja naiset aineiston mukaan ovat tai millaisia heidän tulisi olla.

4 FRAASIEN LEKSIKAALINEN SUKUPUOLITTUNEISUUS

Tässä luvussa esittelen tutkimuksen määrällispainotteisia tuloksia. Selvitän, millaisista leksikaalisista sukupuoliviittauksista fraasien sukupuolittuneisuus muodostuu, toisin sanoen millaisia sukupuoleen viittaavia sanoja aineistossa esiintyy. Tämä analyysiluku keskittyy merkitysten tulkinnassa vain leksikaaliselle tasolle, eli fraaseissa esiintyvien sanojen tarkasteluun fraaseista irrallisina, yksittäisinä kielellisinä elementteinä. Varsinainen fraasien merkitysten tulkinta (niin kuvallinen kuin kirjaimellinenkin) sijoittuu seuraavaan analyysilukuun. Käyn tässä luvussa ensin läpi leksikaalisten sukupuoliviittausten neljä löytynyttä luokkaa ja vertaan sanaston mies- ja naisviitteisyyttä toisiinsa. Luku tarjoaa vastauksen kahteen ensimmäiseen tutkimuskysymykseen ”Paljonko leksikaalisesti sukupuolittuneita fraaseja aineistolähde sisältää?” ja ”Millaisia leksikaalisia sukupuoliviittauksia fraasit sisältävät?” Kolmannen tutkimuskysymyksen ”Miten mies- ja naisviitteiset fraasit eroavat toisistaan?” vastaukset jakautuvat tämän ja seuraavan analyysiluvun kesken.

Kuten aineistonkeruuprosessia esitellessäni kävi jo ilmi (ks. luku 3.2), tutkielman aineisto on laajuudeltaan 117 fraasia ja sen leksikaalisesti sukupuoliviittaukset jakautuvat neljään luokkaan: geneerisiin miestä tai naista tarkoittaviin sanoihin, sukulaisuussuhdesanoihin, sukupuolittuneisiin titteleihin ja sukupuolittuneisiin etu- ja kutsumanimiin (suomenkielisiin ja vieraskielisiin) (ks. liite). Fraasien luokitteluprosessi ei kuitenkaan ollut täysin yksiselitteinen, sillä haasteita tuottivat fraasit, joissa esiintyi kahteen eri luokkaan kuuluvia sanoja, sekä tiettyjen sanojen monitulkintaisuus ja -merkityksisyys. Avaan seuraavaksi logiikkaa, jolla olen luokittelun toteuttanut, jotta fraasien jakautumista luokkiin on mahdollista tarkastella määrällisesti.

Mitä monimerkityksisiin sanoihin tulee, esimerkkinä luokitteluongelmasta toimivat *setä*, *vaari* ja *mummo*: Kielitoimiston sanakirjan (s.v. *setä*) mukaan *setä* voi olla merkitykseltään sekä isän veli että yleisnimitys miehelle, samoin kuin *mummo* (s.v. *mummo*) voi olla isovanhempi tai yleisesti vanha nainen. Lajitteluongelman

ratkaisuun oli käytännössä kaksi mahdollista tapaa: tarkastella fraaseissa esiintyviä leksikaalisesti sukupuolittuneita sanoja irrallaan fraasin kontekstista tai vaihtoehtoisesti fraasin kontekstissa. Päädyin lopulta ensimmäiseen vaihtoehtoon, jota olin noudattanut myös aineistonrajausvaiheessa (ks. luku 3.2) muun muassa siksi, että fraasin kontekstin tarkastelu ei aina ratkaissut luokitteluongelmaa. Esimerkiksi *ylämunno* ('maalin yläkulma') ei ilman fraasin tarkemman etymologisen taustan tietämistä auta fraasin lajittelussa. Näin ollen päädyin tekemään luokittelun fraaseissa esiintyvien leksikaalisesti sukupuolittuneiden sanojen niin sanottujen ensisijaisten tai voimakkaimpien merkitysten pohjalta irrallaan fraasin kontekstista. Tässä turvauduin pitkälti omaan kieli-intuitioon äidinkielenä puhujana sekä Kielitoimiston sanakirjaan intuitioni tarkistajana. Esimerkkinä olleet *setä-*, *vaari-* ja *mummo-*sanalliset fraasit sijoituivat siis sukulaisuussuhdesanojen luokkaan, kun taas *poika-*sanana sisältävät fraasit tulkitsin geneerisiksi sukupuoliviittauksiksi (esim. *tehdä poikaa*, *olla rohkeaa poikaa*). Ainoana *poika-*sanallisten fraasien poikkeuksena toimi *isänsä poika* -fraasi, jonka luokittelin sukulaissuhdesanastoon *isä-*sanana läsnäolon vuoksi.

Isänsä poika -fraasin lisäksi aineistossa esiintyi myös kaksi muuta fraasia, jotka sisälsivät kahteen eri luokkaan kuuluvia sanoja: *kahteen pekkaan/mieheen* sekä *rouva/Rouva Fortuna/fortuna*, jotka lopulta luokittelin *mies-* ja *rouva-*sanojen perusteella priorisoiden yleisnimiä yli erisnimien. Vaikka normaalisti tulkitsisin *pekka-*sanana viittaukseksi *Pekka-*nimeen (vrt. *mustamaija/maija*), päädyin luokittelemaan fraasin geneerisiin ilmauksiin rinnakkaismuotonsa (*kahteen mieheen*) perusteella, sillä fraasin kontekstissa *pekka-*sana assosioituu enemmän geneeriseksi sukupuoliviittaukseksi kuin erisnimeksi. Ilman rinnakkaismuotoa esiintyvä *pekkaa pahempi* on kuitenkin luokiteltu normaalisti suomenkielisten sukupuolittuneiden nimien luokkaan, koska ensisijainen lajitteluperusteeni on tarkastella sukupuolittuneita sanoja irrallaan fraasin kontekstista. Vaikka fraasissa *rouva/Rouva Fortuna/fortuna* nimi *Fortuna* on tulkittavissa sukupuolittuneeksi vieraskieliseksi kutsumanimeksi, on se lajiteltu *rouva-*sanana perusteella, koska tulkitsen, että suomenkieliset sanat ovat suomalaisen kielenpuhujan korvaan voimakkaammin sukupuoliviitteisiä kuin vieraskieliset erisnimet.

TAULUKKO 3 Fraasien lukumäärä ja jakautuminen leksikaalisten sukupuoliviittausten luokkiin.

Leksikaalisten sukupuoliviittausten luokat	Fraasien lukumäärä (kpl)	Osuus fraasien kokonaisuudesta (%)
1. Geneeriset miestä tai naista tarkoittavat sanat	51	43,5
2. Sukulaisuussuhdesanat	20	17
3. Sukupuolittuneet tittelit	15	13
4. Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet	31	26,5
4a. Suomenkieliset	(22)	(19)
4b. Vieraskieliset	(9)	(7,5)
	Yht. 117	Yht. 100

Lopulta fraasit jakautuivat pienen hienosäädön jälkeen neljään leksikaalisten sukupuoliviittausten luokkaan yllä olevan taulukon mukaisesti. Ylivoimaisesti suurin osa (43,5 %) aineiston fraasien leksikaalisista sukupuoliviitauksista toteutuu geneeristen miestä tai naista tarkoittavien sanojen kautta. Eroja luokkien yleisyyden välillä saattaa selittää käytetyn sanaston yleisyys, yleistettävyyys, värikkyys ja kulttuurillinen konteksti. Koska geneeriset ilmaukset ovat yleispäteviä, niillä pystytään viittaamaan laajempaan joukkoon ihmisiä kuin sukulaisuussuhdesanoilla, titteleillä tai erisnimillä. Esimerkiksi *miehen mitta* on leksikaaliselta viittauskohteeltaan laajempi kuin keinotekoinen esimerkki *isän mitta*, sillä kaikki miehet eivät ole isiä.

Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet ovat aineiston toiseksi suurin leksikaalisten sukupuoliviittausten luokka (26,5 %). Vaikkakin luokan fraasien henkilöviittaukset ovat hämärtyneet ja geneeristyneet, mikä ilmenee muun muassa erisnimien esiintymisenä fraaseissa rinnakkain pieni- ja isoalkukirjaimisena muotona (esim. *Akilleen/akilleen kantapäätä*), käytetyt etu- ja kutsumanimet ovat selkeästi muodoltaan erotettavissa yleisnimityksestä erisnimiksi. Tämä tekee kyseisistä nimistä vähemmän yleispäteviä kuin geneeriset miestä ja naista tarkoittavat sanat. Toisaalta epägeneeriset sanat voivat jäädä helpommin mieleen kuin geneeriset, mikä saattaa selittää luokan suosiota.

Vaikka sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet ovatkin toiseksi suurin leksikaalisen sukupuolittuneisuuden luokka, ne pitävät kuitenkin sisällään kaikista vähiten käytetyn luokan eli vieraskieliset etu- ja kutsumanimet (7,5 %). Suomenkielisten nimien käyttö vieraskielisiä nimiä useammin selittynee ainakin osittain sillä, että suomalaiset nimet istuvat suomalaisen suuhun paremmin – varsinkin ennen globalisaatiota ja internetin leviämistä, jolloin kontaktia vieraisiin kieliin oli nykypäivää vähemmän. Vieraskielisen etu- ja kutsumanimen sisältävien fraasien käyttö saattaa myös vaatia enemmän yleissivistystä kuin suomenkielisten, sillä aineiston vieraskieliset henkilönimet ovat pääasiassa viittauksia Raamattuun ja kreikkalaiseen mytologiaan. Sitä ennen kuitenkin todettakoon vielä, että titteleiden vähäisyyttä sukupuolittuneessa fraasistossa voi selittää titteleiden käytön harvinaisuus suomalaisessa kulttuurissa ja se, että sukupuolittuneita titteleitä esiintyy loppujen lopuksi suomen kielessä varsin vähän.

Koska taulukko 3 ei itsessään anna aineistosta muuta kuin pintapuolista numeerista tietoa siitä, minkä tyyppisistä leksikaalisista sukupuoliviitauksista suomalainen fraasisto koostuu, kannattaa kokonaisten fraasien sijaan tarkastella myös fraaseissa esiintyvien sukupuolittuneiden sanojen määrää (taulukot 4 ja 5). Huomion arvoista on, että leksikaalisesti sukupuolittuneiden sanojen määrä aineistossa ei vastaa aineiston fraasien kokonaismäärää, koska joissakin fraaseissa esiintyy useampi kuin yksi leksikaalinen sukupuoliviittaus (esim. *ihan simona/ossina*). Erillisiksi leksikaalisiksi viittauksiksi on laskettu vain selkeästi eri sanat, joten jos fraasin rinnasteisten muotojen ainoa ero on vain alkukirjaimen koko (esim. *Akilleen/akilleen kantapäätä*),

taivutusmuoto (esim. *myytyä miestä / myyty mies*) tai yhdyssanamuoto (esim. *Kainin merkki / kaininmerkki*), on sukupuolittunut sana laskettu vain yhdeksi esiintymäksi. Ainoa tulkinnanvaraisuus leksikaalisten sukupuoliviittausten sanamäärää laskiessa kohdistuu fraaseihin *tehdä eetoarttia/eedvarttia/etua* ja *olla kuningas/kunkku*. Ensimmäisessä fraasissa olen laskenut *Eetoartti-* ja *Eedvartti-*nimet yhdeksi rinnasteiseksi esiintymäksi (*Eetoartti/Eedvartti*), en kahdeksi eri nimeksi, sillä kieli-intuitiivisesti koen, että taustalla on vain saman nimen kaksi eri varianttia. Samaan tapaan olen laskenut *kuninkaan* ja *kunkun* yhdeksi esiintymäksi (*kuningas/kunkku*), sillä kyseessä on sama sana yleis- ja puhekielisenä.

TAULUKKO 4 Aineistossa esiintyvien mies- ja naisviitteisten sanojen esiintymämäärät (kpl).

Leksikaalisten sukupuoliviittausten luokat	Miesviitteisten sanojen esiintymät (kpl)	Naisviitteisten sanojen esiintymät (kpl)	Mies- ja naisviitteisten sanojen yhteismäärä (kpl)
1. Geneeriset miestä tai naista tarkoittavat sanat	42	14	56
2. Sukulaisuussuhdesanat	12	8	20
3. Sukupuolittuneet tittelit	14	1	15
4. Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet	22	13	35
4a. Suomenkieliset	(14)	(11)	(25)
4b. Vieraskieliset	(8)	(2)	(10)
	Yht. 90	Yht. 36	Yht. 126

TAULUKKO 5 Aineistossa esiintyvien mies- ja naisviitteisten sanojen esiintymämäärät (%).

Leksikaalisten sukupuoliviittausten luokat	Miesviitteisten sanojen esiintymät (%)	Naisviitteisten sanojen esiintymät (%)	Mies- ja naisviitteisten sanojen yhteismäärä (%)
1. Geneeriset miestä tai naista tarkoittavat sanat	46,7	38,9	44,4
2. Sukulaisuussuhdesanat	13,3	22,2	15,9
3. Sukupuolittuneet tittelit	15,6	2,8	11,9
4. Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet	24,4	36,1	27,8
4a. Suomenkieliset	(15,6)	(30,6)	(19,8)
4b. Vieraskieliset	(8,9)	(5,6)	(7,9)
	Yht. 100	Yht. 100	Yht. 100

Siinä missä aineiston fraasimäärä on 117, leksikaalisesti sukupuolittuneiden sanojen kokonaismäärä fraaseissa on 126. Verrattaessa taulukkoa 4 ja 5 aiempaan taulukkoon 3 fraasien ja leksikaalisesti sukupuolittuneiden sanojen määrässä ei tapahdu merkittäviä muutoksia. Taulukkoa 4 tarkastelemalla pystytään kuitenkin tekemään tutkielman ensimmäinen merkittävä havainto: 126 sanasta 90 eli 71,5 % on

miesviitteisiä, eli pyöristetysti sanoen kolme neljäsosaa suomalaisen fraasiston leksikaalisista sukupuoliviittauksista on maskuliinisia. Tämä kertoo miesten naisia suuremmasta leksikaalisesta näkyvyydestä. Tulos puoltaa Engelbergin (2018: 65) väitettä, että suomalaisessa fraasistossa on enemmän maskuliinisia kuin feminiinisiä fraaseja, sekä rinnastuu Wiechan (2013: 94) tutkimuksen tulokseen, jonka mukaan yli puolet englanninkielisistä idiomeista on miesviitteisiä. Havaittavissa on niin ikään yhtymäkohta Siiroisen (1988) ja Karlssonin (1974) tutkimuksiin, joiden mukaan Nykysuomen sanakirja kuvaa miehiä kolme kertaa naisia laajemmin. Myös Övermarkin (2015: 35–37) tulosten perusteella vaikuttaisi siltä, että suomalaisen fraasiston mieskeskeisyys vastaa suomalaisen sananlaskuston mieskeskeisyyttä.

Ehdotan mies- ja naisviitteisten idiomien määrälliselle erolle selitykseksi Suomesakin vallinnutta patriarkaalista yhteiskuntarakennetta, joka asetti miehen naista korkeampaan hierarkkiseen asemaan (esim. Saarikangas 1991: 234). Vaikka naisten oikeudet ja sukupuolten tasa-arvo onkin lisääntynyt Suomessa ajan myötä (ks. Tilastokeskus 2021), ei sukupuolten tasa-arvo toteudu vielä kaikilla aloilla, kuten palkkatasa-arvossa ja hoivavastuun jakautumisessa (STM 2024). Lisäksi monet aineiston fraaseista ovat epäilemättä vanhoja ilmaisuja, sillä osa niistä esiintyy jo Virkkusen (1974) fraasisanakirjassa, joten siten ne myös kuvaavat paremmin lähimenneisyyden kuin nykypäivän yhteiskuntarakennetta.

Merkittävin ero mies- ja naisviitteisten sanojen määrän välillä esiintyy titteleiden luokassa, sillä leksikaalisesti naisviitteisiä titteleitä esiintyy aineistossa vain yksi kappale. Koska yhä tänäkin päivänä miehet ovat selkeästi naisia useammin johtoasemissa (Tilastokeskus 2021; Lipasti, Pietiläinen & Katainen 2020: 44–48), on myös luonnollista, että fraasisto heijastaa tätä todellisuutta aineiston naisviitteisten titteleiden vähäisen esiintymisen kautta.

Toiseksi suurin ero mies- ja naisviitteisten sanojen määrän välillä esiintyy vieraskielisten etu- ja kutsumanimien luokassa. Vaikka miesviitteisiä sanoja esiintyy naisviitteisiä enemmän sekä suomenkielisissä että vieraskielisissä etu- ja kutsumanimissä, voidaan suomen ja vieraiden kielten välillä nähdä kuitenkin selkeä ero: vieraskielisiä etu- ja kutsumanimiä sisältävissä fraaseissa naisviitteisten nimien esiintyvyys on huomattavasti pienempää suhteessa miesviitteisiin kuin suomenkielisissä. Tämä kertoo, että sukupuolten leksikaalinen esiintyminen suomalaisessa fraasistossa on tasa-arvoisempaa suomalaisissa kuin vieraskielisissä etu- ja kutsumanimissä. Eroa saattaa selittää, että vieraskielisistä nimistä suomalaisen fraasistoon ovat iskostuneet yli kulttuurimuurin lähinnä vain viittaukset raamatullisiin ja mytologisiin henkilöihin (esim. *Juudaksen suudelma*, *Midaksen kosketus*), kun taas suomenkieliset sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet sisältävät enemmän arkisempia nimiviittauksia nimeltä määrittelemättömiin henkilöihin (esim. *sokea Reetta/reetta, ihan simona/ossina*).

Kolmanneksi suurin ero mies- ja naisviitteisten sanojen välillä on havaittavissa geneeristen miestä tai naista tarkoittavien sanojen luokassa. Eron suuruutta saattaa ainakin osittain selittää yleistävän maskuliinisuuden esiintyminen suomen kielessä, ja ennen kaikkea suhteessa yleistävän feminiinisuuden harvinaisuuteen (ks. mm. Engelberg 2016: 20). Esimerkkejä aineistossa esiintyvistä yleistävistä maskuliini-ilmauksista ovat fraasit *viimeiseen mieheen* ja *muina miehinä*, joissa *mies*-sanalla viitataan ihmisiin yleisesti eli sekä miehiin että naisiin. Huomion arvoista on, että joillekin yleistäville maskuliini-ilmauksille on alkanut ilmestyä kielessä naisviitteinen muoto, esimerkiksi *muina naisina* (< *muina miehinä*), mutta SSIS tunnistaa vastaavanlaisia variantteja vain muutamia. Aineistossa esiintyy kaksi fraasia, jotka huomioivat rinnakkain sekä mies- että naissukupuolen (*ei ole eilisen teeren poika/tyttö, elämänsä mies/nainen*), mutta loput aineiston fraaseista viittaavat vain miehiin tai naisiin.

TAULUKKO 6 Fraaseissa esiintyvät mies- ja naisviitteiset sanat.

Leksikaalisten sukupuoli-viittausten luokat	Fraaseissa esiintyvät miesviitteiset sanat	Fraaseissa esiintyvät naisviitteiset sanat
1. Geneeriset miestä tai naista tarkoittavat sanat	mies (x28), poika (x10), ukko (x2), isäntä, äijä,	nainen (x10), akka, neito, tyttö, ämmä
2. Sukulaisuussuhdesanat	isä (x4), isi, veli (x3), vaari (x2), eno, setä	äiti (x7), mummo
3. Sukupuolittuneet tittelit	herra (x11), keisari, kreivi, kuningas/kunkku	rouva
4. Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet		
4a. Suomenkieliset	Ahti, Eetvartti/Eedvartti, Eetu, Erkki, Iisakki, Manu, Matti, Pekka (x2), Esko, Simo, Ossi, Tuomas, Tommi	Ellu (x2), Esteri, Leelia, Liisa, Lyyti, Maija, Reetta, Ruusunen, Sylvi, Tuhkimo
4b. Vieraskieliset	Akilles, Damokles, Juudas, Kain, Midas, Pyrrhos, Salomon, Muhammed	Fortuna, Pandora

Siinä missä taulukko 4 ja 5 havainnollistavat mies- ja naisviitteisten sanojen esiintymien kokonaismäärää ja niiden määrällistä suhdetta toisiinsa, taulukko 6 avaa käytettyä sanastoa ja sen toistoa sekä mahdollistaa tarkemman sukupuoliviittausten leksikaalisten tarkastelun ja vertailun. Kaiken kaikkiaan aineistossa esiintyy 56 erilaista mies- ja naisviitteistä sanaa, joista 36 on miesviitteistä ja 20 naisviitteistä. Suhteessa leksikaalisten esiintymien kokonaismäärään (126 kpl), naisia kuvataan leksikaalisesti hieman miehiä monipuolisemmin. Näistä 56 sanasta 11 sanaa esiintyy aineistossa useammin kuin kerran. Viisi fraaseissa useimmiten toistunutta sukupuolittunutta sanaa ovat *mies* (28 kpl), *herra* (11 kpl), *nainen* (10 kpl), *poika* (10 kpl) ja *äiti* (7 kpl), jotka muodostavat noin puolet (52 %) aineiston leksikaalisten sukupuoli-viittausten kokonaismäärästä.

Tarkasteltaessa geneeristen miestä ja naista tarkoittavien sanojen luokkaa paljastuu, että sekä mies- että naisviitteisiä sanoja esiintyy molempia viisi kappaletta. *Nainen-mies-* ja *tyttö-poika-*sanaparit esiintyvät molemmat aineistossa, tosin *poika-*sanojen määrä *tyttö-*sanoihin on 10:1, mikä on huomattavasti suurempi kuin *mies-* sanojen suhde *nainen-*sanoihin (28:10). Pojat esiintyvät siis leksikaalisesti suomalaisessa fraasistossa huomattavasti tyttöjä enemmän.

Sukulaisuussuhdesanojen luokka paljastaa, että suomalainen fraasisto kuvaa miesten perherooleja monipuolisemmin kuin naisten, jotka viittaavat vain äitiyteen kahdessa eri polvessa (*äiti*, *mummo*), kun taas miehet ovat isien lisäksi setiä, enoja ja veljiä. Isää ja äitiä tarkoittavien sanojen suhde on tasapuolinen 5:6. Titteliluokassa korostuu jo edellisten taulukoiden 4 ja 5 havainto ja päätelmä, että suomalainen fraasisto kuvaa miehiä selkeästi runsaammin erilaisissa johto- ja arvoasemissa kuin naisia. Aineiston ainoalla *rouva-*sanan esiintymällä *rouva/Rouva Fortuna/fortuna* viitataan silläkin onnen jumalattareen, ei ihmiseen. Huomioon on toki otettava, että osa aineiston *herra-*fraaseista (esim. *herran kukkarossa*) viittaa todennäköisesti kristinuskon Jumalaan eikä siten ihmiseen. Tosin koska fraasit esiintyvät aineistossa vain pienikirjaimisena muotona, viittaa se siihen, että sana on muuttunut yleisnimeksi ja etäännyntynyt siten alkuperäisestä tarkoitteestaan, jolloin ilman kontekstia *herra-*sana assosioituu ihmisviitteiseksi.

Kaikki sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet esiintyvät aineistossa vain kerran lukuun ottamatta nimiä *Pekka* ja *Ellu*, jotka esiintyvät aineistossa kahdesti. Suomalaiset nimet ovat tavanomaisia miesten ja naisten kutsumanimiä lukuun ottamatta *Tuhkimoa* ja *Ruususta*, jotka ovat lempinimimäisiä kutsumanimiä kahdesta Disney-prinsessasta ja erottuvat muista naisviitteisistä suomalaisista kutsumanimistä käänösniemisyydellään. *Tuhkimo* ja *Ruusunen* tuovatkin tiettyä satumaisuutta naisviitteisten nimien kirjoon, tosin myös miesviitteinen *Ahti* (*Ahdin/ahdin valtakunta*) on viittaus suomalaiseen veden jumalaan. Aineiston vieraskieliset sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet viittaavat järjestään mytologiaan, historiaan tai uskontoon ja ovat vieraskielisyytensä vuoksi aineiston selkeimmin muista kielistä lainattuja fraaseja.

Tässä analyysiluvussa on selvinnyt muun muassa, että miessukupuoli vaikuttaa olevan suomalaisessa fraasistossa huomattavasti naissukupuolta näkyvämpi. Seuraavassa luvussa siirryn tarkastelemaan fraasiston heijastamaa mies- ja naiskuvaa. Sitä ennen haluan kuitenkin vielä todeta, että aineiston leksikaalista sukupuolittuneisuutta tarkasteltaessa on hyvä huomata, että leksikaalinen sukupuoli ei välttämättä vastaa sukupuolta, johon fraasi viittaa tai jonka se esittää tekijäksi. Esimerkiksi *naisen-aurattaja* on leksikaalisesti naisviitteinen fraasi, mutta antaa olettaa fraasin subjektiksi miehen. Assosiaatio perustuu yhteiskunnassa vallitsevaan heteroseksuaalisuuden normiin, jonka mukaan heteroseksuaalisuus nähdään muita seksuaalisuuksia normaalimpana ja luonnollisempana seksuaalisena suuntauksena (THL 2024).

Arviolta 80 % maailman ihmisistä identifioituu heteroksi (IPSOS 2021), minkä vuoksi fraaseissa *naisennaurattaja, miehiin menevä, naisiin menevä* ja *käydä naisissa* fraasin subjektiksi hahmottuu helposti leksikaalista sukupuolta vastakkainen sukupuoli. Kuvallisen käyttönsä vuoksi valtaosa fraaseista ei kuitenkaan ole suoria sukupuoliviittauksia miehiin tai naisiin.

5 FRAASISTON MIES- JA NAISKUVA

Tässä osiossa tarkastelen, millaista mies- ja naiskuvaa – millaisia sukupuolirooleja – suomalainen fraasisto heijastaa ja samalla rakentaa ja ylläpitää. Huomioin mies- ja naiskuvaa analysoidessani koko aineiston eli sekä miehiin että naisiin viittaavat fraasit, sillä usein se, mitä toisesta sukupuolesta kerrotaan, kertoo jotain myös toisesta. Tästä huolimatta koska miesviitteisiä fraaseja esiintyy aineistossa enemmän kuin naisviitteisiä, tarkoittaa tämä, että suomalainen fraasisto kuvaa laajemmin miehiä kuin naisia. Tämä heijastuu myös analyysin tuloksiin siten, että fraasien rakentama mieskuva on naiskuvaa laajempi.

Tarkastelen tässä luvussa fraasien kuvainnollisten merkitysten lisäksi myös niiden kirjaimellisia merkityksiä, sillä fraasin merkitystä tietämätön voi tehdä sen perusteella johtopäätöksiä fraasin heijastamasta mies- ja naiskuvasta. Lisäksi olen nostanut esiin vain voimakkaasti aineistosta esiin nousevia mies- ja naiskuvia, jotka heijastuvat useammasta kuin muutamasta fraasista. Koska aineisto ei huomioi fraasien käyttökontekstia vaan ainoastaan fraasin muodon ja aineistolähteessä sille annetun merkityksen, analyysi ei mahdollista aitojen käyttökontekstien merkityksen tarkastelemista. Mitä fraasien aitoihin tai fiktiivisiin henkilöviittauksiin tulee, analyysi on huomioinut niissä esiintyvät henkilöt pintapuolisesti lähinnä kartoittaen, keitä henkilöt olivat, jos se tiedetään ja mainitaan aineistolähteessä. Esimerkiksi *Midaksen kosketus* -fraasista on johdettu tulkinta miehestä menestyvänä moniosaajana (kuvallinen merkitys) ja hallitsijana (kirjaimellinen henkilöviittaus), ei perehdytty sen tarkemmin kuningas Midaksen tarinaan.

Ennen analyysiin siirtymistä on hyvä huomata, että valtaosa fraaseista ei varsinaisesti viittaa niin mieheen kuin naiseenkaan tai pyri kuvaamaan heitä, koska fraaseja käytetään kuvallisesti (esim. *nähdä pikku-ukkoja, isoveli valvoo*). Se ei kuitenkaan usein täysin poista fraasista sen mies- ja naiskuvaa rakentavaa sukupuoliviitteisyyttä. Aineistossa esiintyy myös joitakin fraaseja, joiden pohjalta on vaikea – ellei mahdoton – tehdä johtopäätöksiä suuntaan tai toiseen (esim. *ihan simona/ossina*). Tällaiset fraasit

on jätetty analyysissä vähälle huomiolle tai kokonaan huomioimatta ja keskitytty sen sijaan fraaseihin, jotka tuntuvat selkeästi kuvaavan miehiä ja naisia sekä niitä ominaisuuksia ja odotuksia, mitä leksikaalisesti sukupuolittuneet fraasit tuntuvat liittävän mieheyteen ja naiseuteen. Analyysi on jaettu kahteen alalukuun, joista ensimmäinen käsittelee aineistosta kumpuavaa mieskuvaa, toinen naiskuvaa.

5.1 Mieskuva

Tutkielman aineiston pohjalta yhdeksi miehuutta voimakkaimmin määrittäväksi ominaisuudeksi paljastuu osaaminen. Aineiston pohjalta mies on **menestyvä moniosaaja**, joka on kätevä käsistään ja taitaa asian kuin asian. Johan sen kertoo fraasi *yleismies Jantunen/jantunen* ('henkilö, joka osaa monia töitä') – ja jos *ei erkkikään/Erkkikään* jotain osaa, niin ei sitten kukaan. Mies hallitsee tilanteen kuin tilanteen (*olla tilanteen herra, olla kuningas/kunkku*), saapuu paikalle juuri oikeaan aikaan eli *kreivin aikaan*, ja kun *annetaan tai saadaan isän kädestä*, voitto on selvä. Työssään menestyvä mies voi saada *hyvän miehen lisän, menevä mies* on menestyvä liikemies, ja *Midaksen kosketus* kuvaa jonkun (leksikaalisesti miehen) kykyä olla hyvänä apuna. *Herrahissillä* kulkeminen kuvaa nopeaa etenemistä uralla, ja monet muutkin *herra*-sanalliset fraasit (esim. *elää herroiksi*) voidaan tulkita viittaukseksi menestymisestä, jonka merkinä "herruus" voidaan nähdä.

Miehen taidokkuutta ja kykyä menestyä kanavoi niin ikään *ei ole eilisen teeren poika*, eli ei ole kokematon tai aloittelija. *Miesten mies* on 'todellinen mies, joka täyttää mieheyteen liittyvät ihanneominaisuudet', eli mieheys on toteutettu eli saavutettu onnistuneesti. *Aika poika* on kehu merkityksellä 'kova poika, melkoinen mies', tehtävänsä hyvin sopiva mies on *mies paikallaan* ja *Salomonin tuomio / salomonintuomio* on oikeudenmukainen ja siten todennäköisesti onnistuneena pidetty ratkaisu tai tuomio. Miehen menestyminen ja osaaminen ilmenee myös seuranhakuun viittaavissa fraaseissa, sillä *naisennaurattaja* onnistuu hurmaamaan naiset, *naisten mies / naistenmies* on naisten keskuudessa suosittu mies ja *elämänsä mies* on onnistunut voittamaan parisuhdekumppaninsa sydämen.

Epäsuoremmiksi – tai tilanteesta riippuvaisiksi – viittauksiksi pätevyyteen ja osaamiseen voidaan tulkita *akkojen/akkain touhua*, jolla vähätellään naisten tekemistä ja siten ylennetään miesten tekemistä, *pitkän linjan mies*, jolla viitataan pitkään alalla tai harrastuksen parissa työskennelleeseen (ja siten todennäköisesti taitoa ja osaamista kerryttäneeseen) ihmiseen, ja samaa päättelyketjua noudattaen *vanha parta* eli 'kokenut, veteraani' on kerryttänyt osaamistaan elämänsä aikana. Siinä missä *Akilleen/akilleen kantapään* kuvallinen merkitys tarkoittaa pientä mutta mahdollisesti kohtalokasta vikaa, fraasin voi kuitenkin myös tulkita viittaukseksi menestymiseen, sillä

henkilöhahmona Akilles oli – kohtalokasta kantapäätänsä lukuun ottamatta – voittamaton ja haavoittumaton sotasankari ja siten menestyksekkäs sotilas. Mitä miehen taituruuden korostumiseen fraasistossa tulee, huomion arvoista on se, että avun tarvitseminen nähdään yleensä neutraalina, ei negatiivisena asiana (esim. *auttaa miestä mäessä*).

Elämä ei kuitenkaan ole pelkkää menestymistä ja osaamista miehillekään. Aineistosta löytyy viittauksia myös päinvastaisesti häviöön ja menestyksettömyyteen, kuten *pudota/tippua/jäädä kuin eno veneestä*, joka kuvaa joukosta jälkeen jäämistä tai aseman menettämistä, ja *mennyttä miestä*, joka voi viitata kaikkien mahdollisuuksiensa menettämiseen. *Kadunmiehen* yksi merkityksistä on 'syrjäytynyt puliukko', joka on todennäköisesti kaukana siitä, mikä sosiaalisesti määritellään menestymiseksi. Myös silloin kun ei olla *pekkaa pahempi* annetaan leksikaalisesti ymmärtää, että ei ainakaan olla Pekkaa huonompia, ja *hullu mies Huittisista* ei voi menestyä, koska kuluttaa enemmän kuin tienaa. Joissakin fraaseissa on puolestaan havaittavissa viitteitä sekä positiiviseen että negatiiviseen sävyyn: *Pyrrhoksen voitto* on voitto, vaikkei lopputulos olekaan otollinen edes voittaneelle osapuolelle, ja *isiltä peritty* voi olla positiivista tai negatiivista käyttöyhteydestä riippuen samaan tapaan kuin *isänsä poika* voi viitata haluttuihin tai ei-haluttuihin ominaisuuksiin. *Viimeiseen mieheen* taistelemisen taas kertoo sinnikkyydestä viedä asia loppuun, vaikka lopputulos olisikin tuhoisa.

Toinen aineistosta nouseva mieskuva on kytköksissä menestyvän moniosajaan mieskuvaan. Se korostaa työteliäisyyttä ja muuta aktiivista tekemistä: **aktiivista toimijuutta**. Sen mukaan miehet ovat aina aktiivisesti tekemässä milloin mitäkin eivätkä makaa passiivisesti kotisohvalla. Aktiiviseen toimijuuteen viittaavat fraasit voivat esiintyä jonkin verbin yhteydessä, kuten *antaa isän kädestä* ja taistella *viimeiseen mieheen*, kuvaten monesti miestä tekemisen subjektina (vrt. esim. *käydä naisissa*, jossa heteroseksuaalisesta näkökulmasta katsottuna nainen on tekemisen kohteena). Mukaan mahtuu kuitenkin myös paljon verbittömiä fraaseja, esimerkiksi *miesten koulu* ('armeija, asepalvelus') ja *kahteen pekkaan/mieheen* ('kahdestaan'). Aktiivisen toimijuuden tulkintaan, kuten kaikkien muidenkin mies- ja naiskuvien tulkintaan, vaikuttaa tietenkin fraasin käyttökonteksti, mahdollisten etu- ja kutsumanimien henkilöviittaukset ja se, tulkitaanko fraasia kuvallisesti vai kirjaimellisesti.

Monet fraaseista ovat itsensä selittäviä viittauksia miesten työn tekoon, kuten *yleismies Jantunen/jantunen* ('henkilö, joka osaa monia töitä') ja *pitkän linjan mies* ('pitkään alalla työskennellyt tai asiaa harrastanut henkilö'). Joidenkin fraasien viittaus aktiiviseen toimijuuteen on edellisiä esimerkkejä hieman enemmän rivien välissä, esimerkiksi fraasien kirjaimellisen tulkinnan kautta. Esimerkiksi *saada isän kädestä* hahmottuu viittaukseksi miehen aktiiviseen toimijuuteen vain leksikaalisen tulkinnan kautta. Muita epäsuorempina, tilannesidonnaisia viitteinä miehen aktiiviseen toimijuuteen voivat olla muun muassa *auttaa miestä mäessä*, joka voi viitata aktiivisesti jotain

tekevään mutta siinä apua tarvitsevaan mieheen tai mieheen, joka ei pysty aloittamaan jonkin asian tekemistä ilman apua. Samaan tapaan *nähdä kuinka/miten äijän käy* voi viitata miehen aktiiviseen tai passiiviseen rooliin riippuen siitä, suoritetaanko fraasin käyttökontekstissa jotain vai ei, ja *isiltä peritty* voi viitata johonkin aiemman sukupolven (leksikaalisesti isien) aktiivisesti tai passiivisesti jälkipolvelleen opettamaan.

Selkeästi työttömyyteen ja muuhun passiiviseen toimijuuteen viittaavia fraaseja esiintyy aineistossa vain muutama: *kuin manulle/Manulle illallinen* ('ilman omaa ponnistelua saavutettu etu'), *ei sota yhtä miestä kaipaa* ('yhdessä osan, yleensä ihmisen, puuttuminen ei vaikuta kokonaisuuteen') ja *kadunmies* ('koditon, puliukko, syrjäytynyt'). Tilannekontekstista riippuen myös fraasit *hullu mies Huittisista* ('ihminen, organisaatio tms., joka kuluttaa enemmän kuin ansaitsee'), *peräkammarin/peräkamarin poika* ('maaseudulla vanhapoika, joka elää vanhempiansa tai äitinsä kanssa') ja *pudota/tippua/jäädä kuin eno veneestä* ('jäädä jälkeä joukosta, menettää asemansa') voivat viitata enemmän passiivisuuteen kuin aktiiviseen toimijuuteen. Stereotypia miehestä aktiivisena toimijana on välittynyt myös Nykysuomen (Siironen 1988: 44) ja Kielitoimiston sanakirjoista (Huupponen 2021: 91).

Kolmas aineistosta selkeästi kumpuava mieskuva viittaa miehiin **auktoriteettinä**. Se ilmenee ennen kaikkea intertekstuaalisina viittauksina historian ja taruston johtajiin ja hallitsijoihin. Damokles (*Damokleen miekka*), Midas (*Midaksen kosketus*), Pyrrhos (*Pyrrhoksen voitto*) ja Salomon (*Salomonin tuomio / salomonintuomio*) olivat kuningaita, Ahti (*Ahdin/ahdin valtakunta*) suomalaisen muinaisuskon vedenjumala ja Muhammed (*vuori tulee Muhammedin luo*) profeetta ja islamin uskon perustaja. Tiettyssä mielessä myös keikkalaisen mytologian sotasankari Akhilleus (*Akilleen/akilleen kantapäätä*) voidaan mieltää auktoriteettimaiseksi henkilöksi, sillä sankareihin monesti liittyy ihailua ja tietynlaista "jalustalle nostamista".

Erisnimien lisäksi auktoriteettista mieskuvaa ilmentävät myös maskuliiniset titelit keisari (*keisarin uudet vaatteet*), kreivi (*kreivin aikaan*) ja kuningas (*olla kuningas/kunkku*) sekä presidentti (*maan isä*), joka ei ole leksikaalisesti maskuliininen mutta Suomen valtiohistoriaan pohjaten maskuliiniseksi assosioitunut virka. Muita aineiston selkeästi maskuliinista auktoriteettia heijastavia fraaseja ovat *isännän ääni*, *kissalan/Kissalan pojat*, *isoveljäläinen valvoo*, *antaa isän kädestä* ja *saada isän kädestä*. *Isännän ääni* tarkoittaa auktoriteettiasemassa olevan henkilön mielipidettä tai käsitystä, poliisi kantaa tiettyä lainvartijan auktoriteettia ja *isoveljäläinen valvoo* on viittaus toisten valvomiseen ja kontrollointiin valtion tai muun organisaation toimesta. *Antaa* ja *saada isän kädestä* -fraasit viittaavat joko voitetuksi tulemiseen tai (lapsen) ruumiilliseen kuritukseen ja siten isän auktoritaariseen rooliin perheessä.

Auktoritaarinen mieskuva ilmenee myös suhteutettaessa nais- ja miesviitteisiä fraaseja keskenään. *Nainen vaietkoon seurakunnassa* on suora naisten puheoikeutta

rajoittava ilmaus, *akkain/akkojen touhua* vähättelee naisten tekemisen arvoa ja *maan äiti* on presidentin puoliso, ei presidentti itse (vrt. *maan isä*). Tietyt *herra*-sanalliset fraasit, kuten *tilanteen herra, olla oma herransa, elää herroiksi ja herran pieksut*, voidaan myös tulkita auktoriteettiheijasteisiksi, sillä fraasin merkitys joko viittaa arvoasemaan, tai *herra*-sana voidaan tulkita viittaukseksi valtaa pitäviin herroihiin, kuten isäntiin tai johtajiin.

Miehen auktoriteettia kyseenalaistetaan vain muutamassa fraasissa. *Pudota/tippua/jäädä kuin eno veneestä* viittaa jälkeen jäämiseen ja aseman menettämiseen ja *peräkammarin/peräkamarin poika* -fraasin voi tulkita miehen auktoriteettia alantavaksi, sillä koti on perinteisesti nähty naisen valtakuntana (esim. Saukkola 2018; Apo 1999: 17), joten äitinsä kotiin elämään jäänyt aikuinen mies on kodin arvoasteikossa näennäisesti äitiään alempana. Tulos puoltaa entistä suomalaista yhteiskuntarakennetta, jossa mies nähtiin perheen päänä ja naista ylempiarvoisena (ks. mm. Apo 1999: 15–17; Toivanen 2002: 128). Sama tulos auktoritaarisesta mieskuvasta ilmenee myös Siiroisen (1988: 44–45) tutkimuksessa, jonka mukaan Nykysuomen sanakirjassa mies kuvattiin olevan vallassa niin perheessä (esim. lapsen kurinpito) kuin yhteiskunnassakin.

Yllä mainittuja mieskuvia pienemmässä määrin aineistosta heijastuu oletus, että miehen tulee **tienata rahaa** ja **hallita raha-asiansa**, mikä ilmenee erilaisina rahaan liittyvinä viittauksina: *Hullu mies Huittisista* kuluttaa enemmän kuin tienaa, ja *matti/Matti on kukkarossa*, jos rahat ovat loppu. *Hyoän miehen lisä* tarkoittaa SSIS:n esimerkkien mukaan yleensä rahallista lisäpalkkiota, ja *menevä mies* on 'menestyvä ja matkusteleva (liike)mies'. Raha-asiat ovat yleensä kunnossa, jos *eletään herroiksi*, ja *herran kukkarossa* on hyvä olla. Tarun mukaan *Midaksen kosketus* muutti kaiken kullaksi, ja *asevelihinta* on sopuhinta, eräänlainen tuttavuusalennus. Negatiivissävytteinen *kadunmies* on 'koditon, syrjäytynyt puliukko', eli todennäköisesti talousvaikeuksissa elävä ihminen. *Peräkammarin/peräkamarin poika* sen sijaan elää äitinsä tai vanhempiansa luona elätettävänä. Suhteutettaessa tämän tutkimuksen fraasien luomaa mieskuvaa Starkin (2014) talonpoikaissananlaskujen mieskuvaan voidaan huomata, että molemmissa tutkimuksissa – niin sananlaskustossa kuin fraasistossakin – mieheyteen liitetään auktoriteettiasema (erityisesti suhteessa naiseen) sekä ideaali työteliäisyydestä, tienaamisesta ja menestymisestä.

Viides aineistosta kumpuava mieskuva liittyy miehet ja väkivallan yhteen. Viittaukset **väkivaltaan** muodostuvat lasten kurittamisen (*antaa ja saada isän kädestä*), seksuaalisen väkivallan (*namusetä*), sotimisen (*miesten koulu, ei sota yhtä miestä kaipaa, viimeiseen mieheen, asevelihinta, asevelihengessä, Pyrrhoksen voitto, Akilleen/akilleen kantapäätä, Damokleen miekka*) sekä murhan ja rikollisuuden (*Kainin merkki / kaininmerkki*) kautta. Koska poliisin toimenkuvaan saattaa kuulua fyysisen voiman käyttö, samaistuu *kissalan/Kissalan pojat* myös tietyssä mielessä tähän kategoriaan. Naiseuteen sen sijaan ei liitetä lainkaan vastaavia piirteitä, sillä ainoa viittaus *naisen aseet* antaa olettaa, että

naisen aseet ovat muita kuin ampuma-aseita ja väkivaltaa. Tutkimustulos väkivallan selkeästi yhteydestä miessukupuoleen puoltaa monien muiden suomalaista mieskuvaa käsittelevien tutkimusten tuloksia (ks. mm. Karkulehto & Rossi 2017; Jokinen 2000).

Lisäksi aineistosta korostuu tietynlainen **miesten välinen yhteisöllisyys** ja **velikuntaisuus** (*kahteen pekkaan/mieheen, yhtenä miehenä, asevelihengessä, asevelihinta, isänsä poika, isiltä peritty, kissalan/Kissalan pojat, miesten koulu*), ja epäsuoremmin *ei sota yhtä miestä kaipaa, auttaa miestä mäessä, viimeiseen mieheen ja akkojen/akkain touhua*. Pienessä määrin mies on aineiston mukaan myös **isä** (*antaa ja saada isän kädestä, isiltä peritty, isänsä poika, maan isä*, ja epäsuorasti *pojasta polvi paranee ja isännän ääni*).

5.2 Naiskuva

Aineiston heijastama naiskuva on mieskuvaa selkeästi suppeampi, mikä epäilemättä johtuu naisviitteisten fraasien vähyydestä. Muutamia selkeitä naiskuvan piirteitä on kuitenkin havaittavissa. Aineiston pohjalta tärkeimmäksi naiseuden määrittäjäksi muodostuu **äitiys** ja naisen rooli lapsen synnyttäjänä, eräänlaisena asioiden alkulähteenä. Suorimmin tämä ilmenee *äiti*-sanana sisältävien fraasien kautta, joita esiintyy aineistossa seitsemän. Äiti antaa lapselle ravinnon tämän elämän ensitaipaleella rintamaidon kautta (*imeä äidinmaidossa*) ja tarjoaa kodin ja turvan lapselle (*äidin helmat, tulla äitiä ikävää*). Äiti symbolisoituu jonkin asian alkulähteeksi (*kaikkien [joidenkin] äiti, keräys on opintojen äiti*), ja lapsi ei saa äidiltä vain elämää, vaan myös taitoja ja kiinnostuksen kohteita (*imeä äidinmaidossa*). Äitiys näyttäytyy fraasistossa myös yhteiskunnallisena äitiytenä, sillä siinä missä presidentistä puhutaan *maan isänä*, on presidentin puoliso *maan äiti*, ja *Suomi-äiti*-fraasi symboloi Suomen valtiota.

Epäsuorempia viittauksia naisen rooliin äitinä ja synnyttäjänä ovat esimerkiksi *ylämummo* (mummo = äidin tai isän äiti) ja tietyssä mielessä jokainen lapsen mainitseva fraasi (esim. *pojasta polvi paranee, isänsä poika*), sillä vaikka kaikki lapsen synnyttävät eivät identifioitu äidiksi tai ota äidin roolia lapsen elämässä (esim. lapsen antaminen adoptioon, äidin kuolema), stereotyyppisesti perheyksikkö koostuu miehestä ja naisesta – äidistä ja isästä (Aalto, Ilmakunnas & Korpiola 2016: 4). Näin ollen myös *isä*-sanalliset fraasit antavat löyhän oletuksen äidin läsnäolosta lapsen elämässä, vaikka ne luonnollisestikin korostavat isän roolia ja olemassaoloa yli äidin. Tulkinta pohjautuu stereotyyppiseen ja heteronormatiiviseen näkökulmaan, mikä ei tarkoita, että se kuvastaisi asioiden todellista laitaa. Todellisuudessa perheet ovat moninaisia niin historiallisesti kuin nykypäivänäkin (mp.).

Leksikaalisesti naisviitteisistä fraaseista kaiken kaikkiaan 28 % eli noin yksi neljäsosa viittaa naisen kykyyn synnyttää lapsia. Vastavuoroisesti leksikaalisesti isyyteen

viittaavia fraaseja esiintyy aineistossa vain neljä kappaletta (*antaa isän kädestä, isiltä peritty, isänsä poika, maan isä*), mikä on vain 4 % miesviitteisistä fraaseista. Ero on merkittävä ja johtaa päätelmään, että siinä missä isyys on pieni osa mieheyttä, äitiys on perustavan laatuinen osa naiseutta. Lapsen synnyttäminen asettuu naisen tärkeimmäksi tehtäväksi myös Övermarkin (2015: 35–37) suomalaisia sananlaskuja tarkastelevassa tutkimuksessa, ja sama tulos toistuu Siiroisen (1988: 44) Nykysuomen sanakirjan naiskuvan tutkimuksessa, jonka mukaan äitiys nähdään naisen luonnollisena ja pyhänä tehtävänä.

Toinen aineistosta kumpuava naiskuva on voimakkaasti kytköksissä äitiyteen mutta erotettavissa kuitenkin omakseen: naisen rooli **hoivaajana**. Edellä esitellyistä *äiti*-sanallisista fraaseista erityisesti *äidin helmat* ja *tulla äitiä ikävoä* korostavat tätä naisen ominaisuutta, samoin kuin jossain määrin myös *Suomi-äiti*, sillä Suomi-äidillä on usein syli, minkä voi tulkita symbolisesti hoivaamisena. Myös *isä*-fraaseista heijastuva isän rooli rangaistuksen ja kurituksen antajana (*antaa ja saada isän kädestä*) korostaa rivien välistä äidin hoivaavaa ja turvaa antavaa olemusta. Koti nähdään perinteisesti naisen valtakuntana (esim. Saukkola 2018; Apo 1999: 17), joten myös *peräkammarin/peräkamarin poika* -fraasin voi tulkita viittaavan naisen hoivaavuuteen, sillä ”lapsi ei ole lähtenyt pesästään” vaan jäänyt kotiin äidin hoivattavaksi. Myös kananhoitoon viittaavat fraasit *kuin Ellun/ellun kanat* ja *päissään kuin Ellun/ellun kanat* viittaavat tietynlaiseen huolenpitoon. Naisen roolia eräänlaisena tunneälyn taitajana ja ihmissuhteista huolehtijana kuvaa niin ikään fraasi *Leelian/leelian lepotuoli*. Vaikka miesten osallistuminen perheen ruoanlaittoon on lisääntynyt (Holm, Ekström, Hach & Lund 2019: 135), Suomessa – ja lähes maailmanlaajuisesti – naiset ovat historiallisesti olleet vastuussa ruoanlaitosta (mts. 123–124). Näin ollen vaikka fraasi *kuin manulle/Manulle illallinen* ei edes kirjaimelliselta tulkinnaltakaan kuvaa sitä, kuka ruoan on tehnyt, saattaa fraasin rivien välistä joillekin kielenkäyttäjille nousta kuva naisesta Manun illallisen laittajana ja täten hänen ravitsemisestaan huolehtijana.

Naisen rooli äitinä ja hoivaajana ovat ainoat naiskuvat, jotka nousevat aineistosta selkeästi ja voimakkaasti esiin. Kaksi löyhempää naiskuvaa, jotka perustuvat ennen kaikkea miesviitteisiin fraaseihin ja aineiston luomaan mieskuvaan, sen sijaan korostavat **naisen poissaoloa työelämästä** ja **auktoriteettomuutta suhteessa mieheen**. Koska fraasisto kuvaa miehiä työnteossa mutta ei naisia (lasten kasvattamista lukuun ottamatta), piirtyy sen pohjalta käsitys siitä, ettei nainen osallistu työelämään, mistä aiheutuu assosiaatio naisen paikasta kotona. Tähän voidaan tulkita epäsuorasti viittaavan kaikki *äiti*-sanalliset fraasit, sillä yleensä nainen synnytettyään viettää kotona aikaa lasta hoitaen, kunnes siirtyy myöhemmin takaisin työelämään. Varsinainen ammatinharjoittaminen näkyy leksikaalisesti naisviitteisissä fraaseissa ainoastaan seksityön kautta (*maksullinen nainen, yleinen nainen*).

Edellä mainittujen lisäksi naisen yhdistäminen kotiin on rivien välistä tulkittavissa *naisen käden kosketus* -fraasista, joka yhdistyy ainakin oman kieli-intuitioni perusteella usein kodin kotoisaksi tekemiseen esimerkiksi sisustamalla. Koti voi assosioitua löyhästi myös fraaseihin *Manulle/manulle illallinen, nukkua ruususenunta* ja *Leelian/leelian lepotuoli*, sillä yleensä ruoanlaitto, nukkuminen ja lepotuolissa istuminen tapahtuvat kotona. Lisäksi *Suomi-neito* ja *Suomi-äiti* viittaavat kotimaahan, ja fraasisto tuntee myös geneeris-maskuliinisen *kadunmiehen*, jolla voidaan viitata kodittomaan ihmiseen; kodittomasta kadunnaisesta ei puhuta.

Koti koetaan monesti tietynlaisena turvapaikkana, joten naisen yhdistäminen kotiin kiinnittyy yhteen hoivaavan ja turvaa antavan naiskuvan kanssa. Kotona oleva nainen ei kuitenkaan tarkoita, että nainen olisi epäaktiivinen: lapsia hoidettiin (*imeä äidinmaidossa*), ongelmia ratkaistiin (*Leelian/leelian lepotuoli*), kanoja ruokittiin (*Ellu-fraasit*) ja niin edelleen. Eikä nainen myöskään ollut taidoton (*naisen aseet, ei ole eilisen teeren tyttö, naisen käden kosketus*) – tosin selkeästi kuitenkin miestä vähemmän pätevä, paitsi tietenkin lasten kasvatuksessa (vrt. esim. *akkojen/akkain touhua, hyvän miehen lisä, tilanteen herra, mies paikallaan*).

Siinä missä suomalainen fraasisto kuvaa miestä erilaisissa auktoriteettiasemissa, naisen arvovaltaan löytyy vain harvoja viitteitä. Pyhä Sylvi (*voi pyhä/hyvä Sylvi*) kantaa häilyvää pyhimysassosiaatiota ja *rouva/Rouva Fortuna/fortuna* on henkilöviittaus onnen jumalattareen – sekä aineiston ainoa *rouva*-sanallinen fraasi useiden *herra*-sanallisten fraasien ohessa. Silloin kun *peräkamarin/peräkamarin pojalle* viitataan äitinsä luona asuvaan aikuiseen mieheen, voidaan naiselle mieltää tietty auktoritaarinen asema mieheen, koska kyseessä on hänen lapsensa ja asuinpaikkana naisen koti. *Leelian/leelian lepotuolissa* on myös tiettyä auktoritaarista sävyä, sillä se asettaa naisen emotionaalisten ongelmien ratkaisijan asemaan. Sen sijaan *nainen vaietkoon seurakunnassa* rajoittaa suoraan naisten arvovaltaa, ja *isännän ääni* sekä *antaa ja saada isän kädestä* viestivät miehen auktoritaarisesta asemasta perheessä. Miehen ja naisen arvovalan rinnastus esiintyy myös fraaseissa *maan isä* ('presidentti') ja *maan äiti* ('miespresidentin puoliso'). Koska ihmisillä on monesti taipumus nähdä miehet ja naiset toistensa vastakohtina (Ristkari, Suni & Tyni 2018: 22), käytännössä kaikki miehen auktoriteetti-asemaa korotavat fraasit luovat tulkintaa naisesta auktoritaaristen asemien ulkopuolella.

6 PÄÄTÄNTÖ

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu suomalaisen fraasiston leksikaalista sukupuolisuutta ja fraasiston rakentamaa mies- ja naiskuvaa seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

1. Paljonko leksikaalisesti sukupuolittuneita fraaseja aineistolähde sisältää?
2. Millaisia leksikaalisia sukupuoliviittauksia fraasit sisältävät?
3. Miten mies- ja naisviitteiset fraasit ja sanat eroavat toisistaan?
4. Millaista mies- ja naiskuvaa fraasit rakentavat?

Tutkielman aineisto koostuu 117 fraasista, joista nousee esiin neljä leksikaalisen sukupuolittuneisuuden luokkaa: geneeriset miestä ja naista tarkoittavat sanat, sukulaisuussuhdesanat, sukupuolittuneet tittelit ja sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet (suomenkieliset ja vieraskieliset). Valtaosa (70 %) aineiston leksikaalisista sukupuoliviittauksista sijoittuu geneeristen miestä ja naista tarkoittavien sanojen (43,5 %) sekä sukupuolittuneiden etu- ja kutsumanimien luokkiin (26,5 %). Kaiken kaikkiaan aineisto pitää sisällään 56 erilaista leksikaalisesti sukupuolittunutta sanaa, jotka esiintyvät aineistossa yhteensä 126 kertaa. Viisi frekvenssiltään yleisintä sanaa ovat *mies*, *herra*, *nainen*, *poika* ja *äiti*, ja ne muodostavat noin puolet aineiston leksikaalisten sukupuoliviittausten kokonaismäärästä.

Fraaseissa esiintyvistä leksikaalisesti sukupuolittuneista sanoista 71,5 % on miesviitteisiä, joten pyöristetysti voidaan sanoa, että kolme neljäsosaa suomalaisen fraasiston leksikaalisista sukupuoliviittauksista on maskuliinisia. Tulos paljastaa miesten suuremman leksikaalisen näkyvyyden suomalaisessa fraasistossa, eli he ovat kielellisesti näkyvämpiä kuin naiset; heistä puhutaan enemmän. Tasapuolisimmin miehet ja naiset ovat näkyvillä suomalaisten etu- ja kutsumanimien luokassa, ja epätasapuolisimmin titteleiden luokassa.

Verrattaessa toisiinsa tutkimuksen mies- ja naiskuvan tuloksia voidaan huomata, että mieskuva on naiskuvaa laajempi. Tämä selittyy aineiston mieskeskeisyydellä, sillä aineisto kuvaa miehiä sekä määrällisesti että laadullisesti laajemmin kuin naisia. Tutkimuksen analyysi paljastaa suomalaisesta fraasistosta mieskuvan, joka painottaa menestymistä, osaamista, aktiivista toimijuutta niin työn kuin muidenkin asioiden ohella sekä miehiä auktoriteettiasemissa. Pienemmässä määrin aineistosta nousevat esiin vaatimus rahankäytön hallitsemisesta, taipumus väkivaltaan, miesten keskinäinen yhteisöllisyys sekä isyys. Naiseuteen sen sijaan liitetään voimakkaasti vain kaksi piirrettä: äitiys ja hoivaavuus. Kuitenkin – erityisesti verrattaessa mies- ja naiskuvaa toisiinsa – rivien välistä paljastuu assosiaatio, joka sijoittaa naiset työelämän sijasta kotiin sekä auktoriteettiasemien ulkopuolelle. Koska mies ja nainen nähdään usein toistensa vastakohtina (esim. Ristkari, Suni & Tyni 2018: 22), naisista jotain kertova kertoo usein myös miehistä, ja päinvastoin. Näin ollen aineiston mukaan esimerkiksi miehet eivät osallistu lasten kasvatukseen tai ole luonteeltaan hoivaavia, kun taas naiset eivät ole väkivaltaisia taikka menestyviä. Ainoa mies- ja naiskuvaa yhdistävä piirre on vanhemmuus, tosin siinä missä äitiys näyttäytyy selkeästi naiseutta voimakkaimmin määrittävänä piirteenä, isyys on vain pieni osa miehisyttä.

Samanlaista mies- ja naiskuvaa ovat todenneet monet muutkin tutkimukset täysin erilaisten aineistojen ja tutkimusalojen pohjalta. Äitiys on todettu naisten pyhäksi rooliksi (ks. mm. Heikkilä 1997; Annola 2011), ja miehet liitetty toistuvasti auktoriteettiasemiin, työntekoon ja väkivaltaan (ks. mm. Karkulehto & Rossi 2017; Jokinen 2000). Suomessa ”perinteisen perheen” on mielletty tarkoittavan ydinperhettä, jossa nainen vastaa lasten- ja kodinhoidosta ja mies tekee ansiotyötä kodin ulkopuolella (Aalto, Ilmakunnas & Korpiola 2016: 4), joten sen heijastuminen suomalaisesta fraasistosta ei ole yllättävää.

Toisin kuin sanakirjojen ja sananlaskujen mies- ja naiskuvan tutkimus, tämä tutkimus ei ole ottanut kantaa sanojen ja ilmaisujen sävyyn, sillä fraaseja on tarkasteltu irrallisena esiintymiskontekstistaan. Näissä tutkimuksissa on kuitenkin esiintynyt samoja havaintoja ja teemoja kuin omassa tutkimuksessani. Kielitoimiston sanakirjan mieskuva vaatii mieheltä kyvykkyyttä, aktiivisuutta ja raha-asioiden hallitsemista (Huupponen 2021: 78–81), ja suomalaiset talonpoikaissananlaskut ihailevat työteliäisyyttä, menestymistä ja tienaamista (Stark 2014: 75–82; Kuusi 1954: 93–94). Sanakirjojen ja sananlaskujen naiskuvassa sen sijaan toistuu lähes poikkeuksetta äitiys (mm. Övermark 2015; Siirinen 1988; Kuusi 1994). Äidillinen naiskuva ilmenee sananlaskuissa läpi kulttuurien ja kielten, kuten myös miesten ja naisten keskinäinen kamppailu auktoriteetista, vaikka auktoriteettiasema onkin perinteisesti kuulunut miehille (Schipper 2010). Oman tutkimukseni määrälliset tulokset vaikuttavat myös käyvän yksi yhteen aiemman tutkimuksen kanssa: miehet esiintyvät leksikaalisesti kolme

kertaa naisia useammin sekä Nykysuomen sanakirjassa (Siironen 1988; Karlsson 1974) että englanninkielisessä fraasistossa (Wiecha 2013).

Tutkielmani teoreettinen viitekehys pohjautui sosiaaliseen konstruktionismiin, jonka mukaan todellisuutta rakennetaan kielen avulla (ks. esim. Gergen 2009; Burr 2003). Viitekehys on osuva, sillä suomalaisesta fraasistosta paistaa analyysin kautta selkeästi läpi hyvin stereotyyppisiä sukupuolirooleja, jotka osallistuvat vallitsevan mies- ja naiskuvan luomiseen ja ylläpitämiseen. Tutkimuksen viitekehys hyödynsi myös binääristä sukupuolikäsitystä, mitä pidän perusteltuna, sillä aineistossa esiintyi sukupuolittuneita leksikaalisia viittauksia vain miehiin ja naisiin.

Aineistolähteenä SSIS on ollut tutkielman tavoitteiden kannalta toimiva. Vaikka teos onkin enemmän viihteellinen kuin tieteellinen, se vaikuttaa luotettavalta lähteeltä, koska sen ovat koonneet kolme tieteentekijää, joiden tieteellinen työote näkyy teoksen toteutuksessa. Vaikka teos onkin yli 15 vuotta vanha, se on kuitenkin fraasimäärältään erittäin laaja ja fraasien keruuperusteiltaan 2000-lukuun painottuva (ks. SSIS: 11). Näin ollen varovaisen yleistyksen tekeminen suomalaisesta fraasistosta tämän tutkimuksen pohjalta on perusteltua, vaikka tutkielmassa onkin käsitelty aihetta melko pintapuolisesti ja ilman fraasien käyttökontekstien tarkastelua. Yleistystä tehdessä on kuitenkin hyvä huomioida, että tämä tutkimus on rajattu käsittelemään ainoastaan leksikaalisesti sukupuolittuneita fraaseja, ei koko suomalaisen fraasiston kirjoa, vaikkakin aineistosta heijastuvan mies- ja naiskuvan voi spekuloida toistuvan myös fraasistossa laajemmin.

Toimivan aineistonrajausperiaatteen löytäminen oli ehdotonta tutkielman onnistumisen kannalta, sillä sukupuoli voi ilmetä kielessä monella tapaa (ks. luvut 2.2 ja 2.3). Leksikaalinen sukupuoli onkin vain pieni osa suomalaisen fraasiston sukupuoliviittauksia, mutta väljemmän rajausperiaatteen valinta olisi sekä aiheuttanut aineiston eksponentiaalisen paisumisen että lukuisia rajausongelmia. Esimerkiksi piilosukupuolittuneiden fraasien sisällyttäminen aineistoon olisi osoittautunut objektiivisen tarkastelunäkökulman kannalta haasteelliseksi, sillä piilosukupuolisuus on hyvin suhteellista ja sillä on eri tasoja: esimerkiksi *kalsarikännit*, *laitapuolen kulkija* ja *mitellä voimiaan* ovat piilosukupuolisuudeltaan hyvin eri vahvuisia, ja siinä missä moni kielenkäyttäjä todennäköisesti mieltäisi *kalsarit* miesviitteiseksi vaatekappaleeksi, *laitapuolen kulkija* ja *mitellä voimiaan* olisivat todennäköisesti usealle kielenkäyttäjälle sukupuoliviitteisyydeltään neutraaleja, vaikka osa saattaisikin mieltää ne miesviitteisyyden kallistuvaksi yhteiskunnassa vallitsevien stereotyyppien vuoksi.

Tutkimuksen analyysimenetelmä on mielestäni palvellut tutkielmaa sen tavoitteiden kannalta tarvittavalla tarkkuudella, sillä tarkoituksena oli tarjota suuntaa antava, yleiskattava kuvaus aiemmin tutkimattomasta aiheesta; toimia eräänlaisena ponnahduslautana tuleville tutkijoille, jotka voivat vuorollaan lähteä syventämään aiheen tutkimusta. Esimerkiksi sisällönanalyysi tai diskurssinanalyysi olisivat

tarjonneet mahdollisuuden tarkastella fraaseja syvällisemmin, mutta kyseiset analyysimenetelmät olisivat vaatineet fraasien tekstikontekstien tarkastelua. Molemmat menetelmät olivat harkinnassa tutkielman alkuvaiheessa, mutta päädyin hylkäämään ne tutkielman pituuden hallitsemiseksi.

Jatkotutkimuksella on lukuisia väyliä, millä syventää tämän aiheen tutkimusta. Erityisesti piilosukupuolittuneisuuden ja piilosukupuolittuneiden fraasien mies- ja naiskuvan tutkimus olisi aiheellista, sillä tämän tutkimuksen aineistosta rajautui pois monia mielestäni selkeästi sukupuoliviitteisiä fraaseja, kuten *tulla/pamahtaa paksuksi, tohvelin alla* ja *päästä pukille*. Jatkotutkimuksen kannalta kiinnostavaa olisi kuitenkin mennä vielä tätäkin piilosukupuolisemmalle tasolle: Mielletäänkö *salarakas* tai *sohva-peruna* enemmän mieheksi tai naiseksi? Kumpi todennäköisemmin *lupaa kuun tai-vaalta, pitää mykkäkoulua, käy huorissa* tai *tekee kerran kiellon päälle*? Entä kumpi luultavammin *pitää jöötä* tai *tulee ulos kaapista*?

Suomen kielen geneerisen maskuliinisuuden tutkimusta on jo aloitettu (ks. Engelberg 2016), mutta aiheen voisi yhdistää fraasien sukupuolittuneisuuden tutkimukseen. Geneeris-maskuliinisia fraaseja (esim. *kahteen pekkaan/mieheen, yhtenä miehenä, pojasta polvi paranee*) kannattaisi tutkia esimerkiksi siitä näkökulmasta, kuinka sukupuolittuneiksi kielenkäyttäjät ne kokevat ja kuinka usein naiset käyttävät niitä itsestään tai toisista naisista. Tarkastelun kohteeksi voisi niin ikään nostaa geneerisistä maskuliinifraaseista muodostetut feminiiniset versiot, kuten *muina miehinä* > *muina naisina*: kuinka yleisiä ne ovat, kuka niitä käyttää ja kuinka hyvin ne ovat vakiintuneet kieleen?

Mies- ja naiskuvan rakentumisen kannalta oleellista olisi tutkia, kuinka paljon sukupuolittuneita fraaseja käytetään ja missä määrin ne tunnistetaan. Fraasien käyttökontekstin analysointi olisi sekin tärkeää esimerkiksi fraasien sävyn tarkastelun näkökulmasta. Folkloristisempi lisätutkimuksen kohde olisi tarkastella (leksikaalisesti tai piiloisesti) sukupuolittuneiden fraasien käyttäjiä: kuka fraaseja käyttää, kuinka usein, missä tilanteissa, kenelle puhuttaessa ja millä sävyllä? Esimerkiksi Kuusi (1954: 91–92) on huomionnut suomalaisen sananlaskuston miesnäkökulmaisuuksien ja naisia alentavien piirteiden, mutta toisaalta Granbom-Herranen (2010: 105–106) huomasi kasvatuksellisessa funktiossa käytettyjä sananlaskuja tarkastellessaan, että naiset ovat olleet aktiivisempia sananlaskujen käyttäjiä kuin miehet ja siten käyttäneet sananlaskujen kantamaa auktoriteettia miehiä enemmän – ja oletettavasti vähemmän seksistisesti kuin fraasiston kokonaiskirjo antaa ymmärtää.

Olen pyrkinyt varmistamaan tutkielman eettisyyden ja tutkimustulosten luotettavuuden toimimalla mahdollisimman läpinäkyvästi: olen avannut tutkimuksen vaiheita, perustellut siinä tehtyjä valintoja ja kunnioittanut hyviä tieteellisiä käytäntöjä (ks. TENK 2023). Kävin myös läpi aineistolähteen, aineiston sekä tutkimuksen niin määrälliset kuin laadullisetkin tulokset useaan kertaan. Erityisesti aineistolähtöisessä tutkimuksessa tutkijan subjektiivisuus korostuu (Tuomi & Sarajärvi 2018: 109), sillä

on kyseenalaista, missä määrin tutkija pystyy vaikuttamaan siihen, kuinka paljon hänen aiemmat tietonsa ja ennakkoluulonsa vaikuttavat tutkimuksen tuloksiin (mp.; Eskola & Sarajärvi 2008: 17). Tutkijana olen pyrkinyt tunnistamaan mahdollisen subjektiivisuuteni ja pyrkinyt mahdollisimman objektiiviseen lähestymis- ja analyysitapaan, mitä tukee myös se, ettei minulla ollut ennen tutkimuksen aloittamista voimakkaita, ainakaan tiedostettuja ennako-olettamuksia tutkimustuloksista tai asenteita tutkimusaihetta kohtaan.

Tämä tutkimus osallistuu keskusteluun suomen kielen sukupuolittuneisuudesta tarkastelemalla suomalaisen fraasiston leksikaalista sukupuolittuneisuutta ja yhdistyy siten osaksi suomen kielen sukupuolittuneisuuden tutkimuskenttää. Koska miesten näkyvyys tutkimuksen aineistossa on selkeästi naisia suurempaa, voidaan suomalaista fraasistoa kutsua (leksikaalisesti) sukupuolittuneeksi. Tutkimuksen toteuttaneena sekä syntyperäisenä suomalaisena ja suomea äidinkielenä puhuvana rohkenen myös väittää, että suomalainen fraasisto on ennemminkin katsaus lähihistoriallisiin sukupuoliasenteisiin kuin ajankohtainen heijastus vallitsevasta asenneilmapiiristä ja mies- ja naiskuvasta. Esimerkiksi nykyisin naiset kattavat 48,3 % työtä tekevästä väestöstä (Tilastokeskus 2021: 49), vaikka tutkielman aineisto muuta väittääkin. Onkin hyvä huomata, että kieli ei aina anna ajantasaista kuvaa yhteiskunnallisista asenteista, sillä toisinaan kieli muuttuu hitaammin kuin yhteiskunta (Tyysteri 2011: 175). Tässäkin aineistossa esiintyneistä fraaseista osa on löydettävissä jo vuosina 1951–1961 julkaistuissa Nykysuomen sanakirjoissa, mikä samalla kertoo fraasien juurtuneisuudesta kieleen.

Tämä tutkimus syntyi paikkaamaan tutkimuskentän aukkoa, sillä suomalaisen fraasiston sukupuolittuneisuutta ei ole aiemmin tutkittu. Aiheen ajankohtaisuudella oli myös oma roolinsa tutkimuksen synnyn taustalla, sillä sukupuolen ilmeneminen kielessä on ollut viime vuosina erityisen kiinnostuksen kohteena. Tutkimuksen pohjalta paljastuu ensimmäistä kertaa, että miehet esiintyvät kolme kertaa naisia useammin suomalaisessa leksikaalisesti sukupuolittuneessa fraasistossa ja että leksikaalisesti sukupuolittuneen fraasiston mies- ja naiskuvat heijastavat vanhentuneita, stereotyyppisiä sukupuolirooleja. Tutkimuksen tulokset vahvistavat miesten ja naisten epäsuhtaisen näkyvyyden suomalaisessa fraasistossa sekä havainnollistavat kielen voimaa tuottaa ja ylläpitää sukupuolirooleja. Käyttämällä sukupuolittuneita fraaseja kielenkäyttäjät tulee tiedostamattaan vahvistaneeksi ja uusintaneeksi fraasiston heijastamia sukupuolirooleja, millä voi potentiaalisesti olla sukupuolten epätasa-arvoa vahvistava vaikutus. Tämä ei tarkoita, etteikö sukupuolittuneita fraaseja saisi käyttää – rikastavathan ne värikkyydellään kieltämme – mutta kielenkäyttäjän on hyvä tiedostaa niiden sukupuolta tuottava voima ja se, millaisia sukupuolirooleja tulee itse vahvistaneeksi niitä käyttämällä.

LÄHTEET

- Aalto, Ilana, Ilmakunnas, Johanna & Korpiola, Mia 2016: Perheiden monimuotoisuuden pitkä historia. – *Kasvatus & Aika* 10 (1) s. 3–7.
- Aamulehti 2017: *Aamulehti ottaa käyttöön sukupuolineutraalit tittelit – eduskunnan puhemies on jatkossa puheenjohtaja.* – <https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/art-2000007272866.html> 16.5.2024.
- Alasuutari, Pertti 2011: *Laadullinen tutkimus 2.0*. 4. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Annola, Johanna 2011: *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Väitöskirja. Helsinki: SKS.
- Apo, Satu 1999: Myyttinen nainen. Luonnon ja kulttuurin yhdistäjä. – Satu Apo, Anu Pylkkänen, Maria Lähteenmäki, Jaana Kuusipalo, Raija Julkunen, Anna-Maija Lehto, Paavo Nikula, Katarina Eskola & Aili Nenola, *Suomalainen nainen* s. 9–23. Helsinki: Otava.
- Apo, Satu & Kinnunen, Eeva-Liisa (toim.) 2001: *Perinteentutkimuksen terminologia*. 3. korjattu painos. Helsinki: Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos, Folkloristiikka.
- Baxter, Judith 2008: Preface. – Allyson Jule, *A beginner's guide to language and gender* s. ix. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bem, Sandra Lipsitz 1993: *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Burr, Vivien 2003: *Social constructionism*. London: Routledge.
- Butler, Judith 1990: *Gender trouble. Feminism and subversion of identity*. New York: Routledge.
- Cameron, Deborah 2014: Language. – Catharine R. Stimpson & Gilbert H. Herdt (toim.), *Critical Terms for the Study of Gender* s. 231–249. Chicago: The University of Chicago Press.
- Connell, R. W. 2000: *The men and the boys*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Raweyn & Pearse, Rebecca 2015: *Gender. In world perspective*. Cambridge: Polity Press.
- Digi- ja väestötietovirasto 2023: *Nimipalvelu.* – <https://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/> 4.12.2023.
- Eckert, Penelope & McConnell-Ginet, Sally 2013: *Language and gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engelberg, Mila 1998: Sukupuolittuneet ammattinimikkeet. – *Virittäjä* 102 (1) s. 74–92.
- Engelberg, Mila 2002: The communication of gender in Finnish. – Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann (toim.), *Gender across languages. Volume 3* s. 109–132. Amsterdam: John Benjamins.
- Engelberg, Mila 2010: Kielten sukupuolet. – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 167–169. Tampere: Vastapaino.
- Engelberg, Mila 2016: *Yleispätevä mies. Suomen kielen geneerinen, pülevä ja kieliopillistuva maskuliinisuus*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston filosofian,

- historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. –
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2086-1>
- Engelberg, Mila 2018: *Miehiä ja naisihmisiä – Suomen kielen seksismi ja sen purkaminen*. TANE-julkaisuja (18). Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta TANE.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2008: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 8. painos. Tampere: Vastapaino.
- Etu- ja sukunimilaki 2017/946. –
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170946> 30.9.2022.
- Euroopan neuvosto 1990: *Recommendation No R (90) 4 on Elimination of sexism from Language*. – <https://rm.coe.int/1680505480>
- Gender API: *Etusivu*. – <https://gender-api.com/en/> 1.12.2023.
- Gergen, Kenneth J. 2009: *An invitation to social construction*. 2. painos. London: SAGE.
- Glad, Laura 2019: *Duunitori tuo sukupuolineutraalit ammattinimikkeet työnhakuun – tästä uudistuksessa on kyse*. –
<https://duunitori.fi/tyoelama/sukupuolineutraalit-ammattinimikkeet>
 20.6.2024.
- Goddard, Angela & Patterson, Meân 2000: *Language and gender*. London: Routledge.
- Granbom-Herranen, Liisa 2010: Women’s place in Finnish proverbs from childhood. – *Folklore* 46 s. 95–110.
- Grönros, Eija-Riitta 2007: Mies ja nainen sanakirjassa. – *Kielikello* (4) –
<https://www.kielikello.fi/-/mies-ja-nainen-sanakirjassa>
- Hacking, Ian 2009: *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Tampere: Vastapaino.
- He, Ali & Yang, Zhang 2018: Sexism in English proverbs and idioms. – *Journal of Language Teaching and Research* 9 (2) s. 424–429.
- Heikkilä, Sanna 1997: Äiti ja pikkulapsi 50 vuotta sitten. Kotoisia ihanteita Kotilieden sivuilta. – *Elektroloristi* 4 (1) – <https://doi.org/10.30666/elore.78230>
- Hellinger, Marlis 2006: Sexist language. – Keith Brown (toim.), *Encyclopedia of language and linguistics. Volume 1* s. 265–272. Amsterdam: Elsevier.
- Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (toim.) 2001: *Gender across languages. Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (toim.) 2002: *Gender across languages. Volume 2*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (toim.) 2003a: *Gender across languages. Volume 3*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod 2003b: Engendering female visibility in German. – Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann (toim.), *Gender across languages. Volume 3* s. 141–174. Amsterdam: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod 2015: Gender across languages: The linguistic representation of women and men. – Marlis Hellinger & Heiko Motschenbacher (toim.), *Gender across languages. Volume 3* s. 1–25. Amsterdam: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.) 2015: *Gender across languages. Volume 4*. Amsterdam: John Benjamins.
- Holm, Lotte, Ekström, Marianne Pipping, Hach, Sara & Lund, Thomas Bøker 2019: *Cooking and gender*. – Jukka Gronow & Lotte Holm (toim.), *Everyday eating in*

- Denmark, Finland, Norway and Sweden. A comparative Study of Meal Patterns 1997–2012* s. 123–140. London: Bloomsbury Academic.
- Horelli, Liisa & Saari, Milja 2002: *Tasa-arvoa valtavirtaan. Tasa-arvon valtavirtaistamisen menetelmiä ja käytäntöjä*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. – <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201309236161>
- Huupponen, Krista 2021: *On ero miehellä ja miehellä. Kielitoimiston sanakirjan mieskuva*. Maisterintutkielma. Jyväskylän yliopiston kieli- ja viestintätieteiden laitos. – <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/76432>
- Huuska, Maarit & Karvinen, Marita 2012: *Persoona on aina enemmän kuin sukupuoli*. – Outi Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* s. 31–53. Jyväskylä: PS-kustannus.
- HY = Helsingin yliopisto 2024: *Sukupuolentutkimus*. – <https://www.helsinki.fi/fi/humanistinen-tiedekunta/tutkimus/tieteenalat/kulttuurien-tutkimus/sukupuolentutkimus> 29.4.2024.
- Hyyppä, Markku T. 1995: *Sukupuolten kirjo : seksi, aivot, roolit*. 2. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- IPSOS 2021: *LGBT+ Pride 2021 Global Survey. A 27-country Ipsos survey*. – https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-06/LGBT%20Pride%202021%20Global%20Survey%20Report_3.pdf
- Jantunen, Jarmo Harri & Surkka, Sanni 2022: *Homoslangista queer-fennistiikkaan. Queer-lingvistisen tutkimuksen historia, nykyisyys ja tulevaisuus*. – *Virittäjä* 126 (2) s. 161–177.
- Jokinen, Arja 1999: *Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin*. – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.), *Diskurssianalyysi liikkeessä* s. 37–53. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arto 2000: *Panssaroitu maskuliinisuus. Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: Tampere University Press.
- Jokinen, Arto 2003: *Vallan syrjässä vaan ei sivussa*. – Arto Jokinen (toim.), *Yhdestä puusta. Maskuliinisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa* s. 238–244. Tampere: Tampere University Press.
- Jokinen, Arto 2010: *Kriittinen mies- ja maskuliinisuustutkimus*. – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 128–139. Tampere: Vastapaino.
- Jule, Allyson 2008: *A beginner's guide to language and gender*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Jussila, Raimo & Länsimäki, Maija 1994: *Se siitä. Suomen kielen seksisanakirja*. Porvoo: WSOY.
- Juvonen, Tuula 2016: *Irtiottoja sukupuolen luonnollisuudesta*. – Marita Russo & Risto Heiskala (toim.), *Sukupuolikysymys* s. 33–53. Helsinki: Gaudeamus.
- Juvonen, Tuula, Rossi, Leena-Maija & Saresma, Tuija 2010: *Kuinka sukupuolta voi tutkia?* – Tuula Juvonen, Leena-Maija Rossi & Tuija Saresma (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* s. 9–17. Tampere: Vastapaino.

- JYU = Jyväskylän yliopisto 2024: *Sukupuolentutkimus tieteenalana*. – <https://www.jyu.fi/fi/tule-opiskelemaan/tutustu-aloihimme/yhteiskunta-historia-ja-filosofia/sukupuolentutkimuksen-opinnot> 29.4.2024.
- Kananen, Jorma 2011: *Kvantti: Kvantitatiivisen opinnäytetyön kirjoittamisen käytännön opas*. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Kananen, Jorma 2014: *Laadullinen tutkimus opinnäytetyönä. Miten kirjoitan kvalitatiivisen opinnäytetyön vaihe vaiheelta*. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Kari, Erkki 1993: *Naulan kantaan. Nykysuomen idiomisanakirja*. Keuruu: Otava.
- Karkulehto, Sanna & Rossi, Leena-Maija (toim.) 2017: *Sukupuoli ja väkivalta. Lukemisen etiikkaa ja politiikkaa*. Helsinki: SKS.
- Karlsson, Fred 1974: Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. – *Sananjalka* 16 (1) s. 24–33.
- Karppinen, Kaisa 2002: Onko kielellinen tasa-arvo utopiaa? – *Kielikello* (1) – <https://kielikello.fi/onko-kielellinen-tasa-arvo-utopiaa/> 15.5.2024.
- Kielipankki 2022: *Kielipankki. The language bank of Finland*. – <https://www.kielipankki.fi/> 1.12.2022.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Päivitetty julkaisu. Päivitetty 19.3.2024. – <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>
- Kuusi, Matti 1952: Nimityksistä sananparsa, sananlasku, puheenparsa ja lauseparsa. – *Virittäjä* 56 (1) s. 66–68.
- Kuusi, Matti 1954: *Sananlaskut ja puheenparret*. Helsinki: SKS.
- Kuusi, Matti 1978: Sananlaskut ja sananparsikokoelmat. – Kari Laukkanen & Pekka Hakamies, *Sananlaskut*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 346 s. v–xi. Helsinki: SKS.
- Kuusi, Matti 1994: The place of women in the proverbs of Finland and Ovamboland. – Henni Ilomäki (toim.), *Mind and form in folklore : selected articles* s. 148–158. Helsinki: SKS.
- Laakso, Johanna 2005: *Our otherness. Finno-Ugrian approaches to women's studies, or vice versa*. Wien: Lit-verlag.
- Lauhakangas, Outi 2013: *Parempi pyy. Sananparsioapas*. Helsinki: SKS.
- Lauhakangas, Outi 2015: *Svengaa kuin hirvi. Sanontojen kootut selitykset*. Helsinki: SKS.
- Liljeström, Marianne 2004: Feministinen metodologia – mitä se on? – Marianne Liljeström (toim.), *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta* s. 9–21. Tampere: Vastapaino.
- Lipasti, Laura, Pietiläinen, Marjut & Katainen, Antti 2020: *Naiset ja miehet yritysten ylimmässä johdossa. Tilastaselvitys*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2020 : 12. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. – <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162163>
- Lips, Hillary M. 2018: *Gender. The basics*. London: Routledge.
- Litosseliti, Lia 2006: *Gender and language: theory and practice*. London: Hodder Education.

- Länsimäki, Maija 2007: *Muori ottaa vaarin*. – https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kielikuna_%281996_2010%29/muori_ottaa_vaarin 13.9.2024.
- Mantila, Harri 1998: Jätkät ja jässikät, donjuanit ja gentlemannit eli Perussanakirjan mieskuva. – Vesa Heikkinen, Harri Mantila & Markku Varis (toim.), *Tuppisuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista* s. 15–31. Helsinki: SKS.
- Mills, Sara & Mullany, Louise 2011: *Language, gender and feminism. Theory, methodology and practice*. London: Routledge.
- Namsor: *Etusivu*. – <https://namsor.app/> 1.12.2023.
- Nimipaivat.fi 2023: *Sukupuolineutraalit nimet*. – <https://www.nimipaivat.fi/jutut/sukupuolineutraalit-nimet> 4.12.2023.
- Parkkinen, Jukka 2005: *Aasinsilta ajanhermolla. 500 sanontaa ja niiden alkuperä*. Helsinki: WSOY.
- Pauwels, Anne 1998: *Women changing language*. London: Longman.
- Pilcher, Jane & Whelehan, Imelda 2017: *Key concepts in gender studies*. 2. painos. Los Angeles: Sage.
- Ristkari, Maiju, Suni, Nina & Tyni, Vesa 2018: *Sukupuolena ihminen. Tietokirja transsukupuolisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta*. Helsinki: Tammi.
- Rossi, Leena-Maija 2003: *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rossi, Leena-Maija 2010: Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen* s. 21–38. Tampere: Vastapaino.
- Rudman, Laurie A. & Glick, Peter Samuel 2008: *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. New York: Guildford Press.
- Saarikangas, Kirsi 1991: Äitiyden tila. Nainen ja moderni asunto. Sinikka Nopola (toim.), *Äiti tuu ikkunaan. Äitiys – elämä vai kohtalo?* s. 233–256. Porvoo: WSOY.
- Saukkola, Mirva 2018: *Kodin hengetär, virkanainen vai maailmanparantaja? 1960-luvun Anna-lehti käsitteli naisen muuttuvaa elämää*. – <https://anna.fi/lifestyle/kodin-hengetar-virkanainen-vai-maailmanparantaja-1960-luvun-anna-lehti-kasitteli-naisen-muuttuvaa-elamaa> 21.10.2024.
- Schipper, Mineke 2010: *Never marry a woman with big feet. Women in proverbs from around the world*. Leiden: Leiden University Press.
- Siironen, Mari 1988: Aito naisellinen tunteenpurkaus eli Nykysuomen sanakirjan naiskuva. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 41–46. Helsinki: Yliopistopaino.
- Sipilä, Petri 1998: *Sukupuolitettu ihminen – kokonainen etiikka*. Väitöskirja. Tampere: Gaudeamus.
- SSIS = Muikku-Werner, Pirkko, Jantunen, Jarmo Harri & Kokko, Ossi 2008: *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Helsinki: Gummerus.
- Stark, Eija 2014: An honorable man. Finnish proverbs on male gender. – Anneli Baran, Liisi Laineste & Piret Voolaid (toim.), *Scala Naturae. Festschrift in Honour of Arvo Krikmann for His 75th Birthday* s. 71–84. Tartu: ELM Scholarly Press.

- STM = Sosiaali- ja terveysministeriö 2024: *Suomi on sukupuolten tasa-arvon edelläkävijä*. – <https://stm.fi/suomi-on-sukupuolten-tasa-arvon-edellakavija> 10.9.2024.
- Sunderland, Jane 2006: *Language and gender: An advanced resource book*. London: Routledge.
- Sunderland, Jane & Litosseliti, Lia 2008: Current research methodologies in gender and language study: Key issues. – Kate Harrington, Lia Litosseliti, Helen Sauntson & Jane Sunderland (toim.), *Gender and language research methodologies* s. 1–18. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Suomen kielen lautakunta 2007: *Suomen kielen lautakunnan kannanotto sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi vuodelta 2007*. – <https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen-kielen-lautakunnan-suosituksia/kannanotot/sukupuolineutraalin-kielenkayton-edistaminen> 18.5.2024.
- Suomen Lääkäriliitto 2021: *Sukupuoli-identiteetin erilaiset ilmentymät*. – <https://www.laakariliitto.fi/laakarin-etiikka/hoidon-erityiskysymyksiä/sukupuoli-identiteetin-erilaiset-ilmentymät/> 18.2.2024.
- Tainio, Liisa 2006: Gender in Finnish language use: Equal, unequal and/or queer? – *WEB-FU: Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik* (10) s. 1–19.
- TENK = Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2023: *Hyoä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittelyminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan HTK-ohje 2023*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 2/2023. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- THL 2023: *Tasa-arvosanasto*. <https://thl.fi/aiheet/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/tasa-arvosanasto> 24.6.2024.
- Tilastokeskus 2021: *Sukupuolten tasa-arvo suomessa 2021*. Helsinki: Tilastokeskus. – <https://www.doria.fi/handle/10024/184395>
- Toivanen, Jenni 2002: Äidillinen valta, lapselle kuuluva kuuliaisuus. Patriarkaalisuus leskiäitien ja lasten välisissä suhteissa 1700-luvun loppupuolen Sisä-Suomessa. – Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle* (v. 1450–1860) s. 128–147. Helsinki: SKS.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2018: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Tyysteri, Laura 2011: Sukupuolen merkitseminen Nykysuomen sanakirjan ja Kielitoimiston sanakirjan nais- ja mies-alkuisissa yhdyssubstantiiveissa. – *Sananjalka* 53 (1) s. 162–180.
- UNESCO 1999: *Guidelines on gender-neutral language*. – <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377299>
- UTU = Turun yliopisto 2024: *Sukupuolentutkimus*. – <https://www.utu.fi/fi/yliopisto/humanistinen-tiedekunta/sukupuolentutkimus> 29.4.2024.
- Vilkka, Hanna 2010: *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Virkkunen, Sakari 1974: *Suomalainen fraasisanakirja : Kivestä Kekkoseen. Yli 5 000 puheenpartta, sanakuvaa ja iskusanaa höyrytettyinä kirjoista, lehdistä, radiosta ja televisiosta kootuin lainauksin*. Helsinki: Otava.

- Virkkunen, Sakari 1975: *Suomalainen fraasisanakirja : Kivestä Kekkoseen. Lähes 6 000 puheenpartta, sanakuva ja iskusanaa höyrytettyinä kirjoista, lehdistä, radiosta ja televisiosta kootuin lainauksin*. 2. täydennetty painos. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari 1981: *Suomen kielen sanakirjat 2. Suomalainen fraasisanakirja*. 3. uudistettu painos. Helsinki: Otava.
- Virtanen, Leea 2016 [1991]: *Suomalainen kansanperinne*. Helsinki: SKS.
- Väisänen, Kaisa 2023: *Sukupuolittuneet ja sukupuolineutraalit ammattinimikkeet Helsingin Sanomissa vuosina 2000–2021*. Maisterin tutkielma. Jyväskylän yliopiston kielten ja viestintätieteiden laitos. – <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/87592>
- Wahlström, Kajsa 2003: *Flickor, pojkar och pedagoger. Jämställdhetspedagogik i praktiken*. Kristianstad: Sveriges utbildningsradio.
- West, Candace & Zimmerman, Don 1987: *Doing Gender*. – *Gender and Society* 1 (2) s. 125–151.
- Wiecha, Karin 2013: *The representation of women and men in English idioms: A corpus-based study*. – Cornelia van Scherpenberg, Fleur Szabó & Stefanie Eckmann (toim.), *Tagungsband der 53. Studentischen Tagung Sprachwissenschaft (StuTS)*. 9.–12. Mai 2013, Ludwig-Maximilians-Universität, München s. 93–102.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2012: *Sukupuolittuneet käytännöt varhaiskasvatuksessa*. – Outi Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* s. 15–29. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Övermark, Kyllikki 2015: *Akoella ja susilla on mualima pilattu. Naisen arvostus Suomen kansan sananparsikirjassa*. Opinnäytetyö. Uppsala universitets Institutionen för moderna språk. – <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A849193&dswid=7695>

AINEISTOLÄHDE

- SSIS = Muikku-Werner, Pirkko, Jantunen, Jarmo Harri & Kokko, Ossi 2008: *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Helsinki: Gummerus.

LIITE: Aineisto luokiteltuna

Tämä liite sisältää tutkielman aineiston, joka on koottu Pirkko Muikku-Wernerin, Jarmo Jantusen ja Ossi Kokon teoksesta *Suurella sydämellä ihan sikana – Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja* (SSIS). Fraasien **lihavoidut** sanat toimivat lähdeviitteinä SSIS:ään, josta fraasit löytyvät kyseisillä hakusanoilla. Aineiston järjestys pohjautuu löytämiini leksikaalisten sukupuoliviittausten luokkiin (ks. luku 3.2). Fraasien sisältämät sukupuoliviitteiset sanat on alleviivattu ja luokittelu suoritettu näiden sanojen pohjalta. Koska kaikkien fraasien luokittelu ei ollut täysin yksiselitteistä, kolmanteen sarakkeeseen on tarvittaessa kirjattu huomiot tehdyistä luokitteluvälinoista.

1. Geneeriset miestä tai naista tarkoittavat sanat

Fraasi	Fraasin selite	Huomiot
<u>akkojen</u> / <u>akkain</u> touhua	Vähäpätöistä, turhanaikaista puuhailua. Seksistinen kannanotto.	
<u>naisen aseet</u>	Naisen käyttämät keinot.	
ei ole eilisen teeren <u>poika</u> / <u>tyttö</u>	Ei ole kokematon tai aloittelija.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>poika</i> -sanan ja yhtenä <i>tyttö</i> -sanan esiintymänä.
elämänsä <u>mies</u> / <u>nainen</u>	Rakastettu, ainoa oikea, kaikkein tärkeimmän, ainutkertaisen tai pitkäaikaisen suhteen toinen osapuoli.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>mies</i> -sanan ja yhtenä <i>nainen</i> -sanan esiintymänä.
entinen <u>mies</u>	Yksilöimätön, tuntematon henkilö kaskuissa tai lausahduksissa.	
hullu <u>mies</u> Huittisista	Ihminen, organisaatio tms., joka kuluttaa enemmän kuin ansaitsee. Lisänä usein <i>syö enemmän kuin tienaa</i> .	
hyvän <u>miehen</u> lisä	Ylimääräinen palkkio.	
isännän ääni	Määrävässä asemassa olevan mielipide tai käsitys. Isännän ääntä <i>käytetään</i> , sillä <i>puhutaan</i> tai <i>se kuuluu</i> .	
kadun <u>mies</u>	1) Tavallinen ihminen. Usein <i>tavallinen</i> kadunmies. 2) Koditon, puliukko, syrjäytynyt. Usein monikollisena.	
kissalan / Kissalan <u>pojat</u>	Poliisi.	
käydä <u>naisissa</u>	Etsiytyä sukupuolisuhteeseen.	
pitkän linjan <u>mies</u>	Pitkään alalla työskennellyt tai asiaa harrastanut henkilö.	

maksullinen <u>nainen</u>	Prostituoitu. Toisinaan myös <i>mies</i> voi olla maksullinen.	
menevä <u>mies</u>	Menestyvä ja matkusteleva (liike)mies.	
<u>miehiin</u> menevä	Miehistä hyvin kiinnostunut henkilö.	
<u>naisiin</u> menevä	Naisista hyvin kiinnostunut henkilö.	
mennyttä <u>miestä</u>	1) Kaikki mahdollisuutensa menettänyt. 2) Ihastunut, innostunut.	
auttaa <u>miestä</u> mäessä	Auttaa jotakuta ongelmatilanteessa.	
<u>miehen</u> ikä	Tavallisesti 50 vuotta. Usein miehen ikä <i>saavutetaan</i> tai siihen <i>ehditään, päästään</i> .	
<u>mies</u> paikallaan	Tehtävänsä hyvin sopiva.	
<u>miesten</u> koulu	Armeija, asepalvelus.	
<u>miesten</u> <u>mies</u>	Todellinen mies, joka täyttää miehyyteen liittyvät ihanneominaisuudet.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu kahtena <i>mies</i> -sanan esiintymänä.
<u>miestä</u> väkevämpää	1) Alkoholi 2) Apuväline.	
<u>naisten</u> <u>mies</u> / <u>naisten</u><u>mies</u>	Naissuhteissaan onnekas mies, naisten parissa viihtyvä seurallinen ja suosittu mies.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>mies</i> -sanan ja yhtenä <i>nainen</i> -sanan esiintymänä.
yhtenä <u>miehenä</u>	Kaikki yhdessä, yksimielisesti.	
kasvaa <u>miehen</u> <u>mittaan</u>	1) Tulla täysikäiseksi. 2) Kasvaa vähän alle kaksimetriseksi, erityisesti puiden kasvusta.	
<u>miehen</u> <u>mitta</u>	Miehenä olemisen vaatimukset. Usein miehen mitta <i>täytetään</i> .	
muina <u>miehinä</u>	Huolettomasti, välinpitämättömyyttä teeskennellen.	
myytyä <u>miestä</u> / myyty <u>mies</u>	Ihastunut.	
<u>nainen</u> vaietkoon seurakunnassa	Naisen puheoikeutta rajoittava kehottus.	
<u>naisen</u> käden kosketus	Naisen vaikutus, aikaansaannos.	
<u>naisennaurattaja</u>	Hurmuri, usein myös huijari.	
<u>nähdä</u> kuinka/ miten <u>äijän</u> käy	Seurata, mitä tapahtuu. Usein muotoa <i>saas nähdä</i> kuinka äijän käy.	
<u>paha</u> <u>poika</u>	Huonosti käyttäytyvä mies, johon suhtaudutaan kuitenkin myönteisesti.	
<u>mies</u> parhaassa iässä	Yleensä hieman varttuneemmasta, keski-ikäisestäkin miehestä.	

kahteen <u>pekkaan</u> / <u>mieheen</u>	Kahdestaan.	Fraasi on lajiteltu geneeristen miestä tai naista tarkoittavien sanojen luokkaan <i>mies</i> -sanan perusteella, sillä <i>pekka</i> -sanan merkityssisältö vastaa fraasin kontekstissa <i>mies</i> -sanan merkityssisältöä. Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>mies</i> -sanan ja yhtenä <i>Pekka</i> -nimen esiintymänä.
<u>peräkamarin</u> / <u>peräkamarin poika</u>	Maaseudulla vanhapoika, joka elää vanhempiansa tai äitinsä kanssa.	
<u>pieni</u> vihreä <u>mies</u>	Avaruusolento, usein marsilainen.	
nähdä <u>pikku-ukkoja</u>	Nähdä harhoja, usein päihteiden käytön seurauksena.	
aika <u>poika</u>	Ihailevasti: kova poika, melkoinen mies.	
(jokin) <u>poikineen</u>	Paljon jotakin.	
olla rohkeaa <u>poikaa</u>	Esiintyä urhoollisena.	
<u>pojasta</u> polvi paranee	Uusi sukupolvi on parempi kuin edellinen.	
tehdä <u>poikaa</u>	Tekee hyvää, tuottaa mielihyvää.	
ei <u>sota</u> yhtä <u>miestä</u> kaipaa	Yhden osan, yleensä ihmisen, puuttuminen ei vaikuta kokonaisuuteen. Mies voidaan korvata asiayhteydestä riippuen muulla.	
<u>Suomi-neito</u>	1) Suomen maa-alue. 2) Suomen valtio.	
vaikka <u>ukko</u> mustalainen	Kuka tahansa.	
<u>viimeiseen mieheen</u>	Loppuun asti viedystä toiminnasta, kaikkien tuho. Yleensä <i>taistellaan</i> viimeiseen mieheen.	
<u>yleinen nainen</u>	Prostituoitu, huora.	
<u>yleismies</u> Jantunen/jantunen	Henkilö, joka osaa monia töitä.	
sataa <u>ämmiä</u>	Huono ilma, sataa todella paljon. Usein sataa ämmiä <i>äkeet selässä</i> .	

2. Sukulaisuussuhdesanat

Fraasi	Fraasin selite	Huomiot
<u>asevelihengessä</u>	Tehdä yhteistuumin, yhdessä, talukoovoimin.	
<u>asevelihinta</u>	Sopuhinta, alennettu hinta, tuttavien kesken maksettu hinta.	

pudota/tippua/jäädä kuin eno veneestä	Jäädä jälkeen, joukosta, menettää asemansa. Enon asemesta myös muita henkilöitä.	
äidin helmat	1) Turvapaikka äidin luona 2) Koti.	
imeä äidinmaidossa	1) Kiinnostua asiasta hyvin varhain, lapsena. Yleensä jotain on imetty <i>jo</i> äidinmaidossa. 2) Osata jotakin opettelematta. Yleensä jotain on imetty <i>jo</i> äidinmaidossa.	
isoveli valvoo	Johtavassa tai määräävässä asemassa oleva organisaatio tai valtio tarkkailee tai kontrolloi.	
antaa isän kädestä	1) Nuhdella, ojentaa perusteellisesti tai kurittaa ruumiillisesti. Usein annetaan <i>oikein</i> isän kädestä. 2) Voittaa selvästi. Usein annetaan <i>oikein</i> isän kädestä.	
isiltä peritty	Vanhemmilta sukupolvilta saatu tai opittu.	
isänsä poika	Poika muistuttaa isänsä.	Muista <i>poika</i> -sanana sisältävistä fraaseista poiketen tämä fraasi on luokiteltu sukulaisuussuhdesanojen luokkaan <i>isä</i> -sanana mukanaolon ja fraasin merkityksen perusteella. Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>isä</i> -sanana ja yhtenä <i>poika</i> -sanana esiintymänä.
saada isän kädestä	1) Saada perusteellinen kuritus tai nuhtelu. 2) Tulla selvästi voitetuksi.	
ottaa vaarin/vaari	Ottaa huomioon, opiksi.	
pitää vaarin/vaari	Pitää huolta jostain.	
kaikkien (joidenkin) äiti	Jonkin asian perustapaus, malliesimerkki tai perussyys.	
kertaus on opintojen äiti	Asioita opitaan toistamalla.	
maan isä	Miespuolinen presidentti tai muu valtaa pitävä.	
maan äiti	Yleensä miespresidentin puoliso.	
namusetä	Lapsista seksuaalisesti kiinnostunut mies.	Fraasi on luokiteltu kieli-intuitioon ja Kielitoimiston sanakirjaan (s.v. <i>setä</i>) pohjaten sukulaisuussuhdesanojen luokkaan <i>setä</i> -sanana ensisijaisen isän veli -konnotaation vuoksi.

Suomi-äiti	Suomen valtio. Suomi-äidillä on usein <i>syli</i> .	
tulla äitiä ikävä	Säikähtää, pelätä.	
ylä mummo	Maalin yläkulma.	Fraasi on luokiteltu kieli-intuitioon ja Kielitoimiston sanakirjaan (s.v. <i>mummo</i>) pohjaten sukulaisuussuhdesanojen luokkaan <i>mummo</i> -sanan ensisijaisen isoäitikonnotaation vuoksi.

3. Sukupuolittuneet tittelit ja arvonimet

Fraasi	Fraasin selite	Huomiot
elää herroiksi	Elää hyvin, mukavasti, elää yltäkyläistä elämää. Myös muiden kuin elämistä merkitsevien verbien kanssa.	
herran aikoihin/vuosiin	Pitkään aikaan, moniin vuosiin. Yleensä kielteisessä lauseessa.	
herran kukkarossa	Turvassa, rauhassa.	
herran pieksut	Hämmästyttä tai kauhistusta ilmaiseva huudahdus.	
moneen herran vuoteen	Pitkään aikaan, moniin vuosiin.	
tilanteen herra	Tilanteen hallitseva.	
herrahissi	Nopea eteneminen uralla, erityisesti politiikassa.	
keisarin uudet vaatteet	Kohutut uutuudet, joissa ei oikeasti ole mitään uutta.	
kreivin aikaan	Sopivalla, otollisella hetkellä.	
olla kuningas /kunkku	Olla alansa huomattavin edustaja.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä rinnasteisena <i>kuningas</i> / <i>kunkku</i> -sanan esiintymänä, koska <i>kunkku</i> on vain puhekielinen muoto <i>kuningas</i> -sanasta.
lähteä /mennä herrojen kanssa marjaan	Luottaa päättäjien katteettomiin lupauksiin.	
herrojen metkut	Päättäjien tai poliitikkojen tekemät päätökset, rikkaiden ihmisten tekemiset.	
olla oma herransa	Olla itsenäinen, omista asioistaan määräävä.	
palvella kahta herra	Olla kahden työnantajan tms. palveluksessa, tavoitella kahta eri asiaa. Yleensä <i>ei voi</i> palvella kahta herra.	
rouva /Rouva Fortuna /fortuna	Hyvä onni, onnetar. Usein rouva Fortuna hymyilee.	Fraasin luokittelu titteleiden luokkaan perustuu suomenkielisen

		sanan priorisointiin vieraskielisen sanan sijasta, koska tutkimus käsittelee suomen kieltä. Näin ollen fraasi on lajiteltu <i>rouva</i> -sanan perusteella titteleiden luokkaan, ei <i>Fortuna</i> -nimen perusteella vieraskielisten sukupuolittuneiden etu- ja kutsumanimien luokkaan.
--	--	--

4. Sukupuolittuneet etu- ja kutsumanimet

4a. Suomenkieliset

Fraasi	Fraasin selite	Huomiot
<u>Ahdin</u> / <u>ahdin</u> valtakunta	Meri, järvi, vedenalainen maailma.	
tehdä <u>eetvarttia</u> / <u>eedvarttia</u> / <u>eetua</u>	Tehdä hyvää, tuntua hyvältä.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä rinnasteisena <i>Eetvartti</i> / <i>Eedvartti</i> -nimen esiintymänä ja yhtenä <i>Eetu</i> -nimen esiintymänä.
kuin <u>Ellun</u> / <u>ellun</u> kanat	Huolettomana, mistään piittaamatta.	
päissään kuin <u>Ellun</u> / <u>ellun</u> kana	Ympäri päissään, aivan juovuksissa.	
ei <u>erkkikään</u> / <u>Erkkikään</u>	Ei kukaan.	
sataa kuin <u>Esterin</u> / <u>esterin</u> perseestä/takapuolesta	Sataa rankasti, todella paljon. Myös <i>vettä tulee</i> kuin Esterin perseestä.	
rakentaa/tehdä <u>iisakinkirkkoa</u> / <u>Iisakinkirkkoa</u>	Tehdä tai rakentaa pitkään ja hartaasti, tehdä tai rakentaa jotain suurta.	Koska fraasista ei ole pääteltävissä, onko etunimen tarkoitettu kirjoitusmuoto <i>Iisakki</i> vai <i>Iisak</i> , fraasi on lajiteltu suomalaisten etu- ja kutsumanimien luokkaan priorisoiden Suomessa yleisempää <i>Iisakki</i> -muotoa (Nimipalvelu 2024).
<u>Leelian</u> / <u>leelian</u> lepotuoli	Ongelmien ratkaisija, murheiden kuuntelija.	
kuin <u>Liisa</u> Ihmemaassa	Ihmettelevä, kummasteleva, ihas-televa.	
<u>lyyti</u> / <u>Lyyti</u> alkaa kirjoittaa / rupeaa kirjoittamaan	Asiat alkavat sujua odotetulla tai toivotulla tavalla esteen poistussa.	
kuin <u>manulle</u> / <u>Manulle</u> illallinen	Ilman omaa ponnistelua saavutettu etu. Usein jokin <i>lankeaa</i> tai <i>tulee</i> kuin manulle illallinen.	
<u>matti</u> / <u>Matti</u> kukkarossa	Asianomaisella ei ole lainkaan rahaa, rahat ovat lopussa.	

mustamaija/ maija	Pakettiautomallinen poliisiauto.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>Maija</i> -nimen esiintymänä.
nukkua ruususenunta	Jäädä jälkeen kehityksestä, olla lamassa.	
pekkaa pahempi	Muita huonompi. Yleensä <i>ei</i> olla pekkaa pahempi.	
Eskon/ eskon puumerkki	Oman tunnusmerkin tai piirteen tarpeeton lisäys tai korjaus johonkin.	
ihan simona/ ossina	Todella paljon, innokkaasti.	Laskettaessa aineiston sukupuoliviitteisten sanojen lukumäärää (ks. luku 4) fraasi on laskettu yhtenä <i>Simo</i> -nimen ja yhtenä <i>Ossi</i> -nimen esiintymänä.
sokea Reetta/ reetta	Kuka tahansa.	
voi pyhä/hyvä Sylvi	Päivittely, ihmettelevä tokaisu.	
tuhkimotarina	Menestys, joka on saavutettu huonoista lähtökohdista huolimatta.	
epäilevä Tuomas/ tuomas	Epäillen asioihin suhtautuva, epäuskoinen ihminen.	
Turmiolan Tommi / turmiolan tommi	Alkoholismin aiheuttamien ongelmien symboli, myös alkoholisti tai muu pahantekijä.	

4b. Vieraskieliset

Fraasi	Fraasin selite	Huomiot
Akilleen/ akilleen kantapä	Pieni, mutta mahdollisesti kohtalokas vika.	
Damokleen miekka	Alituisesti uhkaava vaara.	
Juudaksen suudelma	Petollinen tai vahingolliseksi osoittautuva teko.	
Kainin merkki / kainin merkki	Rikollisuuden, syyllisyyden tai häpeän merkki.	
Midaksen kosketus	Jonkun henkilön kyky olla hyvänä apuna.	
Pandoran lipas	Arvaamattomia, useimmiten kielteisiä seurauksia aiheuttava toiminta. Useimmiten Pandoran lipas <i>avataan</i> .	
Pyrrhoksen voitto	Lopputuloks, joka ei ole eduksi voittaneellekaan osapuolelle.	
Salomonin tuomio / salomonin -tuomio	Oikeudenmukainen tuomio tai ratkaisu.	
vuori tulee Muhammedin luo	Suostua toisen tahtoon. Usein vuori <i>ei</i> tule Muhammedin luo.	